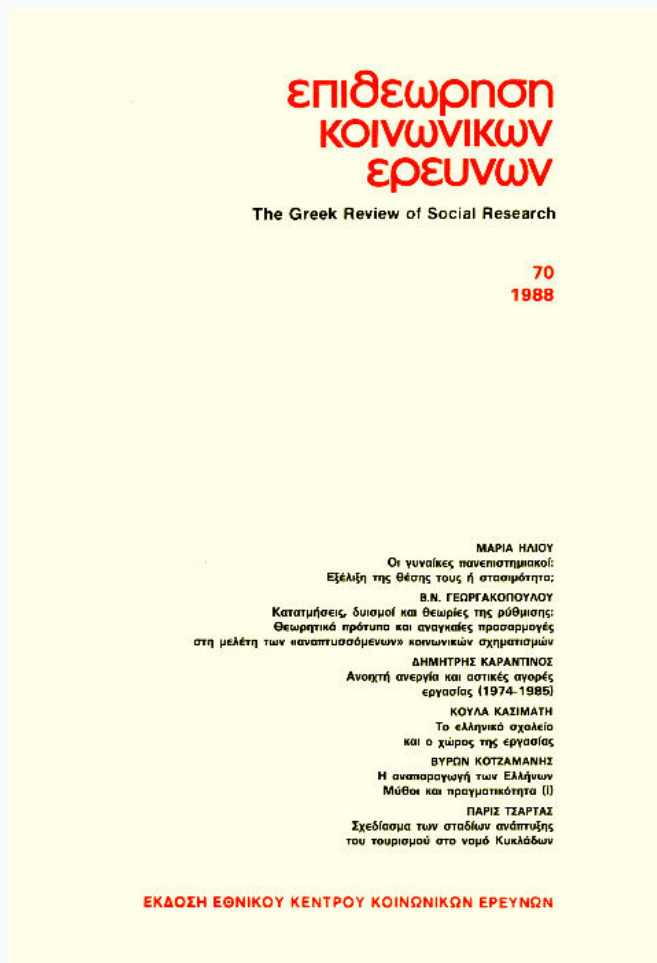

The Greek Review of Social Research

Vol 70 (1988)

70

Ανοιχτή εργασία και αστικές αγορές εργασίας (1974-1985)

Δημήτρης Καραντίνος

doi: [10.12681/grsr.784](https://doi.org/10.12681/grsr.784)

Copyright © 1988, Δημήτρης Καραντίνος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Καραντίνος Δ. (1988). Ανοιχτή εργασία και αστικές αγορές εργασίας (1974-1985). *The Greek Review of Social Research*, 70, 50–115. <https://doi.org/10.12681/grsr.784>

*Δημήτρης Καραντινός**

ΑΝΟΙΧΤΗ ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΕΣ
ΑΓΟΡΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ (1974-1985)**

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η πρόσφατη έκρηξη του ρυθμού ανεργίας σε συνδυασμό με φόβους για επικείμενη όξυνση του φαινομένου στο προσεχές μέλλον, ανέδειξαν την ανεργία ως ένα από τα δύο πιεστικότερα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας (το άλλο είναι ο πληθωρισμός). Ακόμη και οι μικρές από μήνα σε μήνα μεταβολές του ποσοστού των εγγεγραμμένων ανέργων αναγγέλλονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ενώ η κοινή γνώμη εμφανίζεται, για πρώτη ίσως φορά, ευαίσθητοποιημένη για το πρόβλημα.

Η εργασία αυτή ασχολείται με την αύξηση της ανεργίας που παρατηρήθηκε στη χώρα μας μετά τη μεταπολίτευση, και συγκεκριμένα στο χρονικό διάστημα από το 1974 έως το 1985. Διαδοχικά, στις σελίδες που ακολουθούν περιγράφεται η εξέλιξη του αριθμού των ανέργων, ανιχνεύεται η φύση και ο χαρακτήρας της ανεργίας και γίνεται μια προσπάθεια να αναγνωριστούν οι παράγοντες που την ερμηνεύουν, δηλαδή οι αιτίες της.

Η ανεργία είναι προϊόν της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Είναι επομένως ένα οικονομικό πρόβλημα. Υψηλός ρυθμός ανεργίας ή αύξηση του ρυθμού υποδηλώνει απώλειες στο προϊόν και κατά συνέπεια απώλειες σε εθνικό εισόδημα. Αντίθετα, χαμηλός ρυθμός ή μείωση του ρυθμού υπονοεί ανάκαμψη και γενικότερα «καλές εποχές». Ο ρυθμός ανεργίας νοείται ως

* Ερευνητής στο ΕΚΚΕ.

** Για την ουσιαστική βοήθειά τους θέλω να ευχαριστήσω τους καθηγητές Ν. Πετραλιά, Κ. Κασμάτη και Β. Δρουκόπουλο, τον Δρ. C. Meghir, τους πρώην συναδέλφους μου στη Διεύθυνση Μελετών του ΟΑΕΔ Απ. Δεδουσόπουλο, Γ. Σοφιανόπουλο και Κ. Χαμπίδη και, τέλος, τους νυν συναδέλφους μου της ομάδας για τη διανομή του εισοδήματος στο ΕΚΚΕ. Φυσικά, κανένας από τους παραπάνω δεν είναι υπεύθυνος για τις τυχόν ατέλειες και λάθη αυτής της εργασίας.

δείκτης της κυκλικής πορείας της οικονομίας, κατάλληλος για το σχεδιασμό μακροοικονομικής πολιτικής.

Ωστόσο, η ανεργία επηρεάζει την ίδια τη δομή της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, είναι ένα κατεξοχήν κοινωνικό πρόβλημα. Αν δώσουμε έμφαση στο ατομικό και κοινωνικό κόστος της ανεργίας, αν προτείνουμε δηλαδή το μικροοικονομικό κόστος σε αντιδιαστολή με το μακροοικονομικό, ο ρυθμός ανεργίας μετατρέπεται από δείκτη των κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας σε δείκτη οικονομικής και κοινωνικής μιζέριας και δυστυχίας.

Είναι φανερό ότι με μια τέτοια θεώρηση η ανεργία γίνεται μέρος ενός γενικότερου προβλήματος, της διανομής του εισοδήματος και της φτώχειας. Η ανεργία, όπως και γενικότερα η οικονομική ύφεση, έχει μια αναδιανεμητική λειτουργία. Εάν το βάρος από την αύξηση της ανεργίας κατανέμεται εξίσου σε όλα τα νοικοκυριά, τότε ο αναδιανεμητικός χαρακτήρας της ανεργίας δεν θα είχε ίσως μεγάλη σημασία. Εάν όμως, όπως είναι και της περισσότερο πιθανό, η αύξηση της ανεργίας συγκεντρώνεται υπέρμετρα στα χαμηλού εισοδηματικού επιπέδου νοικοκυριά, σε αυτά δηλαδή που λιγότερο απ' όλα είναι σε θέση να αντέξουν την απώλεια εισοδήματος και γενικότερα την οικονομική αστάθεια, τότε μια τέτοια θεώρηση του ρυθμού ανεργίας είναι χρήσιμη για τις ανάγκες της πολιτικής. Οι σχεδιαστές πολιτικής πρέπει να είναι ενήμεροι του τρόπου που κατανέμονται οι απώλειες εισοδήματος από την ανεργία, ώστε να αποζημιώνουν εκείνα τα νοικοκυριά που υφίστανται τις μεγαλύτερες απώλειες.¹

Σε θεωρητικό επίπεδο, ο κύριος όγκος των συζητήσεων γύρω από την ανεργία κυριαρχείται ακόμη από την ορολογία που εισήγαγε ο Keynes με το έργο του *General Theory* το 1936. Σε μια από τις πρώτες συστηματικές προσεγγίσεις του φαινομένου ο Keynes διατύπωσε την υπόθεση ότι η καταγραμμένη ανεργία είναι δυνατό να αναλυθεί σε δύο συστατικά μέρη: στην εκούσια ανεργία (που πρακτικά συμπίπτει με την ανεργία τριβής) και την ακούσια. Η εκούσια ανεργία πηγάζει από το γεγονός ότι κάποιοι από τους εργαζομένους που αλλάζουν εργοδότη, διαλέγουν να μείνουν για κάποιο χρονικό διάστημα άνεργοι. Αυτού του είδους η ανεργία είναι επομένως ανεξάρτητη από το επίπεδο της συνολικής ζήτησης. Για τον Keynes το ουσιαστικό πρόβλημα ήταν η ακούσια ανεργία, η οποία δημιουργείται όταν η ζήτηση εργασίας πέφτει κάτω από το επίπεδο εκείνο που είναι απαραίτητο για να απασχοληθούν όλοι όσοι επιθυμούν κάτι τέτοιο στο τρέχον επίπεδο πραγματικών μισθών. Πλήρης απασχόληση επιτυγχάνεται στο σημείο που η ακούσια ανεργία ισούται με μηδέν.

Για αρκετά χρόνια η ιδέα ότι η ακούσια ανεργία είναι ένα βασικά κυκλι-

1. Για μια τέτοια θεώρηση, βλ. E. Gramlich, «The Distributional Effects of Higher Unemployment», *Brookings Papers on Economic Activity (BPEA)*, τχ. 2, 1974.

κό φαινόμενο που μπορεί να καταπολεμηθεί με δημόσιες επενδύσεις ή με κατάλληλες νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές κυριάρχησε στην οικονομική σκέψη. Ο ίδιος ο όρος ακούσια ανεργία έγινε συνώνυμος με το όνομα του Keynes. Επιζητήθηκε η επίτευξη πλήρους απασχόλησης με την πεποίθηση ότι για κάτι τέτοιο αρκούσαν οι χειρισμοί στο επίπεδο της συνολικής ζήτησης.²

Στη δεκαετία του '60 εμφανίστηκε μια διαφορετική αναλυτική προσέγγιση του φαινομένου. Η νεοκλασική σχολή υπέθεσε ότι όλη η ανεργία είναι του ίδιου τύπου: ανεργία αναζήτησης εργασίας. Η ίδια η ανεργία θεωρήθηκε ως επένδυση που κάνουν σήμερα οι αυριανοί εργαζόμενοι για μια καλύτερη τοποθέτηση στην αγορά της εργασίας. Η ανεργία νοήθηκε ως επάγγελμα, ως κάτι το ορθολογικό.³

Η κεντρική διαφορά ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις βρίσκεται στο χαρακτηρισμό της υπερβάλλουσας προσφοράς εργασίας: για το κενυσιανό μοντέλο η ανεργία πάνω από το επίπεδο ισορροπίας έχει ακούσιο χαρακτήρα, ενώ για τους νεοκλασικούς όλη η ανεργία είναι από τη φύση της εκούσια.

Τα τελευταία χρόνια διάχυτη είναι η αντίληψη ότι η σημερινή ανεργία και τα προβλήματα που θέτει απαιτούν λύσεις εκτός του πεδίου χειρισμών της συνολικής ζήτησης. Οι επεκτατικές πολιτικές ενώ βραχυχρόνια επηρεάζουν θετικά το επίπεδο της απασχόλησης, μακροχρόνια έχουν ανεπιθύμητες επιπτώσεις γιατί πυροδοτούν τον πληθωρισμό.

Πολλές από τις συζητήσεις για τη φύση και το χαρακτήρα της σύγχρονης ανεργίας εστιάζονται στην έννοια της διαρθρωτικής ανεργίας.⁴ Η νέα όμως διαρθρωτική ανεργία, όπως υποστηρίζεται, διαφέρει ριζικά από την παλαιά: δεν πηγάζει από τη μεριά της ζήτησης αλλά από τη μεριά της προσφοράς. Και δεν είναι πλέον ακούσια, ή τουλάχιστον δεν είναι μόνον ακούσια. Το πρόβλημα της ανεργίας, όντας διαρθρωτικό, θεωρείται ότι απαιτεί για τη λύση του μακροχρόνιες διαδικασίες. Κάπως έτσι γεννήθηκαν και έγιναν δημοφιλείς οι πολιτικές ανθρώπινου δυναμικού, δηλαδή τα διάφορα προγράμματα εκπαίδευσης και επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, τα κίνητρα για γεωγραφική και επαγγελματική κινητικότητα, ορισμένα προγράμματα επιδοτούμενης απασχόλησης κλπ. Ο στόχος αυτών των πολιτικών είναι

2. Για τη γνωστότερη ίσως κριτική στις απόψεις του Keynes για την ανεργία, βλ. R. Lucas, «Unemployment Policy», *American Economic Review*, Μάιος 1978.

3. Βλ. E. Phelps (επιμ.), *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, Νέα Υόρκη, Norton, 1970, καθώς και W. Buiter, «The Macroeconomics of Dr. Pangloss: a Critical Survey of the New Classical Macroeconomics», *Economic Journal*, 1980.

4. Για μια συνοπτική παρουσίαση της εξέλιξης των θεωρητικών απόψεων για την ανεργία, βλ. C. Brown, «Unemployment Theory and Policy, 1946-1980», *Industrial Relations*, σ. 22, τχ. 5, 1983.

να προσαρμόσουν την προσφορά εργασίας στη ζήτηση, μέσα από την επίδραση στη συμπεριφορά των ατόμων.

Σε εμπειρικό επίπεδο ο ερευνητής που ενδιαφέρεται για τους λόγους πίσω από την πρόσφατη αύξηση της ανεργίας στις χώρες της Δύσης, βρίσκεται αντιμέτωπος στη διεθνή βιβλιογραφία με μια πληθώρα ερμηνευτικών παραγόντων, μερικοί από τους οποίους υποτίθεται ότι δεν λειτουργούν απλώς εναλλακτικά αλλά προσθετικά. Έτσι προτείνεται ότι η ανεργία αυξήθηκε γιατί αυξήθηκε γρήγορα το εργατικό δυναμικό, γιατί το επίπεδο των πραγματικών μισθών παρέμεινε σε υψηλά επίπεδα, γιατί καθυστέρησε η οικονομική μεγέθυνση, γιατί σημειώθηκαν δημογραφικές αλλαγές, γιατί αναδιαρθρώθηκε το κεφάλαιο, γιατί μεταβλήθηκε ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας, γιατί σημειώθηκαν επαναστατικές αλλαγές στην τεχνολογία, γιατί οι προσδοκίες των ανέργων δεν ανταποκρίνονται πλέον στη δύσκολη πραγματικότητα, γιατί οι θεσμικές δυσκαμψίες και οι πολιτικές ασφάλισης κατά της ανεργίας ενόησαν την αύξηση της ανεργίας κ.ο.κ. Αυτές είναι μερικές μόνον από τις ερμηνευτικές υποθέσεις που έχουν προταθεί, ενώ ένας περισσότερο πλήρης κατάλογος θα ήταν κατά πολύ μακρύτερος. Όπως σωστά αναφέρεται σε μια εργασία, «αν ληφθούν υπόψη όλοι αυτοί οι αποφασιστικής σημασίας παράγοντες, κάποιος θα πρέπει να εξετάσει γιατί τα επίπεδα ανεργίας είναι ακόμη τόσο χαμηλά».⁵

Ός ένα βαθμό μπορούμε να κατανοήσουμε την ανάγκη για τη διατύπωση πληθώρας ερμηνευτικών υποθέσεων, αν δεχτούμε ότι είναι αφελές να προσπαθεί κανείς να ερμηνεύσει τη μαζική ανεργία των ημερών μας με βάση μια μοναδική και κατά κανόνα μονολιθική ερμηνευτική υπόθεση. Η ανεργία είναι σίγουρα ένα πολύπλοκο φαινόμενο και η μονοδιάστατη ερμηνεία της θα τη μείωνε σε μονοδιάστατο φαινόμενο. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι σε διαφορετικές χώρες, σε διαφορετικές στιγμές και σε διαφορετικά τμήματα της αγοράς εργασίας θα βρίσκουν καλύτερη εφαρμογή και διαφορετικές ερμηνευτικές υποθέσεις.

Ανεξάρτητα από τα παραπάνω, το πρόβλημα της διάγνωσης της ανεργίας είναι, ή θα έπρεπε να είναι, καθαρά τεχνικό. Όμως συχνά προτιμήσεις προς τη μια ή την άλλη ερμηνεία αυτό που πρώτιστα φανερώνουν είναι η ιδεολογική τοποθέτηση του ερευνητή. Η εμπειρία δείχνει ότι οσάκις μιλάμε για ένα θέμα τόσο φορτισμένο όσο η ανεργία, το να κρατηθεί η τεχνική σφαίρα ξέχωρα από την πολιτική αποδεικνύεται πρακτικά ανέφικτο.

Η εργασία αυτή αποτελείται από οκτώ ενότητες, η πρώτη από τις οποίες χρησιμεύει ως εισαγωγή στα υπό συζήτηση θέματα.

Στη δεύτερη ενότητα περιγράφονται οι σημαντικότερες μεταβολές στην

5. Βλ. A. Accornero, F. Carmignani, M. Pruna, «Dynamics of Female Employment and Youth Unemployment in Italy», *Labour*, τ. 1, τχ. 1, 1987.

αγορά της εργασίας με βάση τις χρονολογικές σειρές που παρέχουν οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΣΥΕ.⁶ Οι δείκτες που χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τις σχετικές μεταβολές περιλαμβάνουν αλλά δεν εξαντλούνται μόνο στο ρυθμό ανεργίας. Ο τελευταίος είναι σίγουρα ο γνωστότερος από τους δείκτες της αγοράς εργασίας, αλλά και οι άλλοι δείκτες, όπως το επίπεδο απασχόλησης, ο ρυθμός συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, ο λόγος απασχόλησης-πληθυσμού, η διάρκεια ανεργίας, έχουν ιδιότητες που τους καθιστούν χρήσιμους, συχνά όσο και ο ρυθμός ανεργίας.⁷

Στην τρίτη ενότητα μερικοί από τους παράγοντες που προτείνονται ως υποψήφιοι ερμηνευτικοί παράγοντες της αύξησης της ανεργίας αξιολογούνται με βάση το στατιστικό υλικό της προηγούμενης ενότητας.

Η τέταρτη ενότητα ασχολείται με το χαρακτηρισμό της ανεργίας. Η φύση της σημερινής ανεργίας εκτιμάται με τη βοήθεια της σύγκρισης των πληθυσμών των ανέργων του 1974 και του 1985 και της αναγνώρισης των μεταβολών που επήλθαν στους πληθυσμούς ανάμεσα στα δύο έτη.

Στην πέμπτη κατά σειρά ενότητα χρησιμοποιούνται δυναμικά στοιχεία για την αναγνώριση των διαφορών στη συμπεριφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών. Οι σχετικές διαφορές αναλύονται με βάση την κινητικότητα στην αγορά εργασίας.

Με τη διερεύνηση της σημασίας της καταγραμμένης ανοιχτής ανεργίας ως κοινωνικού προβλήματος ασχολείται η έκτη ενότητα. Εδώ η στατιστική βάση αποτελείται κυρίως από διαστρωματικά στοιχεία για το 1985.

Δύο ερμηνευτικές υποθέσεις για την αύξηση της ανεργίας προσφέρονται και αξιολογούνται στην έβδομη ενότητα, ενώ η εργασία κλείνει με μια σειρά συμπερασμάτων.

Οι προτάσεις για τη διαμόρφωση πολιτικής δεν ήταν γενικά ανάμεσα στους κύριους στόχους αυτής της εργασίας. Ωστόσο κάποιες προτάσεις που προκύπτουν αβίαστα από την ανάλυση που προηγήθηκε περιέχονται στις δύο τελευταίες ενότητες. Αυτές οι προτάσεις αφορούν κυρίως τη βραχυχρόνια αντιμετώπιση της ανεργίας.

Όπως προαναφέρθηκε, ως αρχικό έτος για τους υπολογισμούς επιλέχθηκε το 1974. Αυτό έγινε για δύο λόγους: πρώτον γιατί από το 1974 και μετά υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία, τα οποία χωρίς πολλές αλλαγές συλλέγονται και σήμερα, και δεύτερον γιατί το 1974 αποτελεί κάτι σαν ση-

6. Για κριτική παρουσίαση του στατιστικού υλικού της ΕΣΥΕ, ο αναγνώστης μπορεί να συμβουλευθεί προηγούμενο άρθρο του υποφαινομένου στο ίδιο περιοδικό. Βλ. Δ. Καραντινός, «Απασχολούμενοι, άνεργοι και εργατικό δυναμικό: μια διερεύνηση στα στατιστικά στοιχεία», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 66, 1987.

7. Για μια συζήτηση πάνω στους δείκτες της αγοράς εργασίας, βλ. G. Cain, «Labor Force Concepts and Definitions in View of Their Purposes», *Concepts and Data Needs-Appendix*, τ. 1, Washington, National Commission on Employment and Unemployment Statistics, 1979.

μείο καμπής για την ελληνική οικονομία. Η περίοδος μετά το 1974 παρουσιάζει μια σχετική ομοιογένεια και διαφέρει ουσιαστικά από την πριν το 1974 περίοδο. Μετά το 1974 μια σειρά από βασικούς οικονομικούς δείκτες (όπως ο ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ, ο πληθωρισμός και η ανεργία) χειροτερεύουν, ενώ ταυτόχρονα η αγορά εργασίας δέχεται και κάποιους εξωγενείς κραδασμούς (μετά το 1974 οι παλιννοστούντες υπερέρχουν των αποδημούντων).

Η προσοχή μας επικεντρώνεται αποκλειστικά στην ανοιχτή ανεργία και στις αστικές και ημιαστικές περιοχές της χώρας. Ο αποκλεισμός των άλλων μερών της ανεργίας, πέραν της ανοιχτής, είναι μια απλούστευση που η ανάγκη της υπαγορεύεται από τις σοβαρές ανεπάρκειες του διαθέσιμου στατιστικού υλικού. Ταυτόχρονα όμως έχουμε επίγνωση ότι η συνολική ανεργία είναι ένα πρόβλημα που υπερβαίνει κατά πολύ σε σημασία την ανοιχτή ανεργία.

Εξάλλου, ο αποκλεισμός των αγροτικών περιοχών από τη συζήτηση που ακολουθεί έγινε γιατί θεωρούμε πως η ανοιχτή ανεργία είναι πρόβλημα της μισθωτής εργασίας και σαν τέτοιο δεν είναι δυνατό να έχει ένταση στις αγροτικές περιοχές, όπου ως σχέση εργασίας κυριαρχεί η αυτοαπασχόληση. Στις αγροτικές περιοχές η ανοιχτή ανεργία ως κοινωνικό πρόβλημα είναι μικρότερης σημασίας από το χαμηλό εισόδημα από απασχόληση.

Η ανεργία είναι το προϊόν αλληλεπίδρασης της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας σε δεδομένη χρονική στιγμή. Κατά συνέπεια μια συμβατική προσέγγιση στο πρόβλημα της ανεργίας μπορεί να βασίζεται είτε στη διερεύνηση των παραγόντων που ρυθμίζουν την προσφορά εργασίας, δηλαδή πρακτικά στην ανάλυση των χαρακτηριστικών του εργατικού δυναμικού, είτε στη μελέτη των δυνάμεων πίσω από τη ζήτηση εργασίας, δηλαδή στην περιγραφή των χαρακτηριστικών των θέσεων εργασίας.⁸ Το αν τα χαρακτηριστικά των ατόμων είναι σχετικότερα με το υπό εξέταση φαινόμενο από τα χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας αφορά μια μεγάλη συζήτηση στη διεθνή βιβλιογραφία, η οποία δεν φαίνεται, προς το παρόν τουλάχιστον, να καταλήγει σε κάποιες σταθερές απόψεις. Η όποια συνεισφορά αυτής της εργασίας βρίσκεται στη μελέτη της εξέλιξης της ανεργίας από τη μεριά κυρίως της προσφοράς εργασίας. Η ανάλυση της προσφοράς εργασίας προτιμήθηκε από την ανάλυση της ζήτησης για λόγους επάρκειας των στατιστικών στοιχείων.

Τέλος, στην εργασία αυτή δεν επιχειρούνται συγκρίσεις με άλλες χώρες. Η σχετική χρησιμότητα των ρυθμών ανεργίας (καθώς και των άλλων δει-

8. Οι περισσότερες από τις εμπειρικές προσπάθειες που γίνονται βασίζονται στις αναλύσεις των χαρακτηριστικών των ατόμων. Υπάρχουν βέβαια και εξαιρέσεις. Για μια αναλυτική προσέγγιση που φέρνει μαζί τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού με τη διάρθρωση της βιομηχανίας σε τοπικό επίπεδο, βλ. D. Metcalf, «Urban Unemployment in England», *Economic Journal*, 85, Σεπτέμβριος 1975.

κτών της αγοράς εργασίας) έγκειται στο ότι αναδεικνύουν τις αλλαγές που επέρχονται από έτος σε έτος. Η χρησιμότητά τους σε άλλα πλαίσια, όπως για παράδειγμα για διεθνείς συγκρίσεις, είναι μικρότερη. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι δύο χώρες που παρουσιάζουν τον ίδιο ή παραπλήσιο ρυθμό ανεργίας, πιθανώς να έχουν φτάσει εκεί μετά από εντελώς διαφορετικές εξελίξεις στο εργατικό δυναμικό, την απασχόληση και την ανεργία.⁹

2. ΟΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

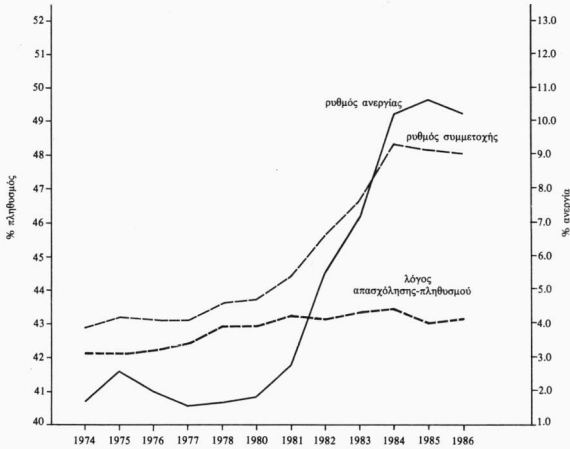
Για τους οικονομολόγους, η ανεργία είναι μια κατάσταση ανισορροπίας, που δημιουργείται από τη δυσαρμονία ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε το φαινόμενο προκειμένου να το ερμηνεύσουμε στη συνέχεια, είναι αναγκαίο να εξετάσουμε την εξέλιξη της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας, με βάση τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. Οι σημαντικότερες μεταβολές στα μεγέθη αυτά απεικονίζονται γραφικά στα Διαγράμματα 1, 2, και 3. Τα στατιστικά στοιχεία στα οποία βασίστηκε ο σχεδιασμός των Διαγραμμάτων μπορεί να βρεθούν στους Πίνακες 1, 2 και 3 του στατιστικού παραρτήματος που ακολουθεί αυτή την εργασία. Τα Διαγράμματα περιλαμβάνουν πληροφορίες για την εξέλιξη τριών δεικτών για το σύνολο του εργατικού δυναμικού και για τους άνδρες και τις γυναίκες ξεχωριστά: του ρυθμού ανεργίας (δηλαδή του ποσοστού ανέργων στο εργατικό δυναμικό), του ρυθμού συμμετοχής (δηλαδή του ποσοστού του πληθυσμού παραγωγικής ηλικίας που μετέχει στο εργατικό δυναμικό) και του λόγου απασχόλησης-πληθυσμού (δηλαδή του ποσοστού του πληθυσμού παραγωγικής ηλικίας που απασχολείται).

Από μια σύντομη ματιά στα τρία Διαγράμματα προκύπτουν αβίαστα ορισμένα συμπεράσματα. Πρώτον, η αύξηση της ανεργίας δεν αφορά ολόκληρο το υπό εξέταση χρονικό διάστημα, αλλά αντίθετα λαμβάνει χώρα μέσα σε λίγα μόνον έτη. Συγκεκριμένα, η ανεργία κυρίως αυξάνεται μεταξύ των ετών 1979 και 1983. Κατ' επέκταση η περίοδος 1974-85 μπορεί να χωριστεί σε τρεις υποπερίόδους: στο διάστημα 1974-79, όπου ο ρυθμός ανεργίας κινείται σε χαμηλά επίπεδα και συγκεκριμένα ανάμεσα στο 1,5-2,5%· στο διάστημα 1979-83, όπου έχουμε αλματώδη αύξηση στον αριθμό των ανέργων· και στη μετά το 1983 περίοδο, όπου ο ρυθμός ανεργίας εμφανίζει τάσεις

9. Οι ενδιαφερόμενοι για συγκριτικά στοιχεία μπορούν να συμβουλευθούν την ετήσια έκδοση της EUROSTAT, *Labour Force Surveys: Results*, όπου παρέχονται εκτιμήσεις για τις εξελίξεις στο εργατικό δυναμικό, την απασχόληση και την ανεργία στις χώρες της ΕΟΚ.

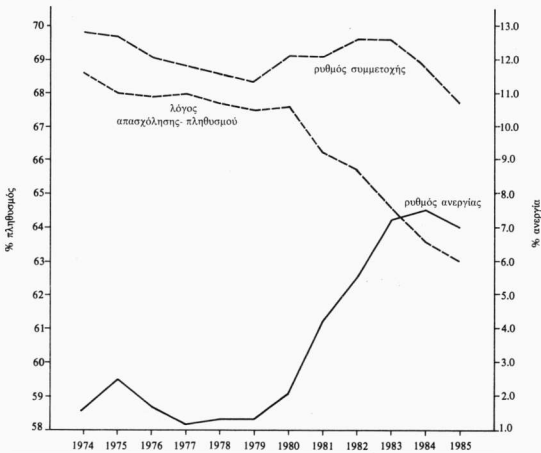
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1

Εξέλιξη ρυθμού ανεργίας, ρυθμού συμμετοχής και λόγου απασχόλησης-πληθυσμού, 1974-1985

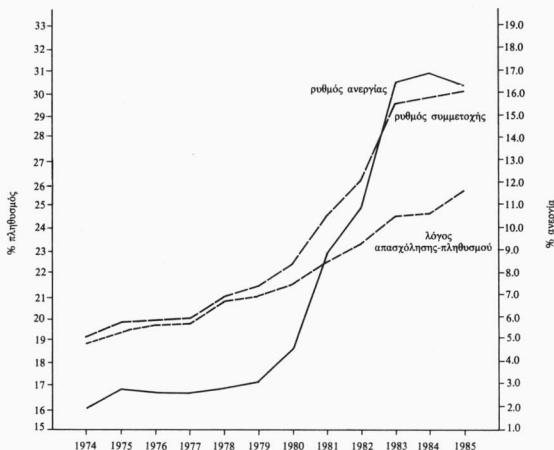

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 2

Εξέλιξη ρυθμού ανεργίας, ρυθμού συμμετοχής και λόγου απασχόλησης-πληθυσμού ανδρών, 1974-1985

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3
Εξέλιξη ρυθμού ανεργίας, ρυθμού συμμετοχής
και λόγου απασχόλησης-πληθυσμού γυναικών, 1974-1985

σταθερότητας αλλά πλέον σε επίπεδα κατά πολύ υψηλότερα από αυτά της αρχής της περιόδου (γύρω στο 10-10,5%).

Δεύτερον, η παραπάνω εξέλιξη του ρυθμού ανεργίας έρχεται σε αντίθεση με την εξέλιξη του λόγου απασχόλησης-πληθυσμού (λόγος απασχόλησης για συντομία), καθώς και με την τάση στο ρυθμό συμμετοχής, οι οποίοι στο κρίσιμο διάστημα 1979-83 όχι μόνον δεν μειώνονται —όπως θα περίμενε κανείς, ιδιαίτερα για το λόγο απασχόλησης— αλλά αυξάνονται.

Τρίτον, ανάμεσα στα δύο φύλα παρατηρούνται διαφορετικές εξελίξεις. Έτσι αν και ο ρυθμός ανεργίας αυξήθηκε έντονα και για τα δύο φύλα, για τις γυναίκες παρατηρήθηκε αύξηση τόσο του ρυθμού συμμετοχής όσο και του λόγου απασχόλησης. Αντίθετα, για τους άνδρες ο λόγος απασχόλησης πέφτει καθ' όλο το υπό εξέταση διάστημα (εξαιρώντας μια μικρή αύξηση ανάμεσα στο 1979 και το 1980), ενώ ο ρυθμός συμμετοχής μειώνεται αρχικά (στο διάστημα 1974-79), αυξάνει στη συνέχεια (στο διάστημα 1979-83), για να πέσει απότομα μετά το 1983. Ας δούμε όμως αναλυτικότερα τις εξελίξεις.

Στο διάστημα 1974-85, ο ρυθμός ανεργίας για το σύνολο του εργατικού δυναμικού σημείωσε αύξηση 8,5 εκατοστιαίων μονάδων, αυξάνοντας από 1,7% το 1974 σε 10,2% το 1985. Σε απόλυτα μεγέθη ο αριθμός των ανέργων από λιγότερο από 32 χιλιάδες το 1974, έφτασε τις 271 χιλιάδες το 1985. Ση-

μειώθηκε δηλαδή καθαρή μεταβολή της τάξης των 240 χιλιάδων ατόμων. Περισσότερο γρήγορη ήταν η αύξηση του ρυθμού ανεργίας των γυναικών (συνολική μεταβολή 14,4 εκατοστιαίες μονάδες), παρά των ανδρών (αύξηση κατά 5,4 μονάδες). Έτσι αν και το 1974 οι γυναίκες εμφάνιζαν υψηλότερο ρυθμό ανεργίας από τους άνδρες (2,0% σε σχέση με 1,6%), το 1985 η διαφορά ανάμεσα στους σχετικούς ρυθμούς ανεργίας διευρύνθηκε και σε ρυθμό 7,0% για τους άνδρες αντιστοιχούσε υπερδιπλάσιος ρυθμός (16,4%) για τις γυναίκες. Ο λόγος των ρυθμών ανεργίας αυξήθηκε έτσι από 1,25 το 1974 σε 2,34 το 1985. Μετά το 1983 οι άνεργες γυναίκες ξεπερνούν τους αντίστοιχους άνδρες σε απόλυτο μέγεθος, ενώ συνολικά στο διάστημα 1974-85 δημιουργήθηκαν περισσότερες άνεργες γυναίκες (138,9 χιλιάδες) απ' ό,τι άνδρες (100,9 χιλιάδες).

Το εργατικό δυναμικό σημείωσε σημαντική αύξηση, αυξάνοντας κατά περισσότερο από 46% συνολικά για το διάστημα 1974-85. Η καθαρή αύξηση ήταν της τάξης των 844 χιλιάδων ατόμων, ενώ μόνο μεταξύ των ετών 1979 και 1983 το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 500 χιλιάδες άτομα περίπου. Το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης του συνολικού εργατικού δυναμικού (464,5 χιλιάδες άτομα ή το 55% της συνολικής αύξησης) προήλθε από τις γυναίκες, των οποίων το εργατικό δυναμικό υπερδιπλασιάστηκε. Αύξηση παρουσίασε και το ανδρικό εργατικό δυναμικό, με ρυθμούς όμως μικρότερους από αυτούς του γυναικείου εργατικού δυναμικού. Βέβαια λόγω του μεγάλου μεγέθους του ανδρικού εργατικού δυναμικού στην αρχή της περιόδου, η αύξηση κατά 27,2% πρόσθεσε στο τέλος της περιόδου 379 χιλιάδες επιπλέον άνδρες στο εργατικό δυναμικό.

Ταυτόχρονα με το εργατικό δυναμικό αυξήθηκε και ο αριθμός των απασχολούμενων. Συνολικά, στο διάστημα 1974-85 ο αριθμός των απασχολούμενων σημείωσε αύξηση κατά 33,6%, ενώ δημιουργήθηκαν περισσότερες από 600 χιλιάδες νέες θέσεις εργασίας. Τις περισσότερες από τις θέσεις αυτές, και συγκεκριμένα το 54% του συνόλου των νέων θέσεων, τις κατέλαβαν γυναίκες. Για τις γυναίκες η αύξηση της απασχόλησης, δεδομένου του μικρού σχετικά μεγέθους του γυναικείου εργατικού δυναμικού στην αρχή της περιόδου, ήταν σημαντική. Αντίθετα, μικρότερη αύξηση παρατηρήθηκε για τον αριθμό των απασχολούμενων ανδρών. Συνολικά σε ολόκληρο το διάστημα 1974-85, οι απασχολούμενες γυναίκες αυξήθηκαν κατά 76,3% ενώ οι αντίστοιχοι άνδρες κατά 20,3%. Χαρακτηριστικό είναι ότι η γυναικεία απασχόληση δεν σημείωσε κάμψη σε κανένα έτος, ενώ αντίθετα ο αριθμός των απασχολούμενων ανδρών έπεσε το 1983 και το 1984, για να ανακάμψει το 1985.

Διαμορφώνεται έτσι μια κατάσταση μετά το 1974 όπου αυξάνεται και η απασχόληση και η ανεργία. Η εξέλιξη του επιπέδου της απασχόλησης διαφο-

ροποιεί κάπως την Ελλάδα από τις άλλες δυτικές χώρες, όπου η οικονομική ύφεση οδήγησε συχνά σε κάμψη του επιπέδου της απασχόλησης. Εδώ, όπως είδαμε, όχι μόνο δεν είχαμε κατάρρευση της απασχόλησης, αλλά αντίθετα σημειώθηκε και σημαντική αύξηση.

Η εξέλιξη στο ρυθμό ανεργίας, όπως προαναφέρθηκε, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την εξέλιξη του λόγου απασχόλησης και το γεγονός αυτό χρήζει περαιτέρω ανάλυσης.

Ο λόγος απασχόλησης μετρά την ικανότητα μιας οικονομίας να δημιουργεί θέσεις εργασίας για έναν διαρκώς αυξανόμενο πληθυσμό και χάρη στην ιδιότητά του αυτή έχει προταθεί ως εναλλακτικός δείκτης (ως προς το ρυθμό ανεργίας) της κυκλικής πορείας της οικονομίας.¹⁰ Αν λοιπόν η ικανότητα δημιουργίας θέσεων εργασίας μεγαλώνει (σε σχέση βέβαια με τον πληθυσμό), τότε έχουμε μια ένδειξη για ανοδική πορεία της οικονομίας, ανεξάρτητα από τον αριθμό των ανέργων. Οι επιμέρους ιδιότητες του λόγου απασχόλησης δεν χρειάζεται να μας απασχολήσουν εδώ, μια και έχουν αναλυθεί εκτενώς στη διεθνή βιβλιογραφία.¹¹

Εάν δεχτούμε το λόγο απασχόλησης ως δείκτη των εξελίξεων στην αγορά εργασίας, τότε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το 1985 ήταν σαφώς καλύτερη χρονιά από το 1974, καθώς ο λόγος απασχόλησης το 1985 (43,1%) ήταν υψηλότερος του αντίστοιχου λόγου για το 1974 κατά μία εκατοστιαία μονάδα. Σε ολόκληρη την περίοδο ο λόγος απασχόλησης παρουσιάζει ελαφρά ανοδική πορεία, αυξάνοντας κατά 2,4% συνολικά, ενώ στο διάστημα 1979-83 ο λόγος αυξάνει κατά μισή εκατοστιαία μονάδα.

10. Βλ. σχετικά G. Moore, «Employment, Unemployment and the Inflation-Recession Dilemma» στο W. Fellner (επιμ.), *Contemporary Economic Problems, American Enterprise Institute for Public Policy Research*, Washington 1976. Χαρακτηριστικά ο Moore γράφει: «Υψηλή ανεργία που δεν ακολουθείται από χαμηλό επίπεδο απασχόλησης (σε σχέση με τον πληθυσμό) πιθανώς να μην υπονοεί έλλειψη επαρκούς ζήτησης. Αντίθετα, πιθανώς να σημαίνει ότι ένας μεγάλος αριθμός ατόμων αναζητεί απασχόληση, ή προσπαθεί να αλλάξει εργοδότη, επειδή υπάρχουν πολλές σχετικά ευκαιρίες».

11. Πολύ συνοπτικά, ανάμεσα στις θετικές ιδιότητες του λόγου ως δείκτη των τάσεων στην αγορά της εργασίας, περιλαμβάνονται και οι εξής: σε σχέση με το επίπεδο της απασχόλησης, ο λόγος υπερέρχει εφόσον με δεδομένη τη διαρκή αύξηση του πληθυσμού ένας ρυθμός είναι ανώτερος ως μέτρο από ένα επίπεδο. Σε σχέση με το ρυθμό συμμετοχής, ο λόγος απασχόλησης θεωρείται ότι επιδέχεται ευκολότερη ερμηνεία. Σε περιόδους ύφεσης, ο ρυθμός συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό μπορεί να αυξηθεί ή να μειωθεί ανάλογα με το αν η επιδείνωση των όρων στην αγορά εργασίας θα οδηγήσει σε αποχώρηση ενός τμήματος του εργατικού δυναμικού, λόγω αποθάρρυνσης, ή θα ωθήσει στην αγορά επιπρόσθετους εργαζομένους από τις τάξεις των οικονομικά ανενεργών. Ο λόγος απασχόλησης μετρά την επιτυχία μιας οικονομίας να παρέχει απασχόληση και όχι το ποσοστό του πληθυσμού που επιθυμεί να εργαστεί. Τέλος, σε σχέση με το ρυθμό ανεργίας, υποστηρίζεται ότι ο λόγος απασχόλησης διαθέτει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα μια και μετρά κάτι που είναι εύκολο να μετρηθεί, τους απασχολούμενους. Αντίθετα με την απασχόληση, η ανεργία είναι μια λιγότερο καθαρή κατάσταση. Βλ. σχετικά C. Leon, «The Employment Population Ratio: Its Value in Labor Force Analysis», *Monthly Labor Review*, Φεβρουάριος 1981.

Όμως ο συνολικός λόγος απασχόλησης είναι δύσκολο να ερμηνευτεί, όντας αμάλγαμα διαφορετικών και ενίοτε αντιθετικών επιδράσεων.¹² Η ανοδική πορεία του λόγου που παρατηρήθηκε στο διάστημα 1974-85 οφείλεται αποκλειστικά στις γυναίκες. Ο λόγος απασχόλησης των γυναικών σημείωσε συνολική αύξηση κατά 35,6%, κερδίζοντας 6,7 εκατοστιαίες μονάδες. Αντίθετα ο λόγος απασχόλησης των ανδρών σημείωσε κάθετη κάμψη. Μειώθηκε κατά 8% συνολικά, χάνοντας 5,6 εκατοστιαίες μονάδες.

Περαιτέρω ανάλυση δείχνει ότι στην αύξηση του λόγου για τις γυναίκες συνέβαλαν όλες πλην των νεότερων γυναικών (σχετικές πληροφορίες στον Πίνακα Π.3), ενώ σε μεγάλο βαθμό αυτή η εξέλιξη μπορεί να αποδοθεί στην ανοδική και παράλληλη εξέλιξη του ρυθμού συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Έτσι λοιπόν η ελαφρά ανοδική πορεία του συνολικού λόγου απασχόλησης καταλήγει να αντανακλά την αυξημένη παρουσία των ώριμων γυναικών στην αγορά της εργασίας. Σε αυτή την εξέλιξη θα πρέπει να αντιτάξουμε τις απώλειες που υπέστησαν οι άνδρες, απώλειες που αφορούν όλες τις ομάδες ηλικιών. Το αν αυτές οι αλλαγές συνιστούν μεταβολή προς το καλύτερο στην αγορά της εργασίας και γενικότερα στην οικονομία, είναι τουλάχιστον αμφίβολο.

Εξάλλου, η διαμόρφωση του συνολικού λόγου είναι αποτέλεσμα όχι μόνο των εξελίξεων στην προσφορά αλλά και των εξελίξεων στη ζήτηση της εργασίας. Έτσι το γεγονός ότι ο λόγος απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε ενώ των ανδρών μειώθηκε, παρέχει μια ένδειξη ότι η οικονομία αποδείχτηκε περισσότερο ικανή να δημιουργεί θέσεις για γυναίκες παρά για άνδρες. Με άλλα λόγια, ο λόγος απασχόλησης μπορεί να ερμηνευτεί ως δείκτης των επιπτώσεων της οικονομικής ύφεσης. Με αυτή την έννοια οι άνδρες εμφανίζονται να πλήττονται περισσότερο άμεσα από τις γυναίκες από την οικονομική ύφεση. Μια εξήγηση γι' αυτό θα μπορούσε να είναι το ότι άνδρες συγκεντρώνονται σε μεγαλύτερη συχνότητα από τις γυναίκες στους κλάδους εκείνους που είναι περισσότερο ευαίσθητοι στις κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομίας.

Συμπερασματικά, η ερμηνεία των μεταβολών του συνολικού λόγου απασχόλησης προσκρούει σε δυσκολίες και κατά συνέπεια μπορεί να υποστηριχτεί ότι ο λόγος δεν προσφέρεται για μια διαφορετική ερμηνεία των εξελίξεων στην αγορά εργασίας από αυτή που παρέχει ο ρυθμός ανεργίας. Κάτι

12. Βλ. σχ. G. Cain, «The Unemployment Rate as an Economic Indicator», *Monthly Labor Review*, Μάρτιος 1979. Για τον Cain, ο λόγος απασχόλησης είναι εξαιρετικά διαφορετικός και ασαφής για να χρησιμοποιηθεί είτε ως θετικός δείκτης της πορείας της οικονομίας είτε ως αρνητικός δείκτης της οικονομικής δυστυχίας. Γράφει χαρακτηριστικά: «Ο λόγος απασχόλησης-πληθυσμού θα παρουσίαζε άνοδο (...) αν έπεφτε το ποσοστό των νέων που παρακολουθούν μέση και ανώτερη εκπαίδευση, αν περικόπτονταν οι συντάξεις, καθώς και αν σταματούσαν οι προνοιακές παροχές ή οι υποτροφίες».

τέτοιο θα ήταν παρακινδυνευμένο, δεδομένης της πολυπλοκότητας των τάσεων που ενσωματώνονται στο λόγο απασχόλησης.

3. ΜΕΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

Ανεξάρτητα από την ή τις ερμηνείες που επιδέχεται η μεταβολή του λόγου απασχόλησης στο διάστημα 1974-85, γεγονός παραμένει ότι η δραματική μεταβολή στην αγορά της εργασίας στο ίδιο χρονικό διάστημα αφορά την προσφορά και όχι τη ζήτηση εργασίας.

Σε σχέση με τη ραγδαία μεταβολή του εργατικού δυναμικού, η μεταβολή της απασχόλησης ήταν σχετικά μικρή. Η διαπίστωση αυτή μας ωθεί στη διερεύνηση της υπόθεσης ύπαρξης θετικής συσχέτισης ανάμεσα στην αύξηση της ανεργίας και στην αύξηση του εργατικού δυναμικού.

Ένας απλός τρόπος για τον έλεγχο αυτής της υπόθεσης είναι ο επανυπολογισμός της εξέλιξης του αριθμού των ανέργων, κρατώντας το ρυθμό ανεργίας σταθερό στα επίπεδα της αρχής της περιόδου.¹³ Θέτουμε δηλαδή το ερώτημα: αν δεν είχε μεταβληθεί το ποσοστό ανεργίας, πόσοι θα ήταν οι άνεργοι το 1985; Η αριθμητική απάντηση στο ερώτημα αυτό παρέχει μια εκτίμηση για την ανεξάρτητη επίπτωση της αύξησης του εργατικού δυναμικού.¹⁴

Αν λοιπόν το ποσοστό ανεργίας παρέμενε σταθερό, και γενικότερα το μόνο που άλλαζε ήταν το μέγεθος του εργατικού δυναμικού, τότε ο αριθμός των ανέργων το 1985 θα ήταν 45,4 χιλιάδες έναντι 271,4 χιλιάδων που ήταν στην πραγματικότητα. Η καθαρή επίπτωση από την αύξηση του εργατικού δυναμικού υπολογίζεται σε 13,7 χιλιάδες άτομα (45,4 χιλιάδες που είναι οι υποθετικοί άνεργοι το 1985, μείον 31,7 χιλιάδες που ήταν άνεργοι το 1974). Κατά συνέπεια, το ποσοστό της αύξησης της ανεργίας πάνω από τα επίπεδα του 1974 που ερμηνεύεται από την αύξηση του εργατικού δυναμικού είναι μόλις 5,7%. Η αύξηση του εργατικού δυναμικού δεν ερμηνεύει τον κύριο όγκο της αύξησης της ανεργίας, αν και η εξέλιξη στο εργατικό δυναμικό ασφαλώς δεν βοήθησε να κρατηθεί η ανεργία σε χαμηλότερα επίπεδα.

Το ποσοστό της αύξησης της ανεργίας που ερμηνεύεται από το ανεξάρτητο αποτέλεσμα της αύξησης του εργατικού δυναμικού είναι ελαφρά μεγα-

13. Η χρήση περισσότερο πολύπλοκων τεχνικών για τον έλεγχο των διαφόρων υποθέσεων προσκρούει στο γεγονός ότι τα διαθέσιμα στοιχεία είναι ομαδοποιημένα και κατά συνέπεια δεν είναι αρκετά πλούσια ώστε να επιτρέψουν κάτι τέτοιο.

14. Συμβολικά, η επίπτωση παρέχεται από τη σχέση $LF_{85} \cdot UR_{74} - U_{74}$, όπου LF το εργατικό δυναμικό, UR ο ρυθμός ανεργίας και U ο αριθμός των ανέργων. Για μια τεχνική ανάλυσης της αύξησης της ανεργίας, βλ. S. Nielsen, «Recessionary impacts on the unemployment of men and women», *Monthly Labor Review*, Μάιος 1984.

λύτερο για τις γυναίκες (6,6%) παρά για τους άνδρες (5,6%). Αυτό συμβαίνει γιατί το γυναικείο εργατικό δυναμικό αυξήθηκε ταχύτερα από το ανδρικό, καθώς επίσης και γιατί το 1974 οι γυναίκες εμφάνιζαν υψηλότερο ρυθμό ανεργίας από τους άνδρες.

Η μεταβολή του εργατικού δυναμικού ενσωματώνει τα αποτελέσματα δύο επιμέρους εξελίξεων: μεταβολών στο μέγεθος του πληθυσμού παραγωγικής ηλικίας, δηλαδή στο δυνητικό εργατικό δυναμικό, και μεταβολών στο ρυθμό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό. Οι τελευταίες αυτές μεταβολές μπορεί να ενισχύουν ή και να αναιρούν τις τάσεις στο εργατικό δυναμικό που δημιουργούνται από τη μεταβολή του δυνητικού δυναμικού. Η επίπτωση του πρώτου παράγοντα συχνά αναφέρεται ως το «αποτέλεσμα πληθυσμού», ενώ η επίδραση του δεύτερου παράγοντα ως «αποτέλεσμα συμμετοχής». Η σημασία της διάκρισης των συστατικών μερών της αύξησης του εργατικού δυναμικού έγκειται στο ότι το αποτέλεσμα πληθυσμού αποδίδει τις δημογραφικές μεταβολές, ενώ το αποτέλεσμα συμμετοχής τις διαρθρωτικές εξελίξεις. Στις συμβατικές προσεγγίσεις και οι δύο παράγοντες θεωρούνται εξωγενείς.¹⁵

Για τους άνδρες το αποτέλεσμα πληθυσμού εμφανίζεται να είναι σημαντικό. Εάν ο ρυθμός συμμετοχής των ανδρών παρέμενε σταθερός, τότε το ανδρικό εργατικό δυναμικό θα ανερχόταν το 1985 σε 1.827,1 χιλιάδες άτομα, σε σχέση με 1.772,0 χιλιάδες που ήταν στην πραγματικότητα. Η διαφορά (55,1 χιλιάδες) οφείλεται στο ότι υπήρξε μια αρνητική εξέλιξη στο ρυθμό συμμετοχής, ο οποίος μειώθηκε από 69,8% το 1974 σε 67,7% το 1985.

Έτσι, ενώ το δυνητικό ανδρικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 31,2% στο ίδιο διάστημα, το ανδρικό εργατικό δυναμικό αυξήθηκε κατά 27,2%. Η μεταβολή στον αριθμό των απασχολούμενων ανδρών (20,3%) υπολείπεται σημαντικά της μεταβολής στο εργατικό δυναμικό, με συνέπεια το 1985 να υπάρχουν 100,9 χιλιάδες περισσότεροι άνεργοι άνδρες από το 1974.

Εξάλλου, ο γυναικείος πληθυσμός παραγωγικής ηλικίας αυξήθηκε κατά 680 χιλιάδες. Εδώ, όμως, ο ρυθμός συμμετοχής έπαιξε διαφορετικό ρόλο από ό,τι στους άνδρες. Αν ο ρυθμός συμμετοχής παρέμενε σταθερός στα επίπεδα του 1974 (19,2%), τότε το γυναικείο εργατικό δυναμικό θα ανερχόταν το 1985 σε 566,2 χιλιάδες. Το υποθετικό αυτό δυναμικό θα μπορούσε να είχε απορροφηθεί και να μην υπήρχε καθόλου ανεργία, εφόσον το 1985 οι απασχολούμενες γυναίκες ανήλθαν σε 753 χιλιάδες περίπου. Ακριβώς όμως

15. Η αύξηση του δυνητικού εργατικού δυναμικού στην περίπτωση μας, επηρεάζεται από την παλινόστηση, καθώς επίσης και από την εσωτερική μετανάστευση, και επομένως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει δημογραφικές μόνο μεταβολές. Ωστόσο, ο υπολογισμός των συστατικών μερών της αύξησης του δυνητικού δυναμικού δεν είναι κεντρικής σημασίας για τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται στη συνέχεια αυτής της εργασίας. Δεν θεωρήσαμε σκόπιμο επομένως να επιχειρήσουμε τέτοιους υπολογισμούς.

επειδή ο ρυθμός συμμετοχής σημείωσε αύξηση κατά 58,9% (ή κατά 11,3 εκατοστιαίες μονάδες), προστέθηκαν άλλες 334,3 χιλιάδες γυναίκες στο υποθετικό δυναμικό, δημιουργώντας το 1985 ένα δυναμικό της τάξης των 900,5 χιλιάδων ατόμων. Έτσι αν και ο αριθμός των απασχολούμενων γυναικών σημείωσε θεαματική αύξηση (76,3%), η μεταβολή δεν ήταν αρκετά μεγάλη για να εξισορροπήσει τη ραγδαία μεταβολή του γυναικείου εργατικού δυναμικού (106,5%), με αποτέλεσμα την ύπαρξη το 1985 147,8 χιλιάδων άνεργων γυναικών.

Συμπερασματικά, για τους άνδρες βαραίνει περισσότερο το αποτέλεσμα πληθυσμού, ενώ για τις γυναίκες το αποτέλεσμα συμμετοχής. Εναλλακτικά, για τους άνδρες μεγαλύτερη σημασία έχουν οι δημογραφικοί παράγοντες, ενώ για τις γυναίκες οι διαρθρωτικοί παράγοντες.

Το μικρό σχετικά ποσοστό της αύξησης της ανεργίας που ερμηνεύεται από την αύξηση του εργατικού δυναμικού μας οδηγεί σε αναζήτηση άλλων ερμηνευτικών υποθέσεων. Μια τέτοια ερμηνευτική υπόθεση, η οποία αποδείχτηκε ιδιαίτερα δημοφιλής διεθνώς κατά την τελευταία δεκαετία, είναι η υπόθεση ότι η ανεργία αυξάνει ως συνέπεια της μεταβολής του δημογραφικού μείγματος του εργατικού δυναμικού. Συγκεκριμένα, τίθεται το επιχείρημα ότι η αυξημένη παρουσία στο εργατικό δυναμικό ομάδων που παραδοσιακά εμφανίζουν ρυθμούς ανεργίας υψηλότερους του μέσου όρου —δηλαδή πρακτικά νέων και γυναικών— ωθεί τον συνολικό ρυθμό ανεργίας σε υψηλότερα επίπεδα. Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή, ο συνολικός ρυθμός ανεργίας αυξάνει χωρίς να μεταβάλλεται ο ρυθμός ανεργίας των συγκεκριμένων ομάδων ηλικίας-φύλου, εξαιτίας του ότι ορισμένες ομάδες διευρύνουν τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό.

Η αναπροσαρμογή του συνολικού ρυθμού ανεργίας με βάση μια σταθερή δημογραφική διάρθρωση είναι μια διαδικασία που γνώρισε ευρεία αποδοχή από τότε που πρωτοεφαρμόστηκε από τον Perry.¹⁶ Ο προσαρμοσμένος ρυθμός θεωρείται ότι παρακάμπτει την ωθητική τάση που ασκείται πάνω στο ρυθμό ανεργίας από την αυξημένη παρουσία επιπρόσθετων εργαζομένων, ατόμων δηλαδή που υποτίθεται ότι έχουν χαλαρούς δεσμούς με το εργατικό δυναμικό, κινούνται στα όρια της αγοράς εργασίας και εμφανίζουν κατά συνέπεια υψηλούς ρυθμούς ανεργίας. Ο προσαρμοσμένος ρυθμός σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα προσφέρεται για μια πιο αντικειμενική αξιολόγηση της κατάστασης σε σχέση με τον μη προσαρμοσμένο ρυθμό, και επομένως προσφέρεται περισσότερο για τη χάραξη πολιτικής.

Η αναπροσαρμογή του ρυθμού ανεργίας με βάση τα ελληνικά δεδομένα, οδήγησε σε έναν συνολικό ρυθμό ανεργίας για το 1985 της τάξης του 8,9%,

16. Βλ. G. Perry, «Changing Labor Markets and Inflation», *BPEA*, τχ. 3, 1970.

έναντι 10,2% που ήταν στην πραγματικότητα.¹⁷ Αν λοιπόν δεν άλλαζε η κατά φύλο και ηλικία σύνθεση του εργατικού δυναμικού, τότε η ανεργία θα ήταν μικρότερη κατά 1,3 εκατοστιαίες μονάδες και οι άνεργοι λιγότεροι κατά 33,5 χιλιάδες περίπου.¹⁸ Οι δημογραφικές μεταβολές λοιπόν δεν ερμηνεύουν τον κύριο όγκο της αύξησης της ανεργίας, η οποία υπενθυμίζεται ότι αφορούσε περίπου 240 χιλιάδες άτομα.

Όπως και η αύξηση του εργατικού δυναμικού, έτσι και η μεταβολή της δημογραφικής του σύνθεσης είχε κάποια συμμετοχή στην αύξηση της ανεργίας που παρατηρήθηκε στο διάστημα 1974-85. Η συμμετοχή αυτή όμως δεν πρέπει να υπερεκτιμηθεί, και κυρίως οι μεταβολές στο εργατικό δυναμικό και στη δημογραφική σύνθεση δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται σαν άλλοθι για την αλματώδη αύξηση της ανεργίας. Κάτι τέτοιο δεν μπορεί να υποστηριχτεί από τους υπολογισμούς που έγιναν σε αυτή την ενότητα.

4. Η ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ

Εφόσον ούτε η αύξηση του εργατικού δυναμικού ούτε η μεταβολή στη δημογραφική σύνθεση του εργατικού δυναμικού ερμηνεύουν ένα μεγάλο μέρος της αύξησης της ανεργίας, είναι αναγκαίο να προχωρήσουμε σε απευθείας σύγκριση των ανέργων του 1974 και του 1985, ελπίζοντας να κατανοήσουμε καλύτερα τις επερχόμενες μεταβολές στο χαρακτήρα της ανεργίας.

Στον Πίνακα 1 εμφανίζονται εκτιμήσεις για το ρυθμό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό, για το λόγο απασχόλησης καθώς και για το ρυθμό ανεργίας για το σύνολο των ανέργων και για ηλικιακές ομάδες ανδρών και γυναικών για τα έτη 1974 και 1985.

17. Για την αναπροσαρμογή χρησιμοποιήσαμε κατάταξη εφτά ομάδων για κάθε φύλο. Οι ηλικιακές ομάδες είναι 14 ετών, 15-19, 20-24, 25-29, 30-44, 45-64, και 65 ετών και άνω.

18. Στην πραγματικότητα, η ρύθμιση για τις δημογραφικές μεταβολές είναι ακόμη μικρότερη. Η ερώτηση που τίθεται είναι: πόσο μικρότερος θα ήταν ο ρυθμός ανεργίας το 1985, με δεδομένους τους ρυθμούς ανεργίας των ομάδων φύλου-ηλικίας, αν η συμμετοχή κάθε ομάδας στο εργατικό δυναμικό είχε παραμείνει στα επίπεδα του 1974; Η απάντηση βρίσκεται υπολογίζοντας τη σχέση $\Sigma Si_t UR_{i85}$ (1), όπου Si το μερίδιο της ομάδας i στο εργατικό δυναμικό και UR_i ο ρυθμός ανεργίας για την ομάδα i . Όμως είναι δυνατό να τειθεί και η ερώτηση: πόσο υψηλότερος θα ήταν ο ρυθμός ανεργίας το 1974, με δεδομένους τους ρυθμούς ανεργίας των ομάδων φύλου-ηλικίας αυτού του έτους, αν η σύνθεση του εργατικού δυναμικού ήταν αυτή του 1985; Η απάντηση δίδεται από τη σχέση $\Sigma Si_{85} UR_{i74}$ (2). Εφόσον η ανεργία αυξήθηκε μεταξύ 1974 και 1985, η ρύθμιση που υπαγορεύεται από τη σχέση (2) είναι μικρότερη από τη ρύθμιση της σχέσης (1). Για τις δυσκολίες που παρουσιάζει η διαδικασία αναπροσαρμογής του συνολικού ρυθμού ανεργίας, καθώς επίσης και για τις συμβιβαστικές λύσεις που προτείνονται για την αντιστάθμιση του σφάλματος που εισάγεται από την αυθαίρετη επιλογή του έτους-βάση για τους υπολογισμούς, βλ. P. Flaim, «The Effect of Demographic Changes on the Nation's Unemployment Rate», *Monthly Labor Review*, Φεβρουάριος 1976.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Δείκτες αγοράς εργασίας, 1974 και 1985

Ομάδες ηλικιών	Ρυθμός συμμετοχής		Λόγος απασχόλησης		Ρυθμός ανεργίας	
	1974	1985	1974	1985	1974	1985
Σύνολο	42,9	48,0	42,1	43,1	1,7	10,2
14 ετών	7,3	4,9	7,1	4,1	2,3	17,0
15-19	24,1	21,2	23,3	13,7	3,5	35,3
20-24	43,6	57,5	41,5	41,8	4,8	27,3
25-29	59,3	71,5	57,9	62,1	2,3	13,1
30-44	59,1	70,6	58,4	65,8	1,2	6,8
45-64	46,8	50,0	46,3	47,6	1,1	4,7
65 +	6,9	5,0	6,9	5,0	0,3	1,5
Άνδρες	69,8	67,7	68,9	63,0	1,6	7,0
14 ετών	9,4	5,9	9,2	5,3	2,2	9,1
15-19	30,6	23,8	29,5	17,9	3,4	5,9
20-24	58,2	68,8	55,7	53,9	4,3	21,7
25-29	92,6	94,2	90,4	85,5	2,3	9,3
30-44	96,7	97,1	95,5	92,4	1,3	4,9
45-64	80,9	77,0	79,9	73,9	1,2	4,0
65 +	13,5	9,0	13,5	8,8	0,4	1,6
Γυναίκες	19,2	30,5	18,8	25,5	2,0	16,4
14 ετών	5,3	3,8	5,1	2,7	2,3	25,0
15-19	17,9	18,9	17,2	9,9	3,6	47,4
20-24	34,6	49,3	32,8	33,0	5,4	32,9
25-29	30,5	52,8	29,8	42,9	2,4	18,6
30-44	24,5	45,5	24,3	40,6	0,8	10,9
45-65	14,9	24,7	14,8	23,0	0,6	6,8
65 +	1,6	1,9	1,6	1,9	—	1,2

Πηγή: ΕΣΥΕ. Έρευνα Απασχολήσεως, 1974· Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1985.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στο διάστημα 1974-85 ο ρυθμός συμμετοχής αυξήθηκε σημαντικά για τις γυναίκες και μειώθηκε ελαφρά για τους άνδρες. Εξάλλου, η ηλικιακή ανάλυση εμφανίζει το ρυθμό συμμετοχής να πέφτει για τις ακραίες ομάδες ηλικιών (14-19 ετών και άνω των 65) και να αυξάνει για τις μεσαίες ομάδες (20-64 ετών).

Για τους άνδρες η πτώση του συνολικού ρυθμού συμμετοχής αποδίδεται στις ομάδες 14-19 ετών και άνω των 45 ετών, ενώ στην αύξηση του συνολικού ρυθμού συμμετοχής των γυναικών συμμετείχαν όλες οι ηλικιακές ομάδες, πλην των πολύ νέων γυναικών (14 ετών).

Η αρνητική εξέλιξη του ρυθμού συμμετοχής των ανδρών πρέπει να αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την αύξηση του αριθμού των μαθητών-σπουδαστών (για την ομάδα 14-19 ετών) καθώς και τη βελτίωση των συντάξεων και την ταχύτερη αποχώρηση από το εργατικό δυναμικό αντίστοιχα για την ομάδα των άνω των 65 ετών. Δυσκολότερη εμφανίζεται η ερμηνεία για

την κάμψη του ρυθμού συμμετοχής της ομάδας 45-64 ετών. Εμφανίζεται ωστόσο λογική η υπόθεση ότι ένα μέρος της κάμψης μπορεί να αποδοθεί σε αυξημένες δυσκολίες στην εξεύρεση απασχόλησης, ενώ το υπόλοιπο μέρος αφορά όσους αποχωρούν από το εργατικό δυναμικό πρακτικά για τους ίδιους λόγους όπως και οι άνω των 65 ετών.

Το αν η πρώτη υπόθεση ερμηνεύει καλύτερα την κάμψη που παρατηρήθηκε από τη δεύτερη υπόθεση, είναι κάτι που δεν μπορεί να ελεγχθεί σε αυτό το επίπεδο ανάλυσης. Ανεξάρτητα όμως από τις πιθανές ερμηνείες, γεγονός παραμένει ότι η κάμψη του ρυθμού συμμετοχής των ανδρών άμβλυσε κάπως την πίεση που ασκήθηκε από την αύξηση του δυνητικού ανδρικού δυναμικού και συνέτεινε να κρατηθεί ο ρυθμός ανεργίας των ανδρών —και δευτερευόντως ο συνολικός ρυθμός— σε επίπεδα χαμηλότερα από αυτά που θα περίμενε κανείς.

Η κάμψη του ρυθμού συμμετοχής της ομάδας 45-64 ετών ενδέχεται ακόμη να καλύπτει αυξημένη δραστηριότητα στον άτυπο τομέα της οικονομίας ή και να υπονοεί αύξηση της κρυφής ανεργίας. Εάν πράγματι συμβαίνει αυτό, μια ανάκαμψη των ευκαιριών απασχόλησης θα μείωνε την ανεργία αυτής της ομάδας σε μικρότερο βαθμό απ' όσο θα περίμενε κανείς γιατί θα κινητοποιούσε αυτούς που αποχώρησαν και η παρουσία των τελευταίων θα διόγκωνε το εργατικό δυναμικό.

Ταυτόχρονα, στην περίοδο 1974-85 αυξήθηκε δραματικά ο ρυθμός συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό.

Ός ένα βαθμό, η αλλαγή της συμπεριφοράς των γυναικών στην αγορά της εργασίας είναι αποτέλεσμα μακροχρόνιων παραγόντων. Ανάμεσα σε αυτούς τους παράγοντες, κάποιο ρόλο πρέπει να παίζει η άνοδος του εκπαιδευτικού επιπέδου των γυναικών. Σε εμπειρικές έρευνες επανειλημμένα έχει βρεθεί έντονη θετική συσχέτιση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό επίπεδο και στο ρυθμό συμμετοχής, και το εκπαιδευτικό επίπεδο του γυναικείου δυναμικού αυξάνει συνεχώς. Η πτώση του ρυθμού γονιμότητας ενδέχεται επίσης να επηρεάζει την εξέλιξη του ρυθμού συμμετοχής, αν και εδώ δεν είναι ξεκάθαρο ποια είναι η αιτία και ποιο το αποτέλεσμα.

Είναι φανερό όμως ότι οι μακροχρόνιοι παράγοντες δεν αρκούν για να ερμηνεύσουν την πραγματικά εκρηκτική αύξηση της παρουσίας των γυναικών στην αγορά της εργασίας. Η αύξηση αυτή πρέπει να αντανακλά πρώτιστα την επιδείνωση της κατάστασης της οικονομίας.

Τα νοικοκυριά γενικά προσπαθούν είτε να αυξήσουν τα περιθώρια που έχουν για καταναλωτικές δαπάνες είτε τουλάχιστον να κρατήσουν ανέπαφο το επίπεδο διαβίωσης που έχουν επιτύχει. Προσπαθούν δηλαδή να προστατεύσουν το μερίδιό τους στη διανομή του εισοδήματος και αν είναι δυνατό να το αυξήσουν. Όταν το πραγματικό τους εισόδημα εξανεμίζεται, είτε από

πληθωριστικές πιέσεις (του είδους που επικράτησαν σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε), είτε από καθήλωση ή μικρή αύξηση των πραγματικών μισθών, είτε τέλος από την ανεργία του βασικού εργαζομένου, τότε εξαναγκάζονται να αυξήσουν τον συνολικό χρόνο που διαθέτουν για εργασία. Η αυξημένη παρουσία των γυναικών στη δεκαετία που διανύουμε συνδέεται με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι άνδρες στην αγορά της εργασίας και επαληθεύει την κοινή διαπίστωση ότι είναι πλέον δύσκολο για μια οικογένεια να τα βγάξει πέρα με έναν μόνο μισθό.

Η εξέταση της μεταβολής των ρυθμών ανεργίας κατά φύλο και ηλικίες αποδεικνύει ότι η αύξηση της ανεργίας αφορά όλες τις δημογραφικές ομάδες, αν και όχι στον ίδιο βαθμό. Ταχύτερα, συγκριτικά, αυξήθηκε ο ρυθμός ανεργίας για τους νέους 14 και 15-19 ετών. Υπολογίζεται ότι ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ρυθμού ανεργίας αυτών των ομάδων ήταν 2,3 και 2,6% αντίστοιχα. Όμως και για τις υπόλοιπες ομάδες η αύξηση της ανεργίας που σημειώθηκε ήταν σημαντική. Για την ομάδα των 20-44 ετών, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης εκτιμάται σε 2,1%, ενώ για την ομάδα των 45-64 ετών σε 1,8%.

Για τους άνδρες ταχύτερα αυξήθηκε η ανεργία της ομάδας των 20-24 ετών (2,0% κατ' έτος), ενώ με περισσότερο βραδύ ρυθμό η ανεργία της ομάδας 15-19 ετών (1,3%). Για την τελευταία αυτή ομάδα όμως σημειώθηκε σημαντική πτώση του ρυθμού συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό.

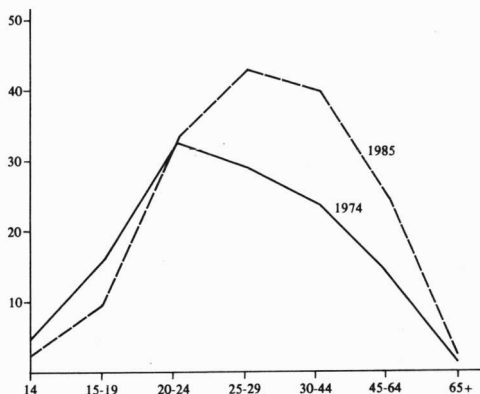
Για τις γυναίκες αντίστοιχα η ταχύτερη αύξηση της ανεργίας σημειώθηκε για τις ώριμες 30-44 ετών. Η ανεργία αυτής της ομάδας αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό της τάξης του 3,0%. Πολύ κοντά στο ρυθμό αυτό ήταν και η αύξηση της ανεργίας των πολύ νέων γυναικών ηλικίας 15-19 ετών (2,9%), ενώ λιγότερο γρήγορη ήταν η εξέλιξη του ρυθμού ανεργίας των γυναικών 20-24 ετών (2,1%). Η ομάδα αυτή όμως παρουσίαζε το 1974 ρυθμό ανεργίας κατά πολύ υψηλότερο του μέσου όρου (5,4% σε σχέση με 2,0%). Η πολύ γρήγορη αύξηση της ανεργίας των νέων γυναικών, που ήδη παρουσίαζαν υψηλούς ρυθμούς ανεργίας το 1974, συνέτεινε ώστε το 1985 αυτές οι ομάδες να εμφανίζουν ακραίο κίνδυνο από την ανεργία. Έτσι σύμφωνα με εκτιμήσεις για τις γυναίκες 15-19 ετών ο ρυθμός ανεργίας έφτασε το 47,4%, ενώ για τις γυναίκες 20-24 ετών το 32,9%.

Η συμμετοχή μιας ηλικιακής ομάδας στη διαμόρφωση της συνολικής ανεργίας δεν εξαρτάται μόνον από το ρυθμό ανεργίας που εμφανίζει η συγκεκριμένη αυτή ομάδα, αλλά και από το μερίδιό της στο εργατικό δυναμικό (σχετικές πληροφορίες παρέχονται στον Πίνακα 4 του στατιστικού παραρτήματος). Μια συγκεκριμένη δημογραφική ομάδα για παράδειγμα ενδέχεται να εμφανίζει πολύ υψηλό ρυθμό ανεργίας, αλλά ενδέχεται επίσης να είναι μικρή σε απόλυτο μέγεθος, με συνέπεια να μη βαραίνει ουσιαστικά στη διαμόρφω-

ση της συνολικής ανεργίας. Μια ανάλυση επομένως των εξελίξεων με βάση τη συμμετοχή στην ανεργία, όπου ως συμμετοχή νοείται το γινόμενο του ρυθμού ανεργίας μιας ομάδας και του μεριδίου της ομάδας αυτής στο εργατικό δυναμικό, είναι χρήσιμη.

Έτσι το 1974, το ποσοστό της συνολικής ανεργίας που αποδιδόταν στους νέους έως 25 ετών υπολογίστηκε σε 34,7%. Το 1985 το αντίστοιχο ποσοστό είχε αυξηθεί σε 51,4%. Αντίστοιχα μειώθηκε ελαφρά το ποσοστό της ανεργίας που οφείλεται στις μεσαίες ηλικίες (από 17,9% το 1974 σε 17,4% το 1985 για την ομάδα 25-29 ετών, και από 27,7% σε 26,1% για την ομάδα 30-44 ετών), ενώ μειώθηκε σημαντικά η συμμετοχή στην ανεργία της ομάδας 45-64 ετών (από 19,4% σε 14,8%).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4
*Επίπεδα απασχόλησης γυναικών
κατά ηλικίες, 1974 και 1985*

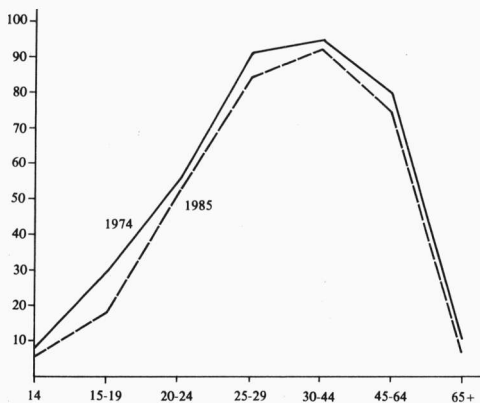

Συμπερασματικά, λοιπόν, η αύξηση της ανεργίας, που σημειώθηκε στο διάστημα 1974-85, αφορά όλες τις δημογραφικές ομάδες, αλλά συγκριτικά περισσότερο αφορά τις γυναίκες και τους νέους. Για τις γυναίκες η σημαντικότερη εξέλιξη στην αγορά της εργασίας εμφανίζεται να είναι η ραγδαία αύξηση της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό, ενώ για τους άνδρες η σημαντικότερη μεταβολή είναι η αύξηση του ρυθμού ανεργίας. Στους άνδρες, η αύξηση της ανεργίας δεν πυροδοτήθηκε από την αύξηση της προσφοράς ερ-

γασίας, εφόσον ο συνολικός ρυθμός συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό, όπως είδαμε, παρουσίασε κάμψη.

Η έκρηξη του ρυθμού συμμετοχής των γυναικών, όπως είναι φυσικό, αντανακλάται στα επίπεδα απασχόλησής τους, με συνέπεια να έχουμε το 1985 μια καμπύλη απασχόλησης των γυναικών που είναι ριζικά διαφορετική από αυτή του 1974 (Διάγραμμα 4). Αντίθετα με την καμπύλη απασχόλησης των γυναικών, η αντίστοιχη καμπύλη για τους άνδρες άλλαξε πολύ λίγο (Διάγραμμα 5).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5
Επίπεδα απασχόλησης ανδρών, 1974 και 1985

Τα συμπεράσματα που μπορεί να εξαχθούν από την εξέταση της μεταβολής του σχήματος της καμπύλης απασχόλησης των γυναικών είναι σημαντικά. Καταρχήν οι νέες γυναίκες —περίπου έως 24 ετών— εργάζονται σήμερα σε μικρότερη αναλογία από το 1974. Το γεγονός αυτό όμως δεν μπορεί να αποδοθεί σε μείωση της παρουσίας των νέων γυναικών στην αγορά της εργασίας και άρα σε καθυστέρηση της εισόδου τους στην αγορά, εφόσον οι ρυθμοί συμμετοχής για τις νέες γυναίκες αυξήθηκαν. Η πτώση της απασχόλησης των νέων γυναικών πρέπει επομένως να αντανακλά αδυναμία εντόπισης απασχόλησης.

Από τη στιγμή όμως που οι νέες γυναίκες εξασφαλίσουν κάποια θέση εργασίας, μένουν απασχολούμενες για πολύ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα

απ' ό,τι στο παρελθόν. Το 1974 το κλιμάκιο ηλικίας 20-29 ετών σήμαινε για τις περισσότερες γυναίκες την αρχή της εξόδου από την απασχόληση. Το 1985 σ' αυτό το κλιμάκιο ηλικίας, ο λόγος απασχόλησης αποκτά τη μέγιστη τιμή του. Είναι φανερό ότι τα τελευταία χρόνια η μέση διάρκεια απασχόλησης των γυναικών ή η μέση εργάσιμη ζωή αυξήθηκε σημαντικά.

Η σημαντική μεταβολή δεν αφορά τόσο τις νεότερες γυναίκες όσο της μέσης ηλικίας, καθώς και τις ηλικιωμένες. Είναι χάρη στην αυξημένη παρουσία των τελευταίων στην απασχόληση που η καμπύλη απασχόλησης άλλαξε σχήμα. Το 1974 υπήρχαν περισσότερες απασχολούμενες γυναίκες ηλικίας 15-19 ετών απ' ό,τι 45-64 ετών. Το 1985 συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Η αυξημένη παρουσία των μέσης ηλικίας γυναικών στην απασχόληση υπονοεί ότι ένα μεγάλο μέρος των γυναικών που εισήλθαν τα τελευταία χρόνια στο εργατικό δυναμικό δεν ήταν νεοεισερχόμενες στην αγορά εργασίας, αλλά απλώς επέστρεψαν μετά από κάποια χρόνια απουσίας.

Τέλος, η καμπύλη της γυναικείας απασχόλησης δεν μετατοπίστηκε απλώς προς τα επάνω και δεξιά. Από τη σύγκριση των δύο Διαγραμμάτων προκύπτει ότι η γυναικεία καμπύλη τείνει να πλησιάσει στο σχήμα της την αντίστοιχη ανδρική. Είμαστε έτσι μάρτυρες μιας μεταβολής στο μοντέλο συμπεριφοράς των γυναικών απέναντι στην εργασία. Οι γυναίκες υιοθετούν ολοένα και περισσότερο «ανδρική» συμπεριφορά, που πρακτικά ερμηνευόμενο σημαίνει ότι δεν βλέπουν πλέον την απασχόληση σαν κάτι το περιστασιακό.

Μια άλλη σύγκριση που προσφέρεται για την αναγνώριση των μεταβολών στο χαρακτήρα της ανεργίας μεταξύ των ετών 1974 και 1985 είναι η ανάλυση των πληθυσμών των ανέργων ανάλογα με την αιτία για την οποία είναι άνεργοι.

Μια τέτοια σύγκριση λοιπόν αποκαλύπτει ότι από τις 1,7 εκατοστιαίες μονάδες, που ήταν ο συνολικός ρυθμός ανεργίας το 1974, οι 1,3 μονάδες οφείλονταν σε άτομα που είχαν εργαστεί στο παρελθόν και βρέθηκαν άνεργα είτε γιατί έχασαν τη δουλειά τους για οικονομικούς λόγους είτε γιατί αποχώρησαν οικειοθελώς από αυτήν. Οι υπόλοιπες 0,4 εκατοστιαίες μονάδες οφείλονταν σε άτομα που ζητούσαν να εργαστούν για πρώτη φορά, δηλαδή σε νεοεισερχόμενους στην αγορά εργασίας. Αντίθετα, το 1985 στις 10,2 εκατοστιαίες μονάδες ανεργίας, οι «παλαιοί» άνεργοι συμμετείχαν με 6,2 μονάδες και οι νεοεισερχόμενοι άνεργοι με τις υπόλοιπες 4,0 μονάδες. Προέκυψε δηλαδή σταδιακά μια μεταβολή στη σύνθεση των ανέργων ανάλογα με την αιτία ανεργίας εις βάρος των νεοεισερχομένων στην αγορά της εργασίας. Έτσι, ενώ το 1974 οι νεοεισερχόμενοι αποτελούσαν το 24,9% του συνόλου των ανέργων, το 1985 το αντίστοιχο ποσοστό ανερχόταν σε 39,4%.

Εάν δεν είχε μεταβληθεί η ικανότητα των νεοεισερχομένων να εξασφαλίζουν απασχόληση, εάν δηλαδή ο ρυθμός ανεργίας τους παρέμενε σταθερός

στο χρονικό διάστημα που εξετάζουμε, τότε, με δεδομένη την αύξηση του μεγέθους αυτής της ομάδας, θα είχαμε το 1985 μόλις 46,1 χιλιάδες ανέργους αυτής της κατηγορίας έναντι 106,8 χιλιάδων που είχαμε στην πραγματικότητα. Οι υποθετικοί νεοεισερχόμενοι άνεργοι του 1985 θα ήταν κατά 38,2 χιλιάδες περισσότεροι από αυτούς του 1974 και ο αριθμός αυτός μας ερμηνεύει, σχηματικά, το 15,9% της αύξησης της ανεργίας πάνω από τα επίπεδα του 1974. Η αυξανόμενη αδυναμία των νεοεισερχομένων επομένως να εξασφαλίσουν την πρώτη τους απασχόληση αναδεικνύεται ως μείζων κατά προέγγιση ανεξάρτητος ερμηνευτικός παράγοντας της αύξησης της ανεργίας.

Η ανάλυση λοιπόν των πληθυσμών των ανέργων του 1974 και του 1985, σύμφωνα με την αιτία ανεργίας, φωτίζει κάπως τις μεταβολές που επήλθαν στο χαρακτήρα της ανεργίας. Στα μέσα της δεκαετίας του '70, ο κύριος όγκος της ανεργίας αφορούσε άτομα που έχουν χάσει τη δουλειά τους για οικονομικούς λόγους. Η συντριπτική πλειοψηφία των ανέργων, 72% περίπου, είναι άνδρες, ενώ οι περισσότεροι από αυτούς (61% περίπου) βρίσκονται στα κλιμάκια ηλικίας από 25 έως 64 ετών. Η ηλικιακή σύνθεση των ανέργων έχει κάποια σημασία γιατί σε αυτές τις ηλικίες υπάρχουν συνήθως οικονομικές υποχρεώσεις. Η ανεργία αυτού του είδους αυξήθηκε σημαντικά μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80. Από 23,8 χιλιάδες που ήταν οι άνεργοι της κατηγορίας αυτής το 1974, έφτασαν τις 164,6 χιλιάδες το 1985. Μαζί με την ανεργία όμως αυτού του είδους αυξήθηκε, και μάλιστα ταχύτερα, η ανεργία των ατόμων που ζητούν την πρώτη τους απασχόληση. Οι άνεργοι νεοεισερχόμενοι στην αγορά της εργασίας αυξήθηκαν από 7,9 χιλιάδες το 1974 σε 106,8 χιλιάδες το 1985. Το δυσανάλογο μεγάλο βάρος που φέρουν οι νεοεισερχόμενοι από την ανεργία αναδεικνύει αυτό το πρόβλημα ως κεντρικής σημασίας για την ανεργία στην Ελλάδα. Η ελληνική ιδιαιτερότητα, αν θέλετε, εμφανίζεται να είναι ακριβώς οι ασυνήθιστα μεγάλες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι νεοεισερχόμενοι στην προσπάθειά τους να εισχωρήσουν στην αγορά της εργασίας και να εξασφαλίσουν την πρώτη τους απασχόληση.

Μια άλλη τέλος ταξινόμηση των πληθυσμών των ανέργων που προσφέρεται για την αναγνώριση των μεταβολών στο χαρακτήρα της ανεργίας είναι η εξέταση της μεταβολής της μέσης διάρκειας ανεργίας των ανέργων.

Όπως και με το λόγο απασχόλησης-πληθυσμού, έτσι και με τη μέση διάρκεια ανεργίας έχουμε έναν άλλο υποψήφιο δείκτη της αγοράς εργασίας, ο οποίος για πολλούς ερευνητές παρέχει ένα μέτρο αναλυτικότερο και πιο ουσιαστικό από τον απλό ρυθμό ανεργίας.¹⁹

19. Η άποψη αυτή οφείλεται εν πολλοίς στον M. Feldstein, ο οποίος, σε ένα άρθρο του στις αρχές της δεκαετίας του '70, διαπίστωσε ότι ορισμένες ομάδες του εργατικού δυναμικού οι οποίες εμφανίζουν πολύ υψηλούς ρυθμούς ανεργίας, εμφανίζουν ταυτόχρονα και μικρή διάρκεια ανεργίας. Είναι φανερό ότι όταν συζητάμε για το ρυθμό και τη διάρκεια ανεργίας,

Τα στοιχεία για τη μεταβολή της διάρκειας της ανεργίας εμφανίζονται στον Πίνακα 2. Είναι φανερό ότι μαζί με τη συχνότητα της ανεργίας μεταβλήθηκε ριζικά και η μέση διάρκειά της. Ενώ το 1974 η υψηλότερη συχνότητα παρατηρείται για το κλιμάκιο 1-2 μηνών, το 1985 η αντίστοιχη, μέγιστη, συχνότητα βρίσκεται στο τελευταίο κλιμάκιο, δηλαδή στο κλιμάκιο άνω του ενός έτους. Επιπλέον, η ανεργία σύντομης διάρκειας, δηλαδή η ανεργία έως 3 μήνες, αυξήθηκε ελάχιστα ανάμεσα στο 1974 και στο 1985. Από τις 8,05 εκατοστιαίες μονάδες, που ήταν η διαφορά των ρυθμών ανεργίας από το 1974 στο 1985, περισσότερο από το ήμισυ, και συγκεκριμένα 4,57 μονάδες αποδίδονται στους ανέργους που δηλώνουν ανεργοί για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους. Το μερίδιο αυτού του είδους της ανεργίας, της μακροχρόνιας ανεργίας, αυξήθηκε έτσι από τα σχετικά ασήμαντα επίπεδα του 1974 (2,84%) σε 46,67% το 1985.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Διάρκεια ανεργίας, 1974 και 1985

Έτος	Ρυθμός ανεργίας	Διάρκεια ανεργίας					Μερίδιο μακροχρόνιας ανεργίας
		Λιγότερο από ένα μήνα	1-2 μήνες	3-5 μήνες	6-11 μήνες	12 μήνες και άνω	
1974	1,73	0,48	0,69	0,37	0,15	0,05	2,84
1985 ^α	9,78	0,78	0,87	1,65	1,92	4,57	46,67

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Απασχολήσεως, 1974· Έρευνα Εργατικού Δυναμικού 1985.

α. Η μικρή διαφορά με τον πραγματικό ρυθμό ανεργίας (10,2%) οφείλεται στην εξαιρέση των ανέργων που έχουν βρει ήδη δουλειά και περιμένουν να αναλάβουν.

Τα στοιχεία λοιπόν για τη μεταβολή της διάρκειας της ανεργίας προεικάζουν ότι η ανεργία του 1985 όπως διαμορφώθηκε αποτελεί ένα σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα. Ένα μεγάλο μέρος της ανεργίας του 1974 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανεργία τριβής, εφόσον η απόλυτη πλειοψηφία των ανέργων της εποχής εκείνης (67,2%) δήλωσαν ότι ήταν άνεργοι για σύντομο χρονικό διάστημα (έως 3 μήνες). Με τον όρο ανεργία τριβής εννοούμε την αναμενόμενη, φυσιολογική, ανεργία που πηγάζει από το γεγονός ότι η ζήτη-

αναφερόμαστε σε δύο όψεις του (ιδίου) προβλήματος. Η συχνότητα ανεργίας μας παρέχει πληροφορίες για την έκταση του φαινομένου, δηλαδή για το ποιες ομάδες του εργατικού δυναμικού κινδυνεύουν περισσότερο από την ανεργία. Η διάρκεια ανεργίας από την άλλη μεριά μας πληροφορεί για το πόσο οξύ είναι το πρόβλημα που αντιμετωπίζει κάθε ομάδα. Έχουμε δηλαδή μια εικόνα της έντασης του φαινομένου. Έως ότου βρεθεί κάποιος τρόπος να ενσωματωθούν οι διαφορετικές διαστάσεις του προβλήματος της ανεργίας σε έναν περισσότερο σύνθετο δείκτη, θα είμαστε αναγκασμένοι να συζητάμε τα μέτρα ανεργίας ξεχωριστά το ένα από το άλλο. Βλ. Μ. Feldstein, «The Economics of the New Unemployment», *Public Interest*, τχ. 33, φθινόπωρο 1973.

ση και η προσφορά εργασίας δεν είναι δυνατό να συμπέσουν ταυτόχρονα.

Αντίθετα, η πολύ μεγάλη διάρκεια της ανεργίας το 1985 σημαίνει ότι η φυσική ανακύκλωση των εργαζομένων, δηλαδή οι συχνές μετακινήσεις από μία θέση σε μία άλλη με σύντομα ενδιάμεσα διαστήματα ανεργίας, ερμηνεύει ένα μικρό μόνο μέρος της συνολικής ανεργίας. Για παράδειγμα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι σ' αυτή την κατηγορία περιλαμβάνονται όσοι βιώνουν ασυμπλήρωτα διαστήματα ανεργίας έως 3 μήνες και ότι όλοι αυτοί μετά τους τρεις μήνες εξασφαλίζουν απασχόληση. Η αφαίρεση τώρα αυτής της ομάδας από το σύνολο των ανέργων θα μείωνε τη συνολική ανεργία μόνον κατά 16,9%.

Το 1985 η ανεργία εμφανίζεται να συγκεντρώνεται υπέρμετρα σε άτομα που χρειάζεται να περιμένουν για μεγάλα χρονικά διαστήματα πριν απασχοληθούν (ή πριν αποχωρήσουν ολοσχερώς από το εργατικό δυναμικό, που αποτελεί επίσης μια πιθανότητα). Αυτό που έχουμε να αντιμετωπίσουμε επομένως είναι μια επίμονη και σκληροπυρηνική ανεργία.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ανεργία στη χώρα μας άλλαξε πρόσωπο τα τελευταία χρόνια. Ο τυπικός άνεργος της δεκαετίας του '70 ήταν αρχηγός νοικοκυριού, δηλαδή άτομο με εξαρτημένα μέλη και κατά συνέπεια με αυξημένες οικονομικές ανάγκες, που έχασε τη δουλειά του για οικονομικούς λόγους. Αν κρίνουμε από την πολύ μικρή διάρκεια ανεργίας, στην προσπάθειά του να επαναπασχοληθεί δεν εμφανίζεται να συναντά ιδιαίτερες δυσκολίες.

Ο άνεργος της δεκαετίας του '70 ήταν τελικά άνεργος για τον οποίο υπήρχε κατάλληλη θέση εργασίας. Δεν χρειαζόταν να αλλάξει επάγγελμα ή περιοχή κατοικίας προκειμένου να εξασφαλίσει νέα απασχόληση. Η επαναπασχόληση ήταν απλώς και μόνο θέμα χρόνου. Σαν ένα παράδειγμα για τον τυπικό άνεργο της δεκαετίας του '70 μπορούμε να σκεφτούμε τον οικοδόμο. Όταν τελείωνε η δουλειά για την οποία είχε προσληφθεί, χρειαζόταν να περιμένει κάποιο διάστημα έως ότου απασχοληθεί πάλι. Τα διαστήματα ανεργίας που βίωνε ήταν μικρά και η ανεργία του είχε εποχικό χαρακτήρα, ήταν δηλαδή κάτι το παροδικό.

Αντίθετα, ο τυπικός άνεργος της δεκαετίας του '80 είναι είτε νεοεισερχόμενος είτε επανεισερχόμενος στην αγορά της εργασίας. Είναι πολύ πιθανότερο να είναι νέος ή γυναίκα απ' ό,τι στο παρελθόν. Στην προσπάθειά του να εξασφαλίσει την πρώτη του απασχόληση συναντά ιδιαίτερα προβλήματα, τα οποία με τη σειρά τους αντανακλώνται σε πολύ μεγάλα διαστήματα αναμονής στα πρόθυρα της αγοράς εργασίας. Έτσι η σημερινή ανεργία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ανεργία αναμονής.

5. ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΡΥΘΜΟ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΑΝΔΡΩΝ-ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Τα στοιχεία που εξετάσαμε έως εδώ απορρέουν από μια στατική άποψη της αγοράς εργασίας. Η ανεργία αντιπροσωπεύεται από ένα ρυθμό σε δεδομένη χρονική στιγμή. Ο ρυθμός αυτός συνδέει τον αριθμό των ανέργων που καταγράφηκε κατά την περίοδο αναφοράς της έρευνας με το συνολικό εργατικό δυναμικό. Επιμέρους ρυθμοί ανεργίας μπορεί να υπολογιστούν για τις επιμέρους ομάδες που απαρτίζουν το εργατικό δυναμικό με βάση τα διάφορα χαρακτηριστικά, όπως το επάγγελμα, τον κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, το επίπεδο εκπαίδευσης, την ειδικευση, την περιοχή διαμονής κλπ. Όλοι αυτοί οι ρυθμοί ουσιαστικά αποτελούν εκτιμήσεις του αποθέματος των ανέργων σε δεδομένη χρονική στιγμή.

Η αγορά εργασίας ωστόσο αποτελεί δυναμικό χώρο. Τα άτομα εισέρχονται και εξέρχονται από το εργατικό δυναμικό, όπως εισέρχονται και εξέρχονται από την απασχόληση και την ανεργία, σε μια αέναη κίνηση. Το απόθεμα των ανέργων που μετριέται με ένα ποσοστό σε δεδομένη χρονική στιγμή ενσωματώνει δύο διαφορετικές διαστάσεις του προβλήματος της ανεργίας: το μέγεθος της ομάδας των ατόμων που εισέρχονται σε κατάσταση ανεργίας κατά τη διάρκεια μιας δεδομένης περιόδου αναφοράς (ή το ρυθμό ροής στην ανεργία) και το χρόνο που χρειάζεται έως ότου τα άτομα εξασφαλίσουν απασχόληση (κάτι δηλαδή σαν το ρυθμό ροής εκτός ανεργίας). Εάν μάλιστα το απόθεμα των ανέργων είναι σταθερό, τότε τα τρία αυτά μεγέθη συνδέονται μεταξύ τους με μια απλή σχέση: Αριθμός ανέργων = αριθμός των ατόμων που εισέρχονται σε κατάσταση ανεργίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς επί τη μέση πλήρη διάρκεια ανεργίας.

Η σχέση αυτή μπορεί να εκφραστεί και σε ποσοστά, οπότε έχουμε μια σύνδεση του ρυθμού αποθέματος με το ρυθμό ροής στην ανεργία.

Η διάρκεια ανεργίας στην παραπάνω σχέση αναφέρεται στο χρόνο που συμπληρώνουν τα άτομα έως ότου εξασφαλίσουν απασχόληση, δηλαδή σε πλήρη διαστήματα ανεργίας. Όπως είναι φυσικό, μια έρευνα εργατικού δυναμικού παρέχει εκτιμήσεις μόνο για ασυμπλήρωτα τέτοια διαστήματα.

Μια ανάλυση του ρυθμού αποθέματος της ανεργίας στα δύο συστατικά του μέρη, δηλαδή στο ρυθμό ροής και στη διάρκεια των διαστημάτων ανεργίας, είναι σημαντική για τις ανάγκες σχεδιασμού πολιτικής καταπολέμησης της ανεργίας. Άλλα μέτρα απαιτούνται όταν το πρόβλημα δημιουργείται από λίγα σχετικά άτομα τα οποία βιώνουν μεγάλα διαστήματα ανεργίας και άλλα όταν η ανεργία είναι προϊόν συνδυασμού υψηλών ρυθμών ροής και μικρής μέσης διάρκειας ανεργίας.

Η ανάλυση των τάσεων στην αγορά της εργασίας με έμφαση στον δυνα-

μικό χαρακτήρα της τελευταίας, περιλαμβάνει αναγκαστικά τον υπολογισμό εννέα συνολικά διαφορετικών ροών, όσες είναι δηλαδή και οι πιθανές αλλαγές θέσης μέσα στην αγορά. Σχηματικά, μια μεταβατική μήτρα τύπου Mar-
 con που αναλύει την κινητικότητα στην αγορά εργασίας, εμφανίζεται κάπως έτσι:²⁰

Θέση εκκίνησης	Θέση προορισμού		
	Et	Ut	Nt
Et-1	EE	EU	EN
Ut-1	UE	UU	UN
Nt-1	NE	NU	NN

όπου E = απασχολούμενος, U = άνεργος και N = μη ενεργός. Η πιθανότητα μετάβασης από μια θέση στην αγορά εργασίας σε μια άλλη μέσα σε δεδομένο χρονικό διάστημα, δηλαδή ο ρυθμός ροής, βρίσκεται διαιρώντας τον αριθμό των ατόμων που εμφανίζονται στο ρεύμα με τον αριθμό των ατόμων στη θέση εκκίνησης. Έτσι, για παράδειγμα, η πιθανότητα μετάβασης από ανεργία σε απασχόληση (ue) ή ο ρυθμός ροής στην απασχόληση, βρίσκεται υπολογίζοντας το πηλίκον UE/U.

Είναι φανερό ότι η μελέτη των ρυθμών ροής παρέχει μεγαλύτερες δυνατότητες για την κατανόηση των όσων συμβαίνουν στην αγορά εργασίας από τους απλούς ρυθμούς αποθέματος. Εξάλλου οι ρυθμοί ροής μπορεί να συνδυαστούν μεταξύ τους έτσι ώστε να χρησιμεύσουν για διεξοδικότερη ανάλυση της ανεργίας. Για παράδειγμα, το άθροισμα των ρυθμών ροής από το μη εργατικό δυναμικό στην ανεργία και από μη εργατικό δυναμικό στην απασχόληση (nu+ne) μας δίνει την πιθανότητα εισόδου στο εργατικό δυναμικό. Εάν θέλουμε δε μια εκτίμηση της πιθανότητας επιτυχούς εισόδου στο εργατικό δυναμικό μπορούμε να υπολογίσουμε τη σχέση ne/(ne+nu). Την πιθανότητα αυτή τη συμβολίζουμε στη συνέχεια ως rne. Παρομοίως, η πιθανότητα εξόδου από την ανεργία δίνεται από το άθροισμα των ροών ue+un. Ο πρώτος ρυθμός ροής από τους δύο παρέχει την πιθανότητα εύρεσης απασχόλησης. Εάν θελήσουμε να υπολογίσουμε την πιθανότητα εξόδου από την ανεργία με την προϋπόθεση ότι το άτομο δεν θα αποχωρήσει από το εργατικό δυναμικό (rne), υπολογίζουμε τη σχέση ue/(ue+un).

Οι πιθανότητες μετάβασης από μια θέση σε μια άλλη, ή οι ρυθμοί ροής, αποφασίζουν τον τελικό ρυθμό αποθέματος της ανεργίας. Εάν οι ροές παρα-

20. Οι περισσότερες από τις τεχνικές σχέσεις που χρησιμοποιούνται στην ενότητα αυτή αναλύονται διεξοδικά από τον Marston. Βλ. S. Marston, «Employment Instability and Higher Unemployment Rates», *BPEA*, τχ. 1, 1976. Για άλλες εργασίες που ασχολούνται με τη δυναμική ανάλυση των αγορών εργασίας, βλ. R. Hall, «Turnover in the Labor Force», *BPEA*, τχ. 3, 1972, M. Feldstein, «The Importance of Temporary Layoffs: An Empirical Analysis», *BPEA*, τχ. 3, 1975, και K. Clark, L. Summers, «Labor Market Dynamics and Unemployment: A Reconsideration», *BPEA*, τχ. 1, 1979.

μένουν σταθερές στο χρόνο, εάν δηλαδή η απασχόληση παραμένει σταθερή γιατί οι ροές εκτός απασχόλησης εξισορροπούνται από ίσες αντίστοιχες ροές εντός της απασχόλησης, τότε μπορεί να δειχτεί ότι:

$$u = \frac{a}{a+b} \quad (1)$$

όπου u ο ρυθμός αποθέματος της ανεργίας,

$a = eu + (1-pne)(en)$ (2) και

$b = ue + (pne)(un)$ (3)

Η σχέση (2) παρέχει τη συνολική πιθανότητα ροής από την απασχόληση στην ανεργία, η οποία περιλαμβάνει εκτός από την απευθείας μετάβαση στην ανεργία (eu) και την πιθανότητα ένα άτομο να γίνει άνεργο αφού προηγουμένως εξέλθει από το εργατικό δυναμικό και στη συνέχεια επιχειρήσει ανεπιτυχώς να επανεισχωρήσει στο εργατικό δυναμικό $[(1-pne)(en)]$. Η σχέση (3) εκτιμά τη συνολική πιθανότητα μετάβασης από την ανεργία στην απασχόληση σαν άθροισμα της πιθανότητας εύρεσης απασχόλησης (ue) και της πιθανότητας επιτυχούς εισόδου μετά από περίοδο αδρανοποίησης $[(pne)(un)]$.

Τέλος, ο ρυθμός αποθέματος της ανεργίας (u) μπορεί να αναλυθεί σε συχνότητα διαστημάτων ανεργίας (s) και σε αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας (D). Με την προϋπόθεση πάντα της σταθερότητας των ροών, οπότε και τα διαστήματα ανεργίας ή οι ροές εντός της ανεργίας είναι ίσες με τις ροές εκτός ανεργίας, μπορεί να δειχτεί ότι:

$$u = sD \quad (4)$$

όπου η αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας (D) είναι το αντίστροφο της σχέσης $(1-uu)$ ή το αντίστροφο του αθροίσματος των πιθανοτήτων εξόδου από την ανεργία ($ue+un$), και η συχνότητα των διαστημάτων ανεργίας (s) δίνεται από τη σχέση

$$s = U (ue+un)/L \quad (5)$$

Στη σχέση (5), U είναι ο αριθμός των ανέργων και L το εργατικό δυναμικό.

Στις έρευνες εργατικού δυναμικού της ΕΣΥΕ συλλέγονται —χωρίς ωστόσο και να δημοσιεύονται— πληροφορίες για την κατάσταση της απασχόλησης των ατόμων ένα χρόνο πριν την εβδομάδα της έρευνας. Έχοντας πρόσβαση στο αδημοσίευτο αυτό υλικό υπολογίσαμε στον Πίνακα 3 τις ροές στην αγορά εργασίας καθώς επίσης και τα συστατικά στοιχεία του ρυθμού αποθέματος της ανεργίας. Τα απόλυτα μεγέθη των ροών μπορεί να βρεθούν στον Πίνακα 5 του Στατιστικού Παραρτήματος. Όπως και με τα υπόλοιπα στατιστικά στοιχεία της εργασίας αυτής, από τον υπολογισμό των μέσων ροών έχουν εξαλειφθεί οι αγροτικές περιοχές. Δυστυχώς οι διαθέσιμες πληροφορίες περιορίζονται στην ανάλυση των ροών κατά φύλο, μη επιτρέ-

ποντας έτσι την ανάλυση άλλων σημαντικών χαρακτηριστικών όπως η ηλικία, το επάγγελμα, η οικογενειακή κατάσταση κλπ.

Το 1985 καταγράφηκαν συνολικά 271,4 χιλιάδες άνεργοι. Οι περισσότεροι από αυτούς, και συγκεκριμένα το 42,5% του συνόλου, ήταν άνεργοι και ένα χρόνο πριν την εβδομάδα της έρευνας (UU), ενώ λίγοι σχετικά ήταν οι άνεργοι που είτε έχασαν τη δουλειά τους είτε αποχώρησαν από αυτή (EU). Τα άτομα αυτής της κατηγορίας αποτελούν μόλις το 23,7% του συνόλου των ανέργων. Το σύνολο συμπληρώνουν οι άνεργοι που προέρχονται από τις τάξεις των μη ενεργών, δηλαδή πρακτικά οι νεοεισερχόμενοι (NU).

Εξάλλου από τους ανέργους του 1984, που σημειωτέον υπολογίστηκαν σε 193,3 χιλιάδες, ένα σημαντικό μέρος (34,5% του συνόλου) βρήκαν δουλειά το 1985 (UE), ενώ ένα επίσης σχετικά σημαντικό μέρος (5,8% του συνόλου) αποχώρησε από το εργατικό δυναμικό (UN).

Η συντριπτική πλειοψηφία των ανέργων του 1984 (59,6% του συνόλου) εξασκολούθησε και το 1985 να βρίσκεται χωρίς απασχόληση.

Σχετικά με τις τιμές των ρυθμών ροής για το σύνολο του εργατικού δυναμικού (πρώτη στήλη του Πίνακα 3), παρατηρείται υψηλή πιθανότητα μετά-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ροές στην αγορά εργασίας κατά φύλο, 1984-1985*

	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
ee	0,9431	0,9493	0,9294
eu	0,0271	0,0270	0,0271
en	0,0298	0,0237	0,0436
ue	0,3454	0,4567	0,2489
uu	0,5964	0,4985	0,6814
un	0,0582	0,0448	0,0698
ne	0,0309	0,0567	0,0200
nu	0,0307	0,0389	0,0272
nn	0,9384	0,9044	0,9528
pne	0,5016	0,5931	0,4237
pue	0,3667	0,4781	0,2675
a	0,0420	0,0366	0,0522
b	0,3746	0,4833	0,2785
Ρυθμός ανεργίας (u)	10,08	7,04	15,78
Αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας (D)	2,48	1,99	3,14
Συχνότητα διαστημάτων ανεργίας (s)	4,06	3,54	5,03

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1985.
* Η διάρκεια ανεργίας είναι σε έτη. Η συχνότητα διαστημάτων ανεργίας αναφέρεται σε ποσοστά του εργατικού δυναμικού.

βασης από απασχόληση σε αδράνεια (en). Ο ρυθμός ροής εκτός απασχόλησης με προορισμό την ομάδα των μη ενεργών εμφανίζεται για την ακρίβεια υψηλότερος και από το ρυθμό ροής από απασχόληση σε ανεργία (eu). Το εύρημα αυτό είναι εντυπωσιακό γιατί υψηλή τιμή της ροής en έχει θετικές επιπτώσεις στη διαμόρφωση του συνολικού ρυθμού αποθέματος της ανεργίας, μέσα από τη μείωση της ροής από απασχόληση σε ανεργία (eu).

Σχετικά υψηλός εμφανίζεται επίσης ο ρυθμός ροής από την ανεργία στην αδράνεια (un). Τα άτομα αυτής της κατηγορίας είναι οι λεγόμενοι απογοητευμένοι εργαζόμενοι, αυτοί δηλαδή που αποχωρούν από το εργατικό δυναμικό αποκαρδιωμένοι από την έλλειψη προοπτικών στην αγορά εργασίας. Η μέση ροή από την ανεργία στην αδράνεια υπολογίστηκε στην έρευνα σε 11,2 χιλιάδες άτομα.

Οι πιθανότητες, τέλος, εξόδου από την ομάδα των μη ενεργών μοιράζονται σχεδόν εξίσου ανάμεσα στην επιτυχία (ne) και στην ανεργία (nu).

Ο ρυθμός ανεργίας για το σύνολο του εργατικού δυναμικού, όπως υπολογίστηκε με το συνδυασμό των ρυθμών ροών (10,08%), βρίσκεται πολύ κοντά στον πραγματικό (10,16%). Το γεγονός αυτό ενισχύει την άποψη ότι οι «σχέσεις σταθερής κατάστασης» παρέχουν καλές προσεγγιστικές εκτιμήσεις για τους ρυθμούς αποθέματος της ανεργίας.

Η αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας υπολογίστηκε σε 2,5 χρόνια περίπου, ενώ περισσότερο από 4% του εργατικού δυναμικού βιώνει κάποιο διάστημα ανεργίας. Η εντυπωσιακά μεγάλη μέση διάρκεια των διαστημάτων ανεργίας επιβεβαιώνει τα συμπεράσματα της προηγούμενης παραγράφου. Η ανεργία όπως διαμορφώθηκε κατά τα τελευταία χρόνια δεν αφορά άτομα που εθελοντικά αφήνουν τη δουλειά τους για να βρουν μια καλύτερη. Αφορά αντίθετα ένα απόθεμα «μη απασχολήσιμων» ατόμων.

Οι διαφορές ανάμεσα στις ροές για άνδρες και γυναίκες ρίχνουν κάποιον φως στις δυνάμεις που ευθύνονται για το γεγονός ότι οι γυναίκες εμφανίζουν υπερδιπλάσιο ρυθμό αποθέματος ανεργίας από τους άνδρες.

Οι πιθανότητες εξόδου από την απασχόληση (eu + en) εμφανίζονται υψηλότερες για τις γυναίκες (0,0707) παρά για τους άνδρες (0,0507). Ωστόσο αυτό δεν οφείλεται σε αυξημένη ροπή των γυναικών να χάνουν τη δουλειά τους ή να αποχωρούν οικειοθελώς από αυτή. Ο ρυθμός ροής στην ανεργία από απασχόληση (eu) είναι πρακτικά ίδιος για τα δύο φύλα. Οφείλεται στο ότι οι γυναίκες μεταβαίνουν από απασχόληση σε αδράνεια (en) σε μεγαλύτερη συχνότητα από τους άνδρες. Κατά συνέπεια, η αστάθεια απασχόλησης δεν αποτελεί τον κύριο παράγοντα πίσω από τον υψηλό ρυθμό ανεργίας που βιώνουν οι γυναίκες. Εναλλακτικά, αυτός ο παράγοντας είναι ουσιαστικός περισσότερο για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες. Η αυξημένη τάση των γυναικών για έξοδο από το εργατικό δυναμικό κατευθύνει από την απασχόληση υπονοεί χαμηλότερο βαθμό μόνιμης σύνδεσης με το εργατικό δυναμικό, που

με τη σειρά του μπορεί να αποδοθεί σε αυξημένες υποχρεώσεις για οικιακή εργασία. Έτσι ενώ δεν εμφανίζεται να ισχύει το ότι οι γυναίκες είναι οι πρώτες που απολύονται ως αντιστάθμισμα μιας κυκλικής μεταβολής στη ζήτηση, ο υψηλός ρυθμός ροής των γυναικών προς την ομάδα των μη ενεργών μειώνει ουσιαστικά τη ροή εντός της ανεργίας και συμβάλλει στη μείωση του ρυθμού αποθέματος της ανεργίας.

Παράλληλα, ο ρυθμός ροής εκτός ανεργίας ($ue + un$) είναι μεγαλύτερος για τους άνδρες (0,5015) παρά για τις γυναίκες (0,3187). Από τις δύο αυτές ροές σημαντική για τη διαμόρφωση της τελικής εικόνας είναι μόνον η πρώτη, δηλαδή η ροή από ανεργία σε απασχόληση. Αυτή η ροή ή η ροή επανασχόλησης είναι σημαντικά υψηλότερη για τους άνδρες. Επομένως και σε συνδυασμό με το προηγούμενο εύρημα, αποδεικνύεται ότι ο υψηλός ρυθμός ανεργίας των γυναικών δεν οφείλεται τόσο σε υψηλούς ρυθμούς εξόδου από την απασχόληση, όσο σε χαμηλούς ρυθμούς ροής εντός της απασχόλησης, ή απλώς σε αυξημένες δυσκολίες στην εξασφάλιση απασχόλησης. Το άλλο συστατικό στοιχείο του ρυθμού ροής εκτός της ανεργίας, η μετάβαση από ανεργία σε αδράνεια (un) είναι, όπως θα περίμενε κανείς, υψηλότερο για τις γυναίκες. Όπως αναφέρθηκε και προηγούμενως, η ροή αφορά τα άτομα που εξέρχονται από το εργατικό δυναμικό απογοητευμένα από την έλλειψη προοπτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τα 11,2 χιλιάδες άτομα που υπολογίστηκαν στο ρεύμα μεταξύ των ετών 1984 και 1985, ποσοστό μεγαλύτερο από 64% ήταν γυναίκες.

Οι αυξημένες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην εύρεση απασχόλησης αντανακλώνονται στον χαμηλό ρυθμό ροής επιτυχούς εισόδου στο εργατικό δυναμικό (pne). Επειδή η πιθανότητα αυτή εξαρτάται από τους ρυθμούς εξόδου από το μη εργατικό δυναμικό (ne και nu) και επειδή οι ρυθμοί αυτοί είναι σημαντικά υψηλότεροι για τους άνδρες παρά για τις γυναίκες—και ιδιαίτερα ο πρώτος, η μετάβαση στην απασχόληση μετά από αδράνεια—η τελική μετάβαση στο εργατικό δυναμικό με απασχόληση αποτελεί πιθανότερη κίνηση για τους άνδρες.

Οι συνδυασμοί των ρυθμών ροής για άνδρες και γυναίκες δημιουργούν τελικά μια διαφορά στους ρυθμούς αποθέματος της ανεργίας της τάξης των 8,7 εκατοστιαίων μονάδων. Επιπλέον, ο υψηλότερος ρυθμός ανεργίας που βιώνουν οι γυναίκες αναλύεται και σε μεγαλύτερη αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας (3,14 έτη σε σχέση με λιγότερο από 2 έτη για τους άνδρες) και σε περισσότερα διαστήματα ανεργίας. Ενώ ένα 3,5% του ανδρικού εργατικού δυναμικού υποχρεώνεται σε ανεργία, το αντίστοιχο ποσοστό για τις γυναίκες ξεπερνά το 5%.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το κύριο εύρημα από την εξέταση των ροών στην αγορά της εργασίας αφορά τις διαφορές ανάμεσα στους άνδρες και τις γυναίκες στη μετάβαση από ανεργία σε

απασχόληση. Ο κύριος λόγος για τον υπερδιπλάσιο ρυθμό ανεργίας των γυναικών δεν είναι η έξοδος από την απασχόληση αλλά η αδυναμία των γυναικών να εξασφαλίσουν απασχόληση, δηλαδή οι κακές προοπτικές στην αγορά. Βέβαια, αυτό το συμπέρασμα δεν ερμηνεύει αυτό καθ' εαυτό το γεγονός της υψηλότερης ανεργίας των γυναικών, γιατί οι ουσιαστικοί παράγοντες βρίσκονται πίσω από τη ρύθμιση των ροών. Αναδεικνύει όμως τις περιοχές προς τις οποίες πρέπει να κατευθυνθεί η έρευνα και παρέχει κάποια πρόταση για χάραξη πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, τα κίνητρα για την ασφάλεια της γυναικείας απασχόλησης ενδέχεται να αποδειχθούν λιγότερο αποτελεσματικά για την καταπολέμηση της ανεργίας από τα κίνητρα που διευκολύνουν τη γρήγορη ενσωμάτωση των γυναικών στην απασχόληση.

6. ΠΟΣΟ ΣΟΒΑΡΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ;

Η ομάδα των ανέργων είναι μια ιδιαίτερα ανομοιογενής ομάδα του πληθυσμού. Στις τάξεις των ανέργων περιλαμβάνονται μαζί απόφοιτοι κάποιας εκπαιδευτικής βαθμίδας που αναζητούν την πρώτη τους απασχόληση, γυναίκες που ξαναγυρίζουν στην αγορά μετά από χρόνια απουσίας και ειδικευμένοι εργάτες που απολύθηκαν για οικονομικούς λόγους. Τα άτομα αυτά πρόκειται να έχουν διαφορετικές εμπειρίες από την ανεργία. Μερικοί από αυτούς θα εξασφαλίσουν κάποια απασχόληση μέσα σε λίγους μήνες. Οι περισσότεροι θα χρειαστεί να περιμένουν για μεγαλύτερο διάστημα. Ορισμένοι έχουν οικονομικούς πόρους για να αντιμετωπίσουν το διάστημα ανεργίας που τους περιμένει. Άλλοι βασίζονται στα επιδόματα ανεργίας και στην υποστήριξη των συγγενικών τους προσώπων.

Από όλα τα συνήθη προσωπικά χαρακτηριστικά των ανέργων, εκείνο που παρέχει άμεσα ενδείξεις για το κοινωνικό και ατομικό κόστος από την ανεργία είναι το βιοτικό επίπεδο των ανέργων. Λεπτομερής πληροφόρηση για τις μεταβολές που επιφέρει η ανεργία πάνω στα καταναλωτικά επίπεδα των νοικοκυριών με άνεργα μέλη είναι απαραίτητη για τον υπολογισμό του κοινωνικού κόστους της ανεργίας. Δυστυχώς αυτή είναι μια περιοχή όπου τα στατιστικά στοιχεία σπανίζουν. Η ΕΣΥΕ δεν συλλέγει στοιχεία για τα εισοδήματα των νοικοκυριών στις έρευνες εργατικού δυναμικού, ενώ και γενικότερα η μελέτη της διανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα περιμένει ακόμα τη στατιστική της βάση. Ωστόσο, όπως τονίστηκε στην εισαγωγή αυτής της εργασίας, οι σχεδιαστές πολιτικής πρέπει να είναι ενήμεροι των αναδιανεμητικών επιδράσεων της ανεργίας, ώστε να αποζημιώσουν τα νοικοκυριά εκείνα που υφίστανται τις μεγαλύτερες απώλειες εισοδήματος. Ουσιαστική πολιτική ασφάλισης κατά της ανεργίας δεν μπορεί να σχεδιαστεί αν προηγουμένως

δεν συμπληρώσουμε τις γνώσεις μας με στατιστικές πληροφορίες για τα οικογενειακά εισοδήματα των ανέργων.²¹

Έως ότου δημιουργηθεί η στατιστική βάση για τη μελέτη του κοινωνικού και ατομικού κόστους από την ανεργία, η συζήτηση δεν θα μπορεί να υποστηρίζεται από ποσοτικά στοιχεία.

Η εκτίμηση της αναδιανεμητικής επίδρασης της ανεργίας θέτει προς απάντηση δύο αλληλεξαρτώμενα ερωτήματα: πλήττει η ανεργία αναλογικά περισσότερο τα φτωχά νοικοκυριά; Και πόσο άνεργοι βρίσκονται σε κακή οικονομική κατάσταση;

Αυτά τα δύο ερωτήματα συνδέονται με τη θεώρηση της φτώχειας και γενικότερα της οικονομικής ανισότητας, αντίστοιχα ως σχετικής και ως απόλυτης έννοιας.

Η κοινή λογική θα υποστήριζε ότι ένας φτωχός κινδυνεύει περισσότερο να βρεθεί χωρίς δουλειά. Ένας φτωχός, δηλαδή ένα άτομο με χαμηλό και όχι σταθερό εισόδημα από εργασία, είναι πολύ πιθανό να είναι ανειδίκευτος, και οι ανειδίκευτοι είναι οι πρώτοι που χάνουν τη δουλειά τους όταν εμφανίζεται κυκλική πτώση στη ζήτηση. Όχι ότι η ανεργία χτυπάει μόνο τους φτωχούς ή μόνο τους ανειδίκευτους. Η εικόνα των ανέργων σαν ένα σύνολο ανειδίκευτων που ανταγωνίζονται μεταξύ τους για τις λίγες θέσεις εργασίας που υπάρχουν μπορεί να ισχύει στο παρελθόν, σίγουρα όμως δεν ισχύει σήμερα. Αλλά ο κίνδυνος από την ανεργία είναι αυξημένος για τα άτομα που είναι λιγότερο ανταγωνιστικά στην αγορά της εργασίας.

Εξάλλου, ένας φτωχός είναι λιγότερο προετοιμασμένος για να αντιμετωπίσει μια περίοδο ανεργίας. Δεν έχει καταθέσεις στην τράπεζα και συνήθως δεν διαθέτει τις γνωριμίες εκείνες που θα μπορούσαν να του εξασφαλίσουν απασχόληση. Ακόμη και αν δεν είναι ανειδίκευτος, πιθανώς τα προσόντα του να ήταν χρήσιμα μόνο στην προηγούμενη απασχόλησή του. Τέλος, ένας φτωχός έχει συνήθως χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και αυτό θα τον δυσκόλευε αν αποφάσιζε να αποκτήσει κάποια άλλη ειδικότητα.

Σχετικά με το δεύτερο ερώτημα, είδαμε ήδη ότι το βάρος από την αύξηση της ανεργίας που σημειώθηκε στο διάστημα 1974-85 έπεσε υπέρμετρα στις ομάδες εκείνες του εργατικού δυναμικού που είχαν το 1974 ποσοστά ανεργίας δυσανάλογα μεγάλα σε σχέση με τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό, δηλαδή στους νέους και τις γυναίκες (Πίνακας 1). Από την άποψη αυτή η αύξηση της ανεργίας είχε μια μη ουδέτερη αναδιανεμητική λειτουργία: ενέτεινε τις ανισότητες που υπήρχαν στην αγορά της εργασίας στην αρχή της υπό εξέταση περιόδου, με τη συγκέντρωσή της στις δημογραφικές

21. Από τη σκοπιά αυτή, η έρευνα διανομής του εισοδήματος που διεξάγεται από το ΕΚΚΕ έρχεται να συμπληρώσει ένα σοβαρό στατιστικό κενό.

ομάδες που είναι οι λιγότερο ανταγωνιστικές ή οι περισσότερο μειονεκτικές μέσα στην αγορά.

Εκείνο που θα πρέπει να εξετάσουμε είναι αν το γεγονός αυτό τείνει να υποβαθμίσει την κοινωνική σημασία της ανεργίας ως προβλήματος. Οι περισσότεροι νέοι έχουν συνήθως πρόσβαση σε οικογενειακό εισόδημα ενώ πολλές γυναίκες εργάζονται για να παρέχουν απλώς ένα δεύτερο εισόδημα στην οικογένεια. Δεν είναι τυχαίο ότι οι νέοι και οι γυναίκες αναφέρονται συχνά στη βιβλιογραφία ως «επιπρόσθετοι» εργαζόμενοι, ενώ η υψηλή συμμετοχή τους στο σύνολο των ανέργων θεωρείται ότι μειώνει το βαθμό οικονομικής μιζέριας που συνδέεται με ένα δεδομένο ποσοστό ανεργίας.

Αναφορικά με τους νέους, οι απώλειες εισοδήματος από το γεγονός ότι δεν εργάζονται είναι ίσως μικρότερης σημασίας πρόβλημα από το ψυχολογικό κόστος που συνδέεται με τα μεγάλα διαστήματα ανεργίας που βιώνουν, καθώς και με τη διαδικασία υποβάθμισης των προσδοκιών τους στην οποία μοιραία περιέρχονται. Ανεξάρτητα όμως από το κόστος αυτού του είδους, εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει ότι οι αυξημένες δυσκολίες που αντιμετωπίζει μια δημογραφική ομάδα κατά την είσοδό της στην αγορά της εργασίας, επιμένουν και στα μετέπειτα στάδια, με τη μορφή επαγγελματικής αστάθειας και χαμηλών αποδοχών.²²

Έτσι η μεγάλη συμμετοχή των νεοεισερχομένων στο σύνολο των ανέργων, ενώ μας ερμηνεύει ίσως το γιατί δεν φτάσαμε ακόμη σε έκρυθμη πολιτική κατάσταση με τόσο πολλούς ανέργους, προδικάζει ένα ανησυχητικό μέλλον: γρήγορα οι νέοι θα γίνουν ενήλικοι. Και αν η επόμενη γενιά των ενηλίκων αντιμετωπίσει υψηλότερα ποσοστά ανεργίας απ' ό,τι η σημερινή (εξαιτίας της ανεπιτυχούς ενσωμάτωσής της στο εργατικό δυναμικό τα πρώτα χρόνια), τότε η ανεργία ως κοινωνικό πρόβλημα ενδέχεται να πάρει εκρηκτικές διαστάσεις.

Χωρίς στοιχεία για τα οικογενειακά εισοδήματα των ανέργων, η αναγνώριση της ομάδας εκείνης που βρίσκεται σε άσχημη οικονομική κατάσταση και κατά συνέπεια χρειάζεται οικονομική βοήθεια θα ήταν σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετη. Όμως η διαμόρφωση πολιτικής υπαγορεύει την ανάγκη για κάποιους ενδεικτικούς, έστω, ποσοτικούς στόχους.

Υπάρχουν τρία κριτήρια με τα οποία θα μπορούσαμε να φτάσουμε στους ανέργους εκείνους που χρειάζονται οικονομική στήριξη.

Το πρώτο συνδέεται με τη διάρκεια της ανεργίας. Όσο περισσότερο διαρκεί η ανεργία τόσο περισσότερο οξύνονται και τα οικονομικά προβλήματα. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι σε άσχημη οικονομική κατάσταση βρί-

22. Βλ. S. Schweitzer, R. Smith, «The Persistence of the Discouraged Worker Effect», *Industrial and Labor Relations Review*, τ. 27, Ιανουάριος 1974.

σκονται όλοι οι μακροχρόνιοι άνεργοι (127,7 χιλιάδες), ανεξάρτητα από τα προσωπικά χαρακτηριστικά τους.

Το δεύτερο κριτήριο συνδέεται με το ρόλο που είχε στην κοινωνία μέχρι τώρα ο άνεργος. Ένα μεγάλο μέρος της συμπάθειας προς τους ανέργους κατευθύνεται προς τους έμπειρους ενήλικους που βρέθηκαν χωρίς δουλειά. Η ανεργία των νεοεισερχομένων και των γυναικών αντιμετωπίζεται συνήθως με μεγαλύτερη ανεκτικότητα. Αν υποθέσουμε λοιπόν ότι όλοι οι νεοεισερχόμενοι συντηρούνται οικονομικά από τις οικογένειές τους και ότι όλες οι γυναίκες είναι επιπρόσθετοι εργαζόμενοι (καθαρά δύο ηρωικές υποθέσεις), τότε καταλήγουμε στην ομάδα των μη νεοεισερχόμενων ανδρών (89,3 χιλιάδες) σαν την ομάδα εκείνη της οποίας η οικονομική κατάσταση πρέπει να αποτελεί πηγή ανησυχίας.

Το τρίτο, τέλος, κριτήριο αναφέρεται στη θέση του ανέργου μέσα στην οικογένεια. Αν ο άνεργος είναι ο αρχηγός του νοικοκυριού τότε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι κατά μείζονα λόγο υπάρχει έδαφος για παρέμβαση της πολιτείας και εισοδηματική στήριξη.

Αναλύσεις των ανέργων κατά οικογενειακή κατάσταση δεν δημοσιεύονται από την ΕΣΥΕ. Τέτοιες πληροφορίες όμως δημοσιεύει η EUROSTAT στην ετήσια έκδοση *Labour Force Survey: Results*. Τα στοιχεία της EUROSTAT προέρχονται από το ίδιο στατιστικό υλικό της ΕΣΥΕ, αναφέρονται όμως μόνο σε σύνολο χώρας. Επομένως τα μεγέθη που ακολουθούν είναι ελαφρά διογκωμένα σε σχέση με όσα προηγήθηκαν. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, λοιπόν, από το σύνολο των ανέργων του 1985 (304 χιλιάδες), ποσοστό 25,66% ήταν αρχηγοί νοικοκυριού, 22,04% ήταν σύζυγοι του αρχηγού και 48,36% παιδιά του αρχηγού. Το σύνολο συμπληρώνουν οι άλλοι συγγενείς του αρχηγού.

Εάν κρατήσουμε μόνο τους αρχηγούς νοικοκυριού φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι για τουλάχιστον 78 χιλιάδες άτομα το πρόβλημα της ανεργίας είναι οξύ με την παραδοσιακή έννοια (είναι δηλαδή άνεργοι και σε κακή οικονομική κατάσταση). Οι περισσότεροι από τους άνεργους αρχηγούς νοικοκυριών είχαν προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία (73 χιλιάδες) και ήταν άνδρες (65 χιλιάδες).

Η EUROSTAT δημοσιεύει επίσης στοιχεία για τους ανέργους που κατά τη διάρκεια της έρευνας λάμβαναν κάποιο επίδομα. Εδώ τα ευρήματα είναι απογοητευτικά. Από τους 304 χιλιάδες ανέργους μόνον οι 12 χιλιάδες περίπου δήλωσαν ότι έπαιρναν επίδομα ανεργίας, ενώ από τους 78 χιλιάδες άνεργους αρχηγούς νοικοκυριών, τέτοιο επίδομα λάμβαναν οι 9 χιλιάδες περίπου (όλοι άνδρες).

Η σημασία των επιδομάτων ανεργίας για τους ανέργους, και ιδιαίτερα για τους φτωχότερους ανέργους, δεν χρειάζεται να τονιστεί εδώ. Τα επιδόματα μειώνουν την οικονομική αστάθεια στην οποία περιέρχονται οι άνεργοι και

γενικά είναι απαραίτητα στοιχεία ενός προγράμματος καταπολέμησης της φτώχειας.

Η παραπάνω ένδειξη είναι ανησυχητική γιατί εμφανίζει το παρόν σύστημα ασφάλισης κατά της ανεργίας να παρέχει βοήθεια σε ένα ασήμαντο σχεδόν κομμάτι των ανέργων (3,9%). Παράλληλα, ο πολύ μικρός αριθμός των ανέργων που δήλωσαν ότι λαμβάνουν κάποιο επίδομα, αποτελεί και ένα παράδοξο, δεδομένου ότι ο ΟΑΕΔ — η δημόσια υπηρεσία που χορηγεί τα επίδομα— χορήγησε βοηθήματα σε μεγάλους αριθμούς ανέργων κατά το 1985. Μια ερμηνεία είναι ότι η πλειοψηφία των επιδοτούμενων ανέργων, εξαιτίας του ότι βιώνουν μακροχρόνια ανεργία, έχουν εξαντλήσει το χρόνο λήψης επιδόματος ανεργίας.

Είναι φανερό ότι η πολιτική ασφάλισης κατά της ανεργίας, τουλάχιστον μέχρι το 1985, δεν προσαρμόστηκε στη μεταβολή του χαρακτήρα της ανεργίας που συντελέστηκε μετά το 1974. Παρέμεινε προσηλωμένη στο πρότυπο του άνεργου της δεκαετίας του '70, όπως το συνοψίσαμε σε προηγούμενη ενότητα, δηλαδή άνδρας με προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία που έχασε τη θέση του για οικονομικούς λόγους και ο οποίος αναμένεται να επανασχοληθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ένα τέτοιο άτομο χρειάζεται ένα βραχυχρόνιο επίδομα για να καλύψει οικονομικά τους λίγους μήνες ανεργίας που τον περιμένουν.

Όμως, οι σημαντικότερες εξελίξεις στην αγορά εργασίας τα τελευταία χρόνια ήταν η είσοδος μεγάλου αριθμού γυναικών στο εργατικό δυναμικό και η αυξανόμενη αδυναμία των νεοεισερχομένων να εντοπίσουν απασχόληση. Και οι δύο αυτές ομάδες επειδή δεν έχουν προηγούμενη επαγγελματική εμπειρία δεν θεμελιώνουν δικαίωμα για επιδότηση. Έτσι ενώ η αύξηση του επιδόματος ανεργίας ή η επιμήκυνση του χρόνου λήψης επιδόματος θα βοηθούσε κάπως τους έμπειρους ανέργους, θα άφηνε ανεπηρέαστους τους νεοεισερχομένους και τους επανεισερχομένους στην αγορά εργασίας. Για τις ομάδες αυτές χρειάζεται επανασχεδιασμός των κριτηρίων δικαιώματος στην επιδότηση ανεργίας.

Με την αύξηση των νοικοκυριών με περισσότερο από έναν εργαζομένους, θεωρήθηκε ότι το κοινωνικό και ατομικό κόστος της ανεργίας μειώθηκε. Όσο όμως η ανεργία θα αυξάνει ή θα παραμένει σε υψηλά επίπεδα, θα αυξάνει και η φτώχεια, εκτός και αν ληφθούν μέτρα για την οικονομική στήριξη των ανέργων. Ακόμη και η απώλεια ενός μόνον από τα εισοδήματα του νοικοκυριού μπορεί να ρίξει το νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας. Με τις σημερινές συνθήκες ύφεσης και πληθωρισμού, τα δύο εισοδήματα από εργασία είναι απαραίτητα για πολλά νοικοκυριά, προκειμένου να παραμείνουν εκτός φτώχειας.

Το ύψος και η διάρκεια των επιδομάτων ανεργίας μπορεί να επηρεά-

σουν αποφασιστικά την εμπειρία των ατόμων από την ανεργία. Είναι αυτόνοτο όμως ότι ένα σύστημα προστασίας από την ανεργία, για να είναι αποτελεσματικό, πρέπει να παίρνει υπόψη του την αλλαγή του χαρακτήρα της ανεργίας και τις μεταβαλλόμενες ανάγκες των ανέργων.

7. ΔΥΟ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Στην ενότητα αυτή θα προσπαθήσουμε να ρίξουμε φως στους διάφορους παράγοντες που ευθύνονται για την αύξηση της ανεργίας. Σε προηγούμενη ενότητα βρήκαμε ότι ένας από τους υποψήφιους ερμηνευτικούς παράγοντες, ο δημογραφικός (αύξηση του εργατικού δυναμικού και μεταβολή της δημογραφικής του σύνθεσης) μπορεί να ερμηνεύσει ένα μικρό μόνο μέρος της αύξησης της ανεργίας.

Σε σχέση με τις προηγούμενες ενότητες, η ενότητα αυτή στηρίζεται περισσότερο σε εικασίες. Η ανεργία είναι ένα φαινόμενο που συνδέεται με τη λειτουργία ολόκληρου του οικονομικού συστήματος και για μια ολοκληρωμένη ανάλυσή της απαιτείται κάποιο πλήρες πρότυπο για τις τιμές, τους μισθούς και τους άλλους βασικούς μακροοικονομικούς δείκτες. Η ανάπτυξη ενός από αυτά τα πρότυπα υπερβαίνει τους στόχους αυτής της εργασίας. Ο σκοπός της συζήτησης που ακολουθεί είναι μάλλον να προτείνει έναν αριθμό θεμάτων που χρειάζεται να διερευνηθούν περισσότερο, παρά να καταλήξει σε τελικές απαντήσεις.

Μία συμβατική ανάλυση της ανεργίας περιλαμβάνει το διαχωρισμό της σε τρία συστατικά μέρη: την ανεργία τριβής, τη διαρθρωτική ανεργία και τέλος την ανεργία που συνδέεται με ανεπαρκή ζήτηση.

Η διάκριση της ανεργίας σε συστατικά μέρη εγείρει προβλήματα και σε εννοιολογικό και σε εμπειρικό επίπεδο. Οι διάφορες κατηγορίες επικαλύπτονται μερικά, και τα ασαφή και δυσδιάκριτα όριά τους μπορεί να αποφασιστούν μόνο με συμβατικές συμφωνίες ανάμεσα στους ενδιαφερόμενους επιστήμονες. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι μια αναλυτική προσπάθεια διαχωρισμού της ανεργίας σε κάποια συστατικά μέρη δεν είναι και χρήσιμη πρακτικά. Αν καταλήγαμε σε κάποιες συμφωνίες σχετικά με την ακριβή έννοια και έκταση των συστατικών μερών και τις κρατούσαμε σταθερές διαχρονικά, τότε θα μπορούσαμε να οργανώσουμε τις σκέψεις μας παρακολουθώντας τις επερχόμενες μεταβολές στη σύνθεση της ανεργίας. Επειδή τα διαφορετικά συστατικά μέρη επιδέχονται θεραπεία με διαφορετικά μέτρα πολιτικής, ο υπολογισμός της σχετικής σημασίας του κάθε μέρους και των διαχρονικών του μεταβολών είναι καθοριστικός για τη διαμόρφωση του συνόλου των πολιτικών που προτείνονται για την καταπολέμηση της ανεργίας.

Στην ενότητα αυτή θα αποφύγουμε να μιλήσουμε για τη διαρθρωτική ανεργία γενικά, για δύο κυρίως λόγους: πρώτον γιατί η διαρθρωτική ανεργία συνολικά λειτούργησε —και εξακολουθεί να λειτουργεί— σαν πηγή σύγχυσης και διαφωσίας ανάμεσα στους οικονομολόγους· και δεύτερον γιατί πιστεύουμε ότι χρειάζεται πολλή εμπειρική έρευνα ακόμη πριν αποδειχθεί ότι κάποιες πλευρές της είναι κάτι παραπάνω από απλές θεωρητικές πιθανότητες.

Ο όρος διαρθρωτική ανεργία έχει χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς για να δηλώσει διαφορετικά πράγματα, ενώ είναι γενικά παραδεκτό ότι ακριβής ορισμός δεν είναι δυνατό να υπάρξει. Σε μια σχετική εργασία παρουσιάζονται επτά διαφορετικές ερμηνείες του όρου.²³ Δύο από αυτές ωστόσο εμφανίζονται να συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον των επιστημόνων. Σε ένα αφηρημένο επίπεδο, η διαρθρωτική ανεργία μπορεί να υπάρχει σαν μια ποιοτική δυσαρμονία ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Ως συνέπεια μεταβολών στη σύνθεση της τελικής ζήτησης και μεταβολών στην τεχνολογία, μετβάλλεται η ζήτηση ειδικοτήτων, ένα μέρος του εργατικού δυναμικού δεν κατέχει τις ειδικότητες που ζητούνται και έτσι δημιουργείται ανεργία. Οι άνεργοι χρειάζονται κάποιο διάστημα να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες και η ανεργία που συνδέεται με τέτοιου είδους χρονικές υστερήσεις μπορεί να αποκληθεί διαρθρωτική.

Αυτού του είδους η ανεργία μπορεί να θεωρηθεί ως ακραία περίπτωση της ανεργίας τριβής, της φυσιολογικής δηλαδή ανεργίας, που αντικατοπτρίζει το γεγονός ότι το ταιριασμα εργαζομένων και θέσεων εργασίας δεν είναι δυνατό να συμβαίνει αυτόματα, χωρίς κάποια χρονική υστέρηση.²⁴

Μια περισσότερο ενδιαφέρουσα ερμηνεία του όρου δημιουργείται όταν η ύπαρξη ανεργίας συνδέεται με την ανεπάρκεια κεφαλαίου. Εδώ η δυσαρμονία εντοπίζεται ανάμεσα στο απόθεμα του υπάρχοντος κερδοφόρου εξοπλισμού αφενός και στην προσφορά της εργασίας αφετέρου. Αυτού του είδους η δυσαρμονία, η οποία είναι εντελώς διαφορετική από την προηγούμενη, συχνά αποδίδεται με τον όρο κλασική ανεργία.²⁵

Η κλασική ανεργία, με τη σειρά της, σε μια διχοτομική ανάλυση της ανεργίας θα μπορούσε να αποτελέσει στοιχείο του εκτός ανεργίας τριβής τμήματος της ανεργίας.

Για τις ανάγκες αυτής της ενότητας υποθέτησαμε την κενϋσνιαής προέ-

23. Βλ. G. Standing, «The Notion of Structural Unemployment», *International Labour Review*, τ. 122, τχ. 2, Μάρτιος-Απρίλιος 1983.

24. Μια τέτοια ταξινόμηση προτείνεται από τον Malinvaud, στο E. Malinvaud, *Mass Unemployment*, Basil Blackwell, 1984.

25. Για μια εκτίμηση της σημασίας της κλασικής ανεργίας για την ανεργία των χωρών του ΟΟΣΑ κατά την τρέχουσα δεκαετία, βλ. L. Soete, C. Freeman, «New Technologies, Investment and Employment Growth», στο OECD, *Employment Growth and Structural Change*, Παρίσι 1985.

λευσης ιδέα ότι η καταγραμμένη ανεργία μπορεί να αναλυθεί σε δύο τμήματα: το εκούσιο και το ακούσιο.

Αυτός ο διαχωρισμός είναι διαφορετικός από τον συμβατικό γιατί διαχωρίζει ανάμεσα σε είδη ανεργίας και όχι ανάμεσα σε πηγές ανεργίας. Το πρόβλημα με την ακριβή έννοια και έκταση των όρων είναι και εδώ παρόν, όπως και στην περίπτωση της συμβατικής ανάλυσης. Μπορεί να υποστηριχτεί ότι στοιχεία εκούσιας και ακούσιας ανεργίας συνυπάρχουν και χαρακτηρίζουν όλους τους ανέργους.²⁶

Ο λόγος που προτιμήσαμε τη διχοτομική ανάλυση σε σχέση με την περισσότερο καθιερωμένη τριμερή ανάλυση έχει να κάνει με το στατιστικό υλικό που παρουσιάστηκε στις προηγούμενες ενότητες, καθώς και με τον τρόπο που αυτό το υλικό ερμηνεύτηκε. Επειδή στηριχτήκαμε στη δημογραφική κατάτμηση και στα προσωπικά χαρακτηριστικά του εργατικού δυναμικού (και όχι στα χαρακτηριστικά των θέσεων εργασίας) θα ήταν φυσικότερο η όποια ανάλυση της ανεργίας να ακολουθήσει να βασίζεται σε χαρακτηριστικά συμπεριφοράς μάλλον, παρά σε αιτιακής μορφής συνδέσεις.

7.1. Αναζήτηση εργασίας και κατατιμημένες αγορές

Ένας τρόπος για να κατανοήσουμε την εκούσια ανεργία είναι μέσα από τα μοντέλα αναζήτησης εργασίας και τις σχετικές θεωρίες που αναπτύχθηκαν την περασμένη κυρίως δεκαετία.²⁷

Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες, οι άνεργοι θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν κάποια απασχόληση εάν ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν μικρότερο μισθό. Παραμένουν άνεργοι, όμως, προκειμένου να αναζητήσουν καλύτερες προοπτικές απασχόλησης. Συγκεκριμένα, υποτίθεται ότι ένας άνεργος παραμένει σε κατάσταση ανεργίας έως ότου δεχτεί μια προσφορά, τα αναμενόμενα κέρδη της οποίας υπερεισχύουν του αναμενόμενου κόστους από την ανεργία. Υπάρχει δηλαδή μια «περίοδος αναμονής ισορροπίας» — με την οποία συνδέεται ο «ρυθμός ανεργίας ισορροπίας» — στην οποία οι άνεργοι φτάνουν εξισώνοντας κέρδη (αναμενόμενες αμοιβές από την αναζήτηση εργασίας) και κόστος (χαμένο εισόδημα κατά την περίοδο της αναζήτησης).

Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες οι άνεργοι αποδίδουν μεγάλη σημασία στην αναζήτηση εργασίας, σε βαθμό που αυτή η διαδικασία να γίνεται

26. Βλ. Lucas, *ό.π.*

27. Για μια παρουσίαση της θεωρίας αναζήτησης εργασίας, βλ. S. Lippman, J. MacCall, «The Economics of Job-Search: A Survey», *Economic Inquiry*, Ιούνιος - Σεπτέμβριος 1976. Για μια εμπειρική διερεύνηση στα πλαίσια της θεωρίας αναζήτησης, βλ. M. Kiefer, G. Neumann, «An Empirical Job-Search Model, with a Test of the Constant Reservation Wage Hypothesis», *Journal of Political Economy*, τ. 87, Φεβρουάριος 1979.

επάγγελμα. Η ανεργία νοείται σαν ένα είδος επένδυσης, μια υγιής και αναμενόμενη αντίδραση στις οικονομικές συνθήκες. Εξισώνεται με κοινωνικά παραγωγική χρήση του χρόνου.

Η προσέγγιση στην ανεργία είναι σταθερή: είτε υπάρχει ύφεση είτε ανάκαμψη, είτε υπάρχει χαμηλή ανεργία είτε υψηλή, όλη η ανεργία δημιουργείται από την εθελοντική αναζήτηση εργασίας. Σε περιόδους όξυνσης της ανεργίας τα μοντέλα αναζήτησης εργασίας προβλέπουν ότι αυξάνει απλώς και μόνον η βέλτιστη περίοδος αναζήτησης εργασίας.

Τα ερωτήματα που τίθενται είναι αφενός μεν πόση αύξηση στην περίοδο αναμονής είμαστε διατεθειμένοι να δεχτούμε και αφετέρου τι αλλάζει στα κίνητρα των ατόμων να παραμείνουν άνεργα;

Αναφορικά με το πρώτο ερώτημα, είδαμε στις προηγούμενες ενότητες ότι οι άνεργοι βιώνουν πολύ μεγάλα διαστήματα ανεργίας. Ένα μεγάλο μέρος των ανέργων (47%) δήλωσαν άνεργοι για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους, ενώ η μέση αναμενόμενη διάρκεια ανεργίας υπολογίστηκε σε 2,5 έτη. Είναι φανερό ότι με τέτοια διάρκεια ανεργίας είναι αφελές να μιλάμε για παραγωγική χρήση του χρόνου. Η ανεργία δεν εμφανίζεται να είναι η παραγωγική εκείνη διαδικασία που προβλέπουν οι σχετικές θεωρίες, της εξασφάλισης νέας και μάλιστα καλύτερης απασχόλησης. Εμφανίζεται μάλλον σαν χαμένος χρόνος από άτομα που αδυνατούν να εντοπίσουν απασχόληση.

Εξάλλου, αναφορικά με το δεύτερο ερώτημα, έχει υποστηριχτεί ότι η καλύτερη κάλυψη που παρέχεται σήμερα κατά της ανεργίας, οδήγησε σε αύξηση του μισθού συντήρησης, του μισθού δηλαδή που υποχρεώνει τον εργαζόμενο να δεχτεί την προσφορά του εργοδότη. Με τη σειρά της η αύξηση του μισθού συντήρησης αύξησε τη βέλτιστη περίοδο αναμονής στην αγορά της εργασίας.²⁸

Όμως στην ελληνική περίπτωση, το ασήμαντο ποσοστό των ανέργων που δήλωσαν ότι λαμβάνουν κάποιο βοήθημα ανεργίας, σε συνδυασμό με το χαμηλό ύψος των βοηθημάτων και την ολιγόμηνη διάρκειά τους, θέτουν το υπάρχον σύστημα προστασίας κατά της ανεργίας εκτός πιθανής επίδρασης πάνω στην εξέλιξη της εκούσιας ανεργίας. Αν το υπάρχον σύστημα είχε κάποια επίδραση στη μεταβολή της ανεργίας που σημειώθηκε τα δέκα τελευταία χρόνια, αυτή θα ήταν, συνολικά, προς την αντίθετη κατεύθυνση, της παροχής δηλαδή κινήτρων για μειωμένη περίοδο αναμονής.

Η θεωρία αναζήτησης εργασίας δεν επαρκεί επομένως για να ερμηνεύσει τη σημερινή ανεργία. Η ερμηνευτική ικανότητα αυτής της θεωρίας θα ήταν μεγαλύτερη αν αυτό που είχαμε να ερμηνεύσουμε ήταν αντί της ανεργίας του 1985 η ανεργία των αρχών της δεκαετίας του 1970. Τότε ένα μεγάλο μέ-

28. Βλ. S. Nickell, «The Effect of Unemployment and Related Benefits on the Duration of Unemployment», *Economic Journal*, Μάρτιος 1979.

ρος της ανεργίας —επειδή ακριβώς η συνολική ανεργία ήταν πολύ χαμηλή— συνδεόταν με την ανακύκλωση του προσωπικού των επιχειρήσεων, ήταν δηλαδή ανεργία τριβής. Σήμερα, με ποσοστά ανεργίας που κυμαίνονται γύρω στο 10%, είναι προφανές ότι η θεωρία αναζήτησης δεν αρκεί για να ερμηνεύσει τα γεγονότα.

Μια άλλη διάκριση των εκούσιων ανέργων μπορεί να γίνει με βάση τις θεωρίες κατάτμησης της αγοράς εργασίας.²⁹ Οι ερευνητές που υιοθετούν αυτή την προσέγγιση δεν έχουν ενιαία άποψη της αγοράς εργασίας, ενώ παραλλαγές εμφανίζονται συχνά στη βιβλιογραφία, σε βαθμό που να είναι συζητήσιμο αν μπορούμε να μιλάμε για μία μόνον θεωρία της αγοράς εργασίας.

Σε γενικές γραμμές, οι θεωρίες αυτές υποθέτουν ότι μια οικονομία περιλαμβάνει δύο τομείς: έναν πρωτεύοντα και έναν δευτερεύοντα. Τα χαρακτηριστικά του πρωτεύοντος τομέα περιλαμβάνουν υψηλές αποδοχές και συγκροτημένες εσωτερικές αγορές. Οι εσωτερικές αγορές έχουν αποτέλεσμα να καλύπτεται το μεγαλύτερο μέρος της κινητικότητας προς τα άνω με εσωτερικές προαγωγές. Αντίθετα, οι νεοπροσλαμβανόμενοι χρησιμοποιούνται για να πληρώσουν θέσεις εισόδου. Η απασχόληση στον πρωτεύοντα τομέα είναι επιθυμητή. Ο τομέας αυτός παρέχει υψηλούς, καλές συνθήκες εργασίας, προοπτικές για άνοδο και γενικά τα χαρακτηριστικά εκείνα που συντελούν στη σταθερότητα της απασχόλησης. Η αποτελεσματικότητα παίζει μικρό ρόλο όταν υπάρχουν εσωτερικές αγορές: οι μισθοί αποφασίζονται με βάση το έθιμο παρά με βάση την παραγωγικότητα. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, δηλαδή της απουσίας κριτηρίων αποτελεσματικότητας στη διανομή θέσεων και μισθών, η ζήτηση εργασίας είναι ανεξάρτητη από την προσφορά εργασίας, με συνέπεια να εμφανίζεται ανεπάρκεια θέσεων στον τομέα αυτό.

29. Οι θεωρίες της κατάτμησης της αγοράς εργασίας, αν και αναπτύχθηκαν σχετικά πρόσφατα, έχουν ήδη μεγάλη παράδοση στη βιβλιογραφία. Στον όρο κατάτμηση δεν αντιστοιχεί μία μοναδική ερμηνεία. Αντίθετα, ο όρος έχει χρησιμοποιηθεί από πολλούς επιστήμονες για να δηλώσει διαφορετικά πράγματα. Για τις καταβολές της θεωρίας στο πλαίσιο των ανεπτυγμένων οικονομιών, βλ. P. Doeringer, M. Piore, *Internal Labor Markets and Manpower Training*, Lexington, Mass. 1971. Για εφαρμογή στις υπανάπτυκτες οικονομίες, βλ. J. Harris, M. Todaro, «Migration, Unemployment and Development: a Two-Sector Analysis», *American Economic Review*, τ. 60, τχ. 1, Μάρτιος 1970. Για τη ριζοσπαστική εκδοχή, βλ. D. Gordon, M. Reich, R. Edwards, *Labour Market Segmentation*, Lexington, Mass. 1975. Μια επισκόπηση θεωριών κατάτμησης της αγοράς εργασίας παρέχεται στο M. Carnoy, «Segmented Labour Markets» στο UNESCO, *Education, Work and Employment*, II, Παρίσι, International Institute for Educational Planning, 1980. Για κριτική από μεριάς νεοκλασικών, βλ. M. Wacziarg, «Primary and Secondary Labour Markets: A Critique of the Dual Approach», *BPEA*, 1974, και G. Cain, «The Challenge of Dual and Radical Theories of the Labour Market to Orthodox Theory», *American Economic Review*, τ. 65, τχ. 2, Μάιος 1975. Για μια πρόσφατη τέλος εφαρμογή, βλ. J. Bulow, L. Summers, «A Theory of Dual Labour Markets with Applications to Industrial Policy, Discrimination and Keynesian Unemployment», *Journal of Labour Economics*, τ. 4, Ιούλιος 1986.

Στον δευτερεύοντα τομέα τώρα, οι κενές θέσεις είναι άφθονες, αλλά παρέχουν χαμηλούς μισθούς. Η απασχόληση εδώ είναι ασταθής, συχνά χαρακτηρίζεται από κακές συνθήκες εργασίας και γενικά είναι μη ελκυστική. Όλοι οι άνεργοι θα μπορούσαν να απασχοληθούν εδώ αλλά βέβαια δεν το κάνουν, προτιμώντας να σχηματίσουν «ουρά» για τις λίγες καλές θέσεις εργασίας που προσφέρει ο πρωτεύων τομέας. Έτσι η ανεργία έχει έναν εκούσιο χαρακτήρα.

Η υπόθεση ότι ένα μεγάλο μέρος των ανέργων θα μπορούσε να εξασφαλίσει «κάποια» απασχόληση, αλλά δεν το κάνει προτιμώντας να αναζητεί απασχόληση με μεγαλύτερο εισόδημα, κύρος ή με καλύτερες συνθήκες εργασίας, απαιτεί προσοχή. Εάν η ανεργία δημιουργείται από υπέρμετρες επιδιώξεις και φιλοδοξίες των ανέργων, τότε υποβαθμίζεται και η σημασία της ως κοινωνικού προβλήματος.

Τα στατιστικά στοιχεία εκ πρώτης όψεως συμμορφώνονται γενικά με τις προβλέψεις που υπαινίσσεται το πρότυπο καταταμμένης αγοράς εργασίας. Ένα μεγάλο μέρος των ανέργων είναι νέοι με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο. Το ότι είναι νέοι συνεπάγεται την απουσία οικονομικών υποχρεώσεων, την πρόσβαση σε οικογενειακό εισόδημα και γενικά μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας στην επιλογή ανάμεσα στην ανεργία και σε μια μη ικανοποιητική απασχόληση. Εξάλλου το γεγονός ότι διαθέτουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο προδικάζει την απροθυμία τους να δεχτούν χειρωνακτική απασχόληση.³⁰

Από την άλλη μεριά, είναι φανερό ότι η αγορά εργασίας είναι καταταμμένη. Οι απασχολούμενοι στο Δημόσιο, για παράδειγμα, απολαμβάνουν μονιμότητα, οι μισθοί είναι άκαμπτοι προς τα κάτω, ενώ δεν υπάρχει κινητικότητα ανάμεσα σε αυτόν τον τομέα και τους υπόλοιπους. Ο δημόσιος τομέας συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά του πρωτεύοντος τομέα.³¹

Ο κατάλληλος έλεγχος της ερμηνευτικής αυτής υπόθεσης απαιτεί μια

30. Βλ. R. Berry, «Open Unemployment as a Social Problem in Urban Colombia: Myth and Reality», *Economic Development and Cultural Change*, τ. 23, τχ. 2, 1975.

31. Για την ακρίβεια, ο δημόσιος τομέας αποτελεί ακραία περίπτωση του πρωτεύοντος τομέα, η οποία θα άρμοζε να εξεταστεί ξεχωριστά σε αντιπαράθεση με τον ιδιωτικό τομέα, αν βέβαια τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Αναφορικά με τις διαφορές των μισθών ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, οι υπάρχουσες ενδείξεις —οι οποίες ομολογουμένως δεν είναι πολλές και αναφέρονται στην αρχή της υπό εξέταση περιόδου— δείχνουν ότι ο δημόσιος τομέας πράγματι προσφέρει ένα μισθολογικό πριμ σε σχέση με τον ιδιωτικό. Ωστόσο, αυτή η υπεροχή οφείλεται αποκλειστικά στο ότι ο δημόσιος τομέας αμείβει καλύτερα τους λιγότερο μορφωμένους εργαζομένους. Αντίθετα, οι κάτοχοι πανεπιστημιακού τίτλου αμείβονται περισσότερο στον ιδιωτικό τομέα. Έτσι ο δημόσιος τομέας δεν προσφέρει συνολικά υψηλότερους μισθούς μόνον, αλλά εμφανίζεται να τους κατανέμει και δικαιότερα από τον ιδιωτικό, παρέχοντας θέσεις απασχόλησης μικρότερου εύρους από πλευράς περιεχομένου σε σχέση πάντα με τον ιδιωτικό. Βλ. G. Psacharopoulos, «Education and private versus public sector pay», *Labour and Society*, τ. 8, τχ. 2 Απρίλιος-Ιούνιος 1983.

στατιστική βάση, η οποία δυστυχώς δεν υπάρχει. Απ' όσο γνωρίζουμε, δεν έχει διεξαχθεί ακόμα έρευνα πάνω στις βλέψεις και τις προσδοκίες των ανέργων, ούτε έχει επιχειρηθεί ανάλυση των κενών θέσεων εργασίας. Χωρίς λοιπόν το αναγκαίο στατιστικό υλικό, είμαστε αναγκασμένοι να πιθανολογήσουμε πάνω στις υποθέσεις που υπονοούνται από τα μοντέλα κατάτμησης της αγοράς εργασίας.

Ίσως ο χαρακτηρισμός ως εκούσια ανέργων όλων των ανέργων που ενώ είναι σε θέση να εξασφαλίσουν κάποια απασχόληση, προτιμούν να παραμείνουν άνεργοι προσβλέποντας σε μια «καλή» θέση εργασίας, να μην είναι σωστός. Εάν δύο εργαζόμενοι ίδιας ικανότητας απολαμβάνουν άνιση μισθολογική μεταχείριση, τότε θα ήταν άδικο να χαρακτηρίσουμε ως εκούσια άνεργο τον άνεργο εκείνο που αρνείται να εργαστεί με μισθό κατώτερο από εκείνο που άλλοι εργαζόμενοι της ίδιας ικανότητας με τον ίδιο απολαμβάνουν.

Μια παραδοχή της εκούσιας ανεργίας, με την έννοια που ορίστηκε παραπάνω, είναι ότι οι άνεργοι μπορούν πράγματι να διαλέξουν ανάμεσα στην ανεργία και στη μη επιθυμητή απασχόληση. Δεν αρκεί δηλαδή να υποθέσουμε απλώς ότι υπάρχουν σχετικά άφθονες ευκαιρίες για μη επιθυμητή απασχόληση—κάτι που δεν είναι αυτονόητο— αλλά και ότι οι άνεργοι μπορούν να τις αδράξουν.³² Το πρόβλημα πρακτικά μεταφέρεται στο κατά πόσον μπορούν οι περισσότεροι μορφωμένοι άνεργοι να υποκαταστήσουν τους λιγότερο μορφωμένους εργαζόμενους.

Στο βαθμό που οι επιχειρηματίες αντιμετωπίζουν μια υπερπροσφορά υψηλά εκπαιδευμένου εργατικού δυναμικού για τις λίγες κενές θέσεις που διαθέτουν, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι κάποια υποκατάσταση θα συμβεί. Οι εργοδότες πιθανώς να βρίσκουν, για διάφορους λόγους, συμφερότερο να αναβαθμίζουν τα τυπικά προσόντα των θέσεων που διαθέτουν, παρά να μειώνουν τους μισθούς που προσφέρουν μέχρι τώρα.³³ Ωστόσο το αποτέλεσμα υποκατάστασης δεν θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί. Δεν υπάρχει λόγος να υποθέσουμε ότι ένας απόφοιτος Πανεπιστημίου θα είναι αναγκαστικά καλύτερος πωλητής από έναν απόφοιτο Λυκείου, ενώ είναι τουλάχιστον αμφίβολο ότι ένας απόφοιτος Πανεπιστημίου θα είναι καλύτερος χειρónακτας από έναν πολύ λιγότερο μορφωμένο εργαζόμενο.

Εξάλλου και από τη μεριά της ζήτησης είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η υποκατάσταση δεν είναι πάντοτε επιθυμητή. Ένας χαμηλού εκπαιδευτικού

32. Βλ. σχετικά, G. Standing, «The Notion of Voluntary Unemployment», *International Labour Review*, τ. 120, τχ. 5, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1981.

33. Για τις διαδικασίες δυναμικής ρύθμισης στην αγορά εργασίας, βλ. D. Mazumdar, *The Urban Labor Market and Income Distribution*, A World Bank Research Publication, OUP, 1981.

επιπέδου εργαζόμενος πιθανώς να έχει αποκτήσει εμπειρία στη συγκεκριμένη θέση, η οποία σαν προσόν θα αντιστάθμιζε τα εκπαιδευτικά επιτεύγματα ενός ανέργου, ενώ η πρόσληψη «υπερπροσοντούχων» ανέργων σε θέσεις «ταπεινής» απασχόλησης ενδέχεται να δημιουργήσει προβλήματα στον εργοδότη (παραίτηση, δυσκολίες συνεργασίας κλπ.).

Ίσως το σημαντικότερο επιχείρημα που μπορεί να διατυπωθεί εναντίον μιας θεώρησης της ανεργίας ως εκούσιας (με την έννοια των καταταμημένων αγορών), είναι η αδυναμία παροχής εξήγησης για το γεγονός ότι τα άτομα προτιμούν να περιμένουν «καλή» απασχόληση ως άνεργα παρά ως απασχολούμενα.

Μια ερμηνεία για το παραπάνω παράδοξο είναι ότι η απασχόληση στον δευτερεύοντα τομέα μειώνει σε αξία το ιστορικό απασχόλησης του εργαζομένου, σε βαθμό που ένας μελλοντικός εργοδότης στον πρωτεύοντα τομέα να θεωρεί κάτι τέτοιο σαν μειονέκτημα μάλλον παρά σαν πλεονέκτημα. Αυτή η υπόθεση δεν εμφανίζεται ιδιαίτερα πειστική.

Μια άλλη υπόθεση είναι ότι η αναζήτηση απασχόλησης στον πρωτεύοντα τομέα είναι δυνατή μόνον όταν το άτομο είναι άνεργο και διαθέτει τον ελεύθερο χρόνο του στην αναζήτηση απασχόλησης. Αν και δεν αμφισβητούμε ότι η αναζήτηση απασχόλησης διενεργείται καλύτερα από τους ανέργους παρά από τους απασχολούμενους, θα πρέπει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα η περισσότερη συνήθης μέθοδος αναζήτησης απασχόλησης είναι μέσω συγγενών, φίλων και γνωστών. Δεν απαιτείται δηλαδή η φυσική παρουσία των ανέργων κατά τη διαδικασία αναζήτησης απασχόλησης. Επομένως, και αυτή η υπόθεση δεν εμφανίζεται επαρκής.

Ο Κ. Τσουκαλάς έχει προσφέρει μια ερμηνεία στο πλαίσιο κοινωνιολογικής προσέγγισης. Αναφερόμενος στους νέους, γράφει χαρακτηριστικά: «Έτσι, είναι λογικό να σκεφτούμε ότι, σε έναν βαθμό τουλάχιστον, η γενικευμένη συναίνεση της οικογένειας στην καθυστέρηση της εργασιακής ενσωμάτωσης πρέπει να συνδέεται με την οικογενειακά προγραμματιζόμενη προσδοκία εξεύρεσης “καλύτερης” και πάντως μη χειρωνακτικής εργασίας, διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας η αποδοχή μιας οποιασδήποτε “κατώτερης” προσωρινής δουλειάς μπορεί να θεωρείται ως δυνάμει καθηλωτική ή και συμβολικά επιζήμια: η δεδηλωμένη α-εργία φαίνεται πολύ πιο αποδεκτή ή και επιθυμητή από την υποτιμητική εργασία».³⁴

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το κοινωνικό γόητρο είναι στενά συνδεδεμένο με το επάγγελμα των ατόμων. Και αν όμως δεχτούμε ότι οι νεοεισερχόμενοι δεν επείγονται να εξασφαλίσουν οποιαδήποτε απασχόληση, γιατί παρτρύνονται από την οικογένειά τους να αναζητήσουν «καλή» δουλειά, μένει να ερμηνεύσουμε τα μεγάλα διαστήματα ανεργίας των έμπειρων ανέργων. Οι

34. Κ. Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο 1986.

στατιστικές πληροφορίες δείχνουν ότι οι τελευταίοι βιώνουν μεγάλα διαστήματα ανεργίας, σχεδόν στις ίδιες συχνότητες με τους νεοεισερχομένους.³⁵ Γιατί ένας ώριμος στην ηλικία άνεργος με νοικοκυριό και εξαρτημένα μέλη που έχασε τη δουλειά του, να επιλέγει να περιμένει ένα, δύο και τρία χρόνια πριν επανασχοληθεί; Όσο χώρο και αν αφήσουμε για το κοινωνικό γόητρο στη συζήτηση, πάλι δεν εμφανίζεται να υπάρχει εύκολη απάντηση στο ερώτημα αυτό. Από την άλλη μεριά εξάλλου, η παραμονή εκτός απασχόλησης για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα συνεπάγεται σοβαρό κόστος, πολύ μεγαλύτερο από την οικονομική αστάθεια: ο άνεργος αποειδικεύεται, αποθαρρύνεται και μοιραία παθητικοποιείται. Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι οι ίδιοι οι άνεργοι είναι γνώστες των διεργασιών που συνεπάγεται η μακροχρόνια ανεργία. Έτσι λοιπόν ενώ συχνά τονίζονται στοιχεία ορθολογισμού στην εκούσια παραμονή εκτός απασχόλησης, συνήθως υποβαθμίζονται σε σημασία τα στοιχεία ανορθολογισμού που υπονοούνται από την ίδια διαδικασία.

Εάν η ελληνική αγορά εργασίας είναι κατατημένη —με τον τρόπο που ορίσαμε την κατάσταση— τότε η μείωση της ανεργίας θα προϋπέθετε την αύξηση της κινητικότητας ανάμεσα στους τομείς. Αυτό πρακτικά ερμηνεύμενο σημαίνει την αναβάθμιση της εργασίας στον δευτερεύοντα τομέα που μπορεί να πάρει τη μορφή παροχής κινήτρων για εκπαίδευση, καλύτερες συνθήκες εργασίας κ.ο.κ., αλλά βασικά περνά μέσα από τη θέσπιση υψηλότερων μισθών. Για τους θιασώτες μιας δυαδικής προσέγγισης στην αγορά της εργασίας το πρόβλημα είναι να δημιουργηθούν περισσότερες «καλές» δουλειές, εφόσον είναι κυρίως η ανεπάρκειά τους που δημιουργεί την ανεργία. Η κριτική διάκριση, στην οποία πρέπει να συγκεντρωθούμε, δεν είναι οι «καλοί» και οι «κακοί» άνεργοι, με οποιονδήποτε τρόπο και αν ορίζεται το «καλός», αλλά οι «καλές» και «κακές» θέσεις εργασίας. Οι άνεργοι είναι «καλοί» με την έννοια ότι το μόνο που τους κρατά μακριά από την απασχόληση στον πρωτεύοντα τομέα είναι η σπανιότητα των κενών θέσεων εργασίας. Η τελευταία αυτή παρατήρηση υπονοεί ότι ένα από τα πλέον σημαντικά εργαλεία πολιτικής για την καταπολέμηση της ανεργίας, τα προγράμματα εκπαίδευσης και επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, δεν είναι αποτελεσματικά στο να εξασφαλίζουν απασχόληση στους ανέργους. Τα προγράμματα αυτά μπορεί να αυξάνουν τη μελλοντική παραγωγικότητα αυτών που τα παράκολουθούν, αλλά εφόσον για τους οπαδούς της κατατημένης αγοράς οι θέσεις και οι μισθοί δεν αποφασίζονται με βάση την παραγωγικότητα, έχουν μικρή σημασία για τη μελλοντική απασχολησιμότητα των ανέργων.

35. Υπολόγισαμε ότι στο σύνολο του έμπειρου άνεργου εργατικού δυναμικού των αστικών και ημιαστικών περιοχών, ένα ποσοστό περίπου 40% είναι άνεργοι μακράς διάρκειας.

7.2. Η περίπτωση της διαρθρωτικής ανεργίας

Μια άλλη προσέγγιση στην ανεργία θεωρεί υπεύθυνη για την αύξηση της την έλλειψη επαρκούς κινητικότητας στο εργατικό δυναμικό. Ένα μεγάλο μέρος της αύξησης της ανεργίας αποδίδεται στη δυσπροσαρμοστικότητα του εργατικού δυναμικού. Φυσικά ο όρος «δυσπροσαρμοστικότητα» από μόνος του είναι ασαφής, γιατί η κινητικότητα μπορεί να αφορά διαφορετικές έννοιες. Μπορούμε να μιλάμε για κινητικότητα γεωγραφική ή και για επαγγελματική. Επιπλέον μπορούμε να διαχωρίσουμε αυτές τις κατηγορίες σε επιμέρους κατηγορίες. Στη γεωγραφική κινητικότητα, για παράδειγμα, μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στην κινητικότητα από μια γεωγραφική περιοχή σε μια άλλη (που συνδέει σε διαφορές στη σύνθεση της παραγωγής) και στην κινητικότητα από ένα είδος περιοχής σε ένα άλλο (που συνδέει πρώτιστα σε διαφορές στη διάρθρωση της απασχόλησης κατά θέση στο επάγγελμα). Παρόμοια στην περίπτωση της επαγγελματικής κινητικότητας μπορούμε να μιλάμε για οριζόντια κινητικότητα (ανάμεσα σε τομείς οικονομικής δραστηριότητας), για κάθετη κινητικότητα (εντός των τομέων) κ.ο.κ. Χωρίς το απαραίτητο ξεκαθάρισμα, ο όρος «δυσπροσαρμοστικότητα του εργατικού δυναμικού» παραμένει πολύ θολός για να χρησιμοποιηθεί σε μια αναλυτική προσπάθεια ερμηνείας της αύξησης της ανεργίας.

Όπως η πλέον διαδεδομένη αντίληψη για την ανεργία —στην Ελλάδα τουλάχιστον— είναι αυτή που ερμηνεύει το φαινόμενο με την επίκληση μιας υποτιθέμενης δυσαρμονίας ανάμεσα στα προσόντα των ανέργων και τις προδιαγραφές των εργοδοτών, όπως αυτές αντανακλώνται στα χαρακτηριστικά των κενών θέσεων εργασίας. Πρόκειται δηλαδή για κάποιο είδος διαρθρωτικής ανεργίας.

Η διαρθρωτική ανεργία με αυτή την έννοια έχει κυρίως εκούσιο χαρακτήρα. Το κρίσιμο στοιχείο με αυτή τη θεώρηση —όπως και με τις προηγούμενες— είναι ότι υπάρχει επάρκεια κενών θέσεων εργασίας. Οι άνεργοι δεν μπορούν να πληρώσουν αυτές τις θέσεις αμέσως μόλις δημιουργούνται, γιατί δεν διαθέτουν τα κατάλληλα προσόντα. Θα μπορούσαν όμως μόλις προσαρμοστούν, είτε αυτό προϋποθέτει αλλαγή επαγγέλματος είτε αλλαγή τόπου κατοικίας κ.ο.κ. Είναι χαρακτηριστικό ότι ιδωμένο από αυτή τη σκοπιά, το πρόβλημα της ανεργίας μεταφέρεται στις πλάτες των ανέργων. Είναι οι άνεργοι που πρέπει να προσαρμοστούν και όχι οι κενές θέσεις εργασίας. Το στοιχείο αυτό συνδέει την παραπάνω θεώρηση της ανεργίας με τις προηγούμενες θεωρήσεις που αναπτύχθηκαν στην ενότητα αυτή. Και με τις θεωρίες αναζήτησης εργασίας και με τα μοντέλα κατάτμησης, είναι στο χέρι των ανέργων να εξασφαλίσουν απασχόληση. Αυτό που πρέπει να κάνουν είναι να μειώσουν τις απαιτήσεις που έχουν, και γενικά να συμβιβαστούν.

Η περίπτωση της διαρθρωτικής ανεργίας παραπέμπει άμεσα στο εκπαι-

δευτικό σύστημα και τις εκροές του, δηλαδή τους νεοεισερχομένους στην αγορά της εργασίας. Επειδή η παροχή εκπαιδευτικών ευκαιριών, σε ένα εκπαιδευτικό επίπεδο, δεν αποφασίζεται με βάση τη ζήτηση στα επαγγέλματα, στα οποία εισήλθαν οι παλαιότεροι απόφοιτοι αυτού του επιπέδου, ενδέχεται το εκπαιδευτικό σύστημα να εκπαιδεύει σε ορισμένα επαγγέλματα περισσότερα άτομα απ' όσα αυτά τα επαγγέλματα μπορούν να απορροφήσουν, και αντίστοιχα λιγότερα σε κάποια άλλα επαγγέλματα με μεγαλύτερη απορροφητική ικανότητα.

Αντίθετα, η διαρθρωτική ανεργία αφορά πολύ λιγότερο τους έμπειρους ανέργους. Οι έμπειροι άνεργοι έχοντας καλύτερη γνώση της αγοράς από τους νεοεισερχομένους, είχαν στη διάθεσή τους και τον απαραίτητο χρόνο που χρειάζεται για να προσαρμοστούν στις ανάγκες των εργοδοτών. Κατά συνέπεια, μια ερμηνεία των υψηλών ρυθμών ανεργίας που θα βασιζόταν στην ύπαρξη δυσαρμονιών ή ανισορροπιών θα άφηνε εκτός συζήτησης ένα μεγάλο τμήμα του αποθέματος των ανέργων.

Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και τα συστήματα παραγωγής είναι σίγουρα πολύπλοκη, ενώ η μετάβαση των νέων από το σχολείο στον κόσμο της εργασίας δεν έχει αναλυθεί επαρκώς. Το εκπαιδευτικό σύστημα παρέχει γενικά δύο κανάλια εκπαίδευσης: γενική εκπαίδευση, και τεχνική και επαγγελματική εκπαίδευση. Το χαρακτηριστικό στοιχείο της τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης είναι ότι παρέχει εξειδικεύσεις που γενικά αντιστοιχούν σε επαγγελματικές κατηγορίες, σε αντίθεση με το σύστημα γενικής εκπαίδευσης που διαδίδει γενικές γνώσεις.

Έχει υποστηριχτεί ότι από τις αρχές της δεκαετίας του '80 έχει διαμορφωθεί μια κατάσταση στην αγορά της εργασίας, όπου συνυπάρχει από τη μια μεριά υπερπροσφορά επιστημόνων και αποφοίτων γενικής εκπαίδευσης και από την άλλη ανικανοποίητη ζήτηση για άτομα με μέσου επιπέδου τεχνική μόρφωση.³⁶

Η πρόταση αυτή παρέχει μια ερμηνεία για τους υψηλούς ρυθμούς και τη μεγάλη διάρκεια ανεργίας των νέων και καθορίζει επίσης την κατεύθυνση ενός μελλοντικού εκπαιδευτικού σχεδιασμού, εφόσον εμμέσως υπονοεί ότι η «τεχνικοποίηση» της εκπαίδευσης θα άμβλυνη το πρόβλημα της ανεργίας.

Ο εμπειρικός έλεγχος της υπόθεσης της διαρθρωτικής ανεργίας, με την έννοια της δυσαρμονίας ανάμεσα στις εκροές του εκπαιδευτικού συστήματος και τις ανάγκες της παραγωγής, απαιτεί αναλυτικά στοιχεία για τη σχέση ανέργων-κενών θέσεων ανά επαγγελματική κατηγορία και επίπεδο ειδίκευσης. Πληροφορίες για τις κενές θέσεις δεν συλλέγονται στη χώρα μας, ενώ η ταξινόμηση όλων των ανέργων σε επαγγελματικές κατηγορίες είναι πρακτικά

36. Για την καθαρότερη ίσως διατύπωση αυτής της θέσης, βλ. KEME-ΟΑΕΔ, *Εκτιμήσεις και προοπτικές απασχόλησης στην Ελλάδα*, ΟΕΔΒ 1983.

ανέφικτη. Οι μεν νεοεισερχόμενοι δεν μπορούν να καταταγούν με βεβαιότητα σε κάποιο επάγγελμα (εκτός αν ληφθεί ως κριτήριο η πρόθεσή τους ή η επιθυμία τους), ορισμένοι δε από τους έμπειρους ανέργους είναι πιθανό να σκέπτονται να ακολουθήσουν διαφορετικό επάγγελμα από την προηγούμενη απασχόλησή τους. Η ΕΣΥΕ, τέλος, δεν δημοσιεύει πληροφορίες για την κατάσταση απασχόλησης των ατόμων με κάποιο δίπλωμα ή πτυχίο τεχνικοεπαγγελματικής σχολής.³⁷

Κάποιες έμμεσες ενδείξεις για την έλλειψη επαρκούς προσαρμοστικότητας από τη μεριά της προσφοράς μπορούμε να αποκομίσουμε από την εξέταση των ανέργων ανά εκπαιδευτικό επίπεδο. Τα έτη παραμονής στο σχολείο προκαθορίζουν σε σημαντικό βαθμό το είδος του επαγγέλματος, με την έννοια ότι τα επαγγέλματα που απαιτούν μεγαλύτερη ειδικευση συνδέονται γενικά με περισσότερη γενική εκπαίδευση.

Ο Πίνακας 4 εμφανίζει στοιχεία για τη σχέση ανάμεσα στην ανεργία και

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

*Άνεργοι και εκπαιδευτικό επίπεδο
Σύνολο χώρας, 1985*

Επίπεδο εκπαίδευσης	Σύνολο ανέργων		Νεοεισερχόμενοι άνεργοι	
	Συμμετοχή στο σύνολο %	Ποσοστό ανεργίας %	Συμμετοχή στο σύνολο %	Ποσοστό ανεργίας %
Πτυχιούχοι Ανώτατων Σχολών	7,57	6,27	11,34	3,77
Φοίτησαν ή φοιτούν σε Ανώτατες Σχολές	3,68	32,46	6,81	24,09
Έχουν απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης	37,89	14,50	49,42	7,59
Έχουν τελειώσει Γ' τάξη Μέσης Εκπαίδευσης	11,15	12,19	11,84	5,19
Έχουν απολυτήριο Στοιχειώδους Εκπαίδευσης	34,77	5,34	19,21	1,18
Έχουν ενδεικτικό μιας τάξεως Στ. Εκπαίδευσης	3,82	3,42	1,06	0,38
Δεν πήγαν καθόλου σχολείο	1,15	3,54	0,33	0,41
Σύνολο	100,00	7,81	100,00	3,13

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1985

37. Εξαίρεση αποτελεί η Έρευνα Απασχόλησεως του 1979, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της οποίας οι έχοντες κάποιο πτυχίο ή δίπλωμα τεχνικοεπαγγελματικής κατεύθυνσης εμφανίζουν στο σύνολό τους σημαντικά υψηλότερο ποσοστό ανεργίας από τους υπόλοιπους. Τα στοιχεία αυτά σχολιάζονται από τον Σ. Πεσμαζόγλου, *Εκπαίδευση και ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1948-1985*, Θεμέλιο 1987.

το εκπαιδευτικό επίπεδο. Τα στοιχεία αυτά αφορούν το σύνολο της χώρας και κατά συνέπεια δεν είναι απολύτως συγκρίσιμα με όσα προηγήθηκαν.

Από την εξέταση της διακύμανσης των ρυθμών ανεργίας κατά εκπαιδευτικό επίπεδο προκύπτει ότι η παραμονή στο σχολείο για περισσότερα χρόνια δεν μειώνει μονοτονικά τον κίνδυνο ανεργίας. Τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας παρατηρούνται για την ομάδα των φοιτητών και αυτών που έχουν κάποια χρόνια πανεπιστημιακής εκπαίδευσης.

Οι πτυχιούχοι Ανώτατων Σχολών δεν εμφανίζονται να συναντούν ιδιαίτερα προβλήματα στην εύρεση απασχόλησης, σε σχέση βέβαια με τους υπόλοιπους ανέργους. Ο ρυθμός ανεργίας αυτής της ομάδας για το σύνολο των ανέργων είναι μικρότερος του μέσου όρου, ενώ στους νεοεισερχόμενους πτυχιούχους ο ρυθμός ανεργίας είναι ελαφρά υψηλότερος του μέσου όρου. Για μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα, οι ρυθμοί ανεργίας πρέπει να σταθμιστούν με δύο ακόμη πληροφορίες: τη συμμετοχή της ομάδας στο σύνολο των ανέργων και τη συμμετοχή των ατόμων της συγκεκριμένης κατηγορίας στο εργατικό δυναμικό. Από άποψη βάρους στο σύνολο των ανέργων οι πτυχιούχοι νεοεισερχόμενοι αποτελούν το 11,34% του συνόλου των νεοεισερχομένων, ενώ στο σύνολο των ανέργων οι πτυχιούχοι άνεργοι συμμετέχουν με ποσοστό λιγότερο από 8%. Εξάλλου, οι πτυχιούχοι Πανεπιστημίου είναι η ομάδα εκείνη που εμφανίζει τους υψηλότερους ρυθμούς συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό (81,4% σε σχέση με 50,6% που είναι ο μέσος όρος). Παίρνοντας και τις τρεις αυτές πληροφορίες —δηλαδή το ρυθμό ανεργίας, τη συμμετοχή στο σύνολο των ανέργων και το ρυθμό συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό— μαζί, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η διαπραγματευτική δύναμη των πτυχιούχων στην αγορά της εργασίας δεν είναι μικρή.

Αν όμως οι πτυχιούχοι εμφανίζονται να κατέχουν μια σχετικά ισχυρή θέση στην αγορά εργασίας, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τους φοιτητές και φοιτήσάντες για κάποιο διάστημα σε Πανεπιστήμιο. Η ομάδα αυτή παρουσιάζει πολύ υψηλό ρυθμό ανεργίας (32,5% για το σύνολο των ανέργων) και αυτό απαιτεί μια ερμηνεία. Από πλευράς σύνθεσης, η ομάδα αυτή είναι η πλέον ανομοιογενής εφόσον συγκεντρώνει μαζί φοιτητές και «διαρροές», δηλαδή άτομα που δεν τελείωσαν το Πανεπιστήμιο. Αν ο ρυθμός ανεργίας αυτής της ομάδας διαμορφώνεται κυρίως από τους φοιτητές, τότε μια ερμηνεία για τον υψηλό ρυθμό ανεργίας θα μπορούσε να είναι η αδύναμη πρόσδεση των τελευταίων στο εργατικό δυναμικό, που αντανακλά τη μεγαλύτερη ελευθερία επιλογής που έχει κάποιος όταν αναζητεί προσωρινή απασχόληση. Βέβαια, χωρίς αναλυτικότερες πληροφορίες για το σχετικό βάρος των δύο ομάδων θα ήταν παρακινδυνευμένο να διατυπώσουμε άλλες υποθέσεις, επειδή στις δύο ομάδες αντιστοιχούν διαφορετικά πρότυπα και συμπεριφορές.

Οι απόφοιτοι Λυκείου είναι με βεβαιότητα η ομάδα εκείνη που αντιμετωπίζει τις δυσμενέστερες προοπτικές στην αγορά της εργασίας. Από άποψη

συμμετοχής στο σύνολο των ανέργων, η ομάδα αυτή είναι σημαντική (σχεδόν ένας στους δύο νεοεισερχόμενους ανέργους έχει απολυτήριο Μέσης Εκπαίδευσης), ενώ και οι ρυθμοί συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό εδώ είναι υψηλοί (60% σε σχέση με 50,6% που είναι ο μέσος όρος). Ο ρυθμός ανεργίας αυτής της ομάδας είναι σχεδόν διπλάσιος του μέσου όρου για το σύνολο των ανέργων και υπερδιπλάσιος του μέσου όρου για τους νεοεισερχόμενους.

Ρυθμοί ανεργίας υψηλότεροι του μέσου όρου παρατηρούνται επίσης για όσους τελείωσαν Γ' τάξη της Μέσης Εκπαίδευσης, ενώ για τα άτομα χαμηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου οι ρυθμοί ανεργίας πέφτουν απότομα. Στους άνεργους αποφοίτους χαμηλών εκπαιδευτικών βαθμίδων όμως, μαζί με τους ρυθμούς ανεργίας, μειώνονται δραστικά και οι ρυθμοί συμμετοχής. Έτσι ενώ οι άνεργοι που δεν πήγαν καθόλου σχολείο εμφανίζουν πολύ χαμηλούς ρυθμούς ανεργίας, συμμετέχουν στο εργατικό δυναμικό με ποσοστό λιγότερο από 21%. Κατά συνέπεια δεν μπορούμε να φτάσουμε σε κάποια καθαρή εικόνα της διαπραγματευτικής δύναμης αυτών των ατόμων στην αγορά της εργασίας.

Το γεγονός ότι οι πτυχιούχοι Πανεπιστημίου δεν εμφανίζονται να συναντούν ιδιαίτερα προβλήματα κατά την αναζήτηση απασχόλησης, αποτελεί ένδειξη ότι δεν υπάρχει υπερπροσφορά επιστημόνων στην αγορά της εργασίας. Δεν αποτελεί απόδειξη, γιατί ενδέχεται να έχει υπάρξει κάποια υποκατάσταση με τους απόφοιτους Λυκείου και τελικά το πρόβλημα να μεταφέρθηκε στους τελευταίους. Μένει στην εμπειρική έρευνα να διερευνήσει σε ποιο βαθμό συνέβη υποκατάσταση στα τελευταία χρόνια, καθώς και το ποια επαγγέλματα και ειδικότητες αφορούσε η υποκατάσταση. Αυτό που με βεβαιότητα προκύπτει από την ανάλυση που επιχειρήθηκε είναι ότι το πρόβλημα της ανεργίας συγκεντρώνεται υπέρμετρα στους απόφοιτους της μέσης εκπαίδευσης, και σε μικρότερο βαθμό στους αποφοίτους Γυμνασίου.

Διαπιστώσεις όπως οι παραπάνω, δηλαδή επισημάνσεις του τύπου ότι μια ομάδα αποφοίτων κάποιας εκπαιδευτικής βαθμίδας ή κάποιας επαγγελματικής κατεύθυνσης συναντά μεγαλύτερα προβλήματα από μια άλλη, δεν αρκούν για να θεμελιώσουν την άποψη ότι υπάρχει πρόβλημα διαρθρωτικής ανεργίας. Πρέπει ταυτόχρονα να υποθεθεί ότι και μια ανάκαμψη των ευκαιριών απασχόλησης που θα μπορούσε να προέλθει από τόνωση της συνολικής ζήτησης, θα άφηνε την πλειοψηφία αυτών των ανέργων χωρίς απασχόληση. Αυτή, κατά τη γνώμη μας, θα ήταν μια μη ρεαλιστική υπόθεση.

Ένα περισσότερο ρεαλιστικό, αλλά και περισσότερο απλοϊκό ίσως σενάριο για την υψηλή ανεργία των νεοεισερχομένων θα είχε ως εξής: όταν οι όροι στην αγορά εργασίας χειροτερεύουν, όταν δηλαδή υπάρχει υψηλή ανεργία, οι πρώτοι που αισθάνονται την επιδείνωση του κλίματος είναι οι ανειδίκευτοι, δηλαδή οι νεοεισερχόμενοι απόφοιτοι βαθμίδων γενικής εκπαίδευσης. Η διαδικασία των προσλήψεων κατά κάποιο τρόπο πολώνεται, μέσα από

την υποβάθμιση της αξίας των προσόντων γενικής εκπαίδευσης και της αναβάθμισης της σημασίας της επαγγελματικής εμπειρίας σαν προαπαιτούμενο προσόν από τους εργοδότες.³⁸

Η υποβάθμιση της αξίας των εκπαιδευτικών προσόντων είναι σε μεγάλο βαθμό συνέπεια της επέκτασης του εκπαιδευτικού συστήματος προς τις ανώτερες βαθμίδες. Καθώς ολοένα και περισσότεροι κάτοχοι πανεπιστημιακών πτυχίων εισέρχονται στην αγορά, δύο αλλαγές επέρχονται. Μερικοί πτυχιούχοι αναγκάζονται να δεχτούν θέσεις που προορίζονται για απόφοιτους Μέσης Εκπαίδευσης και ορισμένοι εργοδότες αναβαθμίζουν τα τυπικά προσόντα των κενών θέσεων που διαθέτουν. Έτσι η σχετική αξία των απολυτηρίων Γυμνασίου και Λυκείου μειώνεται διαρκώς.

Από την άλλη μεριά, σε περιόδους υψηλής ανεργίας, οι εργοδότες διαθέτουν ένα συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανέργους. Επειδή αντιμετωπίζουν υπερπροσφορά ανέργων, μπορούν να είναι ιδιαίτερα επιλεκτικοί στις προσλήψεις που κάνουν. Έτσι μπορούν να αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στην επαγγελματική εμπειρία.³⁹ Αντίθετα, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αν μεγάλωνε η ζήτηση εργασίας (ή μειώνονταν η προσφορά), οι εργοδότες θα είχαν κάθε λόγο να μειώσουν τις απαιτήσεις τους. Σε μια τέτοια περίπτωση θα αναγκάζονταν να προσλάβουν ανειδίκευτο προσωπικό και να το εκπαιδεύσουν στη συνέχεια μέσα στην επιχείρηση.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι δυσαρμονίες από την πλευρά της προσφοράς (π.χ. σε επαγγέλματα, σε περιοχές κλπ.) υπάρχουν. Το αν όμως αυτές οι δυσαρμονίες είναι ικανές να ερμηνεύσουν την εκτεταμένη ανεργία των ημερών μας, σε συνολικό επίπεδο, είναι τουλάχιστον αμφίβολο.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι μια ερμηνεία της ανεργίας που στηρίζεται στην ύπαρξη διαρθρωτικής ανισοροπίας ανάμεσα στο εργατικό δυναμικό και τους εργοδότες είναι ίσως η πλέον απαισιόδοξη απ' όλες τις δυνατές θεωρήσεις, γιατί υπονοεί ότι το πρόβλημα θα απαιτούσε για τη λύση του μακροχρόνιες διαδικασίες. Με τα μοντέλα αναζήτησης εργασίας, καθώς και σε μικρότερο βαθμό με τη θεώρηση της δυαδικής αγοράς εργασίας, η ανεργία έχει μεταβατικό χαρακτήρα. Αργά ή γρήγορα, οι άνεργοι αναμένεται να συμβιβαστούν και να καταλάβουν κάποιες θέσεις εργασίας, ακόμη και αν αυτές οι θέσεις είναι διαφορετικές από αυτές που αρχικά επιθυμούσαν. Με τη θεώρηση της ανεργίας ως διαρθρωτικής, το πρόβλημα εμφανίζεται δυσκολότερο. Η υπερπροσφορά επιστημόνων μοιραία θα οδηγήσει σε μείωση των μισθολογι-

38. Για επιχειρήματα προς μια τέτοια κατεύθυνση, βλ. J. Germe, «Employment Policies and the Entry of Young People into the Labour Market in France», *British Journal of Industrial Relations*, τ. 24, τχ. 1, Μάρτιος 1986.

39. Η επαγγελματική εμπειρία θεωρείται ότι συμπληρώνει το κενό που υπάρχει ανάμεσα στα συγκεκριμένα προσόντα που απαιτεί ένας εργοδότης και στα εκπαιδευτικά προσόντα που διαθέτει ένας άνεργος.

κών διαφορών που απολαμβάνουν σε σχέση με τους αποφοίτους Λυκείου.⁴⁰ Αυτό το γεγονός με τη σειρά του αναμένεται να έχει δύο αποτελέσματα: πρώτον, η ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση από τη μεριά των μαθητών θα μειωθεί, ως αντίδραση στη μείωση της αποδοτικότητας της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης· και δεύτερον, η ζήτηση των εργοδοτών για πτυχιούχους θα αυξηθεί καθώς μειώνονται οι σχετικοί μισθοί των τελευταίων.

Ως προς το πρώτο από τα αναμενόμενα αποτελέσματα, αν η ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση υπαγορεύεται από μη οικονομικά κίνητρα και συγκεκριμένα από την επιθυμία για κοινωνική ανέλιξη, τότε η πτώση των σχετικών μισθών—όπως η αύξηση της ανεργίας των πτυχιούχων— θα είχε μικρή επίδραση πάνω στην καμπύλη ιδιωτικής ζήτησης για τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Εξάλλου η αυξανόμενη προσφορά επιστημόνων στην αγορά της εργασίας δημιουργεί συνεχώς αυξανόμενη ζήτηση για επιστήμονες μέσα από την αναβάθμιση των προαπαιτούμενων τυπικών προσόντων για μια κενή θέση εργασίας. Οι νέοι από τη μεριά τους ενδέχεται να εκλαμβάνουν το γεγονός αυτό σαν «σινιάλο» που προτρέπει στην απόκτηση ακόμη περισσότερης εκπαίδευσης.

Έτσι τελικά δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η ιδιωτική ζήτηση για τριτοβάθμια εκπαίδευση θα μειωθεί, παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο θα έδειχνε ορθολογικό, ενώ από την άλλη μεριά είναι πιθανό να συντηρείται ένας φαύλος κύκλος υπερπροσφοράς και υπερζήτησης επιστημόνων.⁴¹

7.3. Ακούσια ανεργία

Η ανάλυση που προηγήθηκε υπονοεί ότι η υπόθεση της εκούσιας ανεργίας δεν αρκεί για να ερμηνεύσει τον κύριο όγκο της ανεργίας στη χώρα μας. Κατά συνέπεια η σημερινή ανεργία είναι, *ceteris paribus*, ακούσια. Ο χαρακτηρισμός της ανεργίας ως ακούσιας είναι συνεπής με την εμπειρική διερεύνηση που επιχειρήθηκε στις πρώτες ενότητες της εργασίας και με τα συμπεράσματα στα οποία η διερεύνηση αυτή κατέληξε. Επανειλημμένα διαπιστώθηκε ότι ούτε οι υψηλοί ρυθμοί ανακύκλωσης του προσωπικού των επιχειρήσεων ούτε η αστάθεια της απασχόλησης είναι επαρκείς ως ερμηνευτικές υποθέσεις της μεγάλης διάρκειας της ανεργίας που βρέθηκε να βιώνουν τα άτομα. Η ίδια η κλίμακα του προβλήματος, η υψηλή συχνότητα δηλαδή και η μεγάλη

40. Κάτι τέτοιο εμφανίζεται να έχει συμβεί, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη περίπου της δεκαετίας του '70, και στη χώρα μας. Βλ. G. Psacharopoulos, «Earnings and Education in Greece, 1960-1977», *European Economic Review*, 17, 1982.

41. Η ύπαρξη ενός τέτοιου φαύλου κύκλου έχει επιστημανθεί από επιστήμονες που ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το πρόβλημα της ανεργίας των πτυχιούχων πανεπιστημίου. Βλ. R. Layard, M. Woodhall, *The Causes of Graduate Unemployment in India*, Allen Lane, Λονδίνο 1969.

διάρκεια της ανεργίας, παρέχουν ίσως την καλύτερη ένδειξη ότι η ανεργία είναι ακούσια.

Ο χαρακτηρισμός της ανεργίας ως ακούσιας πυροδοτεί ίσως περισσότερα ερωτήματα από αυτά που απαντά: Τι ακριβώς σημαίνει ακούσια ανεργία; Είναι σωστό να χαρακτηριστεί όλη η ανεργία ως ακούσια; Ποιες είναι οι πηγές της, δηλαδή τι τη δημιουργεί; Γιατί αυξήθηκε τα τελευταία χρόνια; Τι πρέπει να γίνει για να μειωθεί;

Θα προσπαθήσουμε να χειριστούμε αυτά τα ερωτήματα με τη σειρά, χωρίς ωστόσο να έχουμε και την ψευδαίσθηση ότι διαθέτουμε τις τελικές απαντήσεις.

Ακούσια ανεργία σημαίνει απλώς ότι δεν φταίνε οι άνεργοι για το γεγονός ότι είναι άνεργοι. Σύμφωνα με την υπόθεση της εκούσιας ανεργίας, οι άνεργοι παραμένουν άνεργοι είτε γιατί δεν επιθυμούν είτε γιατί —στην καλύτερη περίπτωση— αδυνατούν να προσαρμοστούν στις ευκαιρίες που τους παρέχονται για να απασχοληθούν. Σύμφωνα με την υπόθεση της ακούσιας ανεργίας, οι άνεργοι παραμένουν άνεργοι γιατί οι ευκαιρίες απασχόλησης, ή τουλάχιστον οι διαθέσιμες κενές θέσεις εργασίας, είναι ανεπαρκείς. Για την εκούσια ανεργία, η ανεργία μορφώνεται ως ένα προϊόν εμπνεύσεως. Για την ακούσια ανεργία, ο άνεργος είναι απλώς θύμα των περιστάσεων.

Η διάγνωση του προβλήματος της ανεργίας ως ακούσιας έχει σοβαρές συνέπειες για το ρόλο που καλείται να διαδραματίσει η οικονομική πολιτική: εφόσον δεν φταίνε οι άνεργοι γιατί συμβαίνει να είναι άνεργοι, φταίει το οικονομικό σύστημα και κατ' επέκταση είναι υποχρέωση του κράτους να ανακουφίσει τους ανέργους από το βάρος της ανεργίας, καθώς και να προβεί σε ενέργειες για να μειωθεί το μέγεθος του προβλήματος.⁴²

Αναφορικά με το ερώτημα αν θα ήταν σωστό να χαρακτηριστεί όλη η καταγραμμένη ανοιχτή ανεργία ως ακούσια, η άποψή μας είναι ότι αυτό είναι ένα πρόβλημα σχετικών αναλογιών. Ο κύριος όγκος της ανεργίας εμφανίζεται να έχει ακούσιο χαρακτήρα, αλλά φυσικά σε ατομικό επίπεδο κάποιοι από τους ανέργους θα μπορούσαν ίσως να εισέλθουν σε έναν από τους τομείς ελευθέρως εισόδου και να αυτοαπασχοληθούν. Έχει υποστηριχτεί ότι όταν μια οικονομία διαθέτει τέτοιους τομείς, δηλαδή τομείς που συνήθως χαρακτηρίζονται από χαμηλά εμπόδια εισόδου, υψηλό ανταγωνισμό, χαμηλό λόγο κεφαλαίου-εργασίας, όπου παράγονται χαμηλής ποιότητας αγαθά και υπηρεσίες και όπου το ποσοστό της αυτοαπασχόλησης είναι υψηλό, τότε ένα μέρος της ανεργίας είναι εκούσιο.⁴³

42. Βλ. A. Coddington, *Keynesian Economics: The Search for First Principles*, Allen and Unwin, Λονδίνο 1983.

43. Βλ. S. Pinera, M. Selowsky, *Unemployment, Labour Market Segmentation, the Opportunity Cost of Labour and the Social Returns to Education*, World Bank Staff Working Paper, αρ. 233, Washington, 1976.

Στη χώρα μας οι αυτοαπασχολούμενοι αποτελούν σεβαστό μέρος του συνόλου των απασχολούμενων στις αστικές περιοχές, ιδιαίτερα στους τομείς του εμπορίου και των υπηρεσιών. Ωστόσο, αυτοί ακριβώς οι τομείς ενδέχεται στις προηγούμενες δύο δεκαετίες να λειτούργησαν ως τομείς απορρόφησης του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού των αγροτικών περιοχών που συνέρρει τότε στα αστικά κέντρα. Εάν όντως συνέβη κάτι τέτοιο, αν δηλαδή οι χαμηλοί ρυθμοί ανοιχτής ανεργίας του '60 και του '70 ερμηνεύονται μερικά από την υψηλή συγκαλυμμένη ανεργία —υποαπασχόληση και χαμηλά εισοδήματα— στους τομείς ελευθέρως εισόδου, τότε η αύξηση των ρυθμών ανοιχτής ανεργίας, κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας που διανύουμε, θα μπορούσε να εκληφθεί ως ένδειξη ότι οι τομείς αυτοί έφτασαν πλέον σε σημείο κορεσμού.⁴⁴

Ο χαρακτηρισμός της ανεργίας ως ακούσιας δεν μας απαλλάσσει από την υποχρέωση να διερευνήσουμε τις αιτίες της, μια και είναι περίπου αυτονόητο ότι απαιτείται κάποιου είδους θεωρητική δικαίωση του όρου. Αυτή η δικαίωση μπορεί να γίνει δυνατή μόνο με προσφυγή σε καταστάσεις ανισοροπίας. Η συζήτηση γύρω από την εκούσια και την ακούσια ανεργία διεξάγεται στο επίπεδο των ατόμων. Το αντίστοιχο της ακούσιας ανεργίας σε συνολικό πλέον επίπεδο, δηλαδή στο επίπεδο της αγοράς, είναι η ανεργία ανισοροπίας.

Η ανεργία ανισοροπίας μπορεί να απαρτίζεται από δύο συστατικά μέρη: την κενύσιανή ανεργία και την κλασική. Μέχρι πρόσφατα, οι δύο αυτές δυνητικές πηγές της ακούσιας ανεργίας αντιμετώπιζονταν στη βιβλιογραφία σαν διαφορετικά καθεστώτα. Σήμερα, οι οικονομομετρικές διερευνήσεις χειρίζονται την κενύσιανή και την κλασική ανεργία ως συμπληρωματικά μέρη, έχοντας δεχτεί ότι και οι δύο αυτές μορφές μπορεί να συνυπάρχουν.⁴⁵

Εκτενής αναφορά στις έννοιες της κενύσιανής και της κλασικής ανεργίας θα ξέφυγε από τους στόχους αυτής της εργασίας και θα απαιτούσε πολύ περισσότερο χώρο από αυτόν που έχουμε στη διάθεσή μας. Πολύ συνοπτικά στις επόμενες παραγράφους θα προσπαθήσουμε να εισαγάγουμε τον αναγνώστη στις έννοιες αυτές και στη σχετική συζήτηση που διεξάγεται σήμερα.⁴⁶

Η κενύσιανή θεωρία ταυτίζει την ακούσια ανεργία με την ανεργία που

44. Βλ. τη σχετική συζήτηση στο G. Rodgers, «Labour Markets, Labour Processes and Economic Development», *Labour and Society*, τ. 11, τχ. 2, Μάιος 1986.

45. Βλ. χαρακτηριστικά, R. Coen, B. Hickman, «Keynesian and Classical Unemployment in Four Countries», *BPEA*, τχ. 1, 1987.

46. Για μερικές από τις ουσιαστικότερες συνεισφορές στη μακροοικονομική θεωρία της ανεργίας, βλ. R. Barro, H. Grossman, «A General Disequilibrium Model of Income and Development», *American Economic Review*, τ. 61, Μάρτιος 1971· E. Malinvaud, *The Theory of Unemployment Reconsidered*, Οξφόρδη, Basil Blackwell, 1977· M. Bruno, J. Sachs, *Economics of Worldwide Stagflation*, Harvard University Press, 1985.

προκαλείται από ανεπαρκή ζήτηση για αγαθά. Γίνεται δηλαδή η υπόθεση ότι αν οι επιχειρήσεις αντιμετώπιζαν μεγαλύτερη ζήτηση για τα προϊόντα τους, θα έκριναν επικερδές το να αυξήσουν την παραγωγή τους και έτσι θα προσλάμβαναν εργατικό δυναμικό. Στην αγορά της εργασίας υπάρχει υπερβάλλουσα προσφορά εργασίας, ενώ στην αγορά αγαθών ανεπαρκής ζήτηση.

Ακούσια ανεργία μπορεί να υπάρξει και στην περίπτωση που έχουμε υπερβάλλουσα προσφορά στην αγορά εργασίας και υπερβάλλουσα ζήτηση στην αγορά προϊόντων. Αν παρά την υπερβάλλουσα ζήτηση για τα προϊόντα τους, οι επιχειρηματίες δεν έκριναν σκόπιμο να αυξήσουν την κλίμακα παραγωγής τους, τότε η ανεργία ανισορροπίας θα παρέμενε. Οι επιχειρηματίες θα μπορούσαν να αντιδράσουν με αυτόν τον τρόπο σε μια τέτοια υποθετική κατάσταση, αν οι ρυθμοί κέρδους ήταν πολύ χαμηλοί. Αυτή είναι και η περίπτωση της κλασικής ανεργίας.

Εάν η ανεργία είναι κενυσιανή, τότε το προφανές μέτρο για την καταπολέμησή της θα ήταν η τόνωση της συνολικής ζήτησης. Εάν όμως η ανεργία είναι κλασική, ένα τέτοιο μέτρο ενδέχεται να μην είχε επίπτωση πάνω στην ανεργία. Οι επιχειρήσεις πιθανώς να μη μεγάλωναν τον όγκο της παραγωγής τους. Για την καταπολέμηση εκείνου του μέρους της ανεργίας το οποίο μπορεί να υποστηριχτεί ότι αποτελεί ανεργία, με την κλασική έννοια του όρου, χρειάζονται μέτρα για την τόνωση του κέρδους των επιχειρήσεων.

Ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πόλους, την κενυσιανή και την κλασική ανεργία, κινούνται και οι συζητήσεις που διεξάγονται σήμερα για το φαινόμενο και την καταπολέμησή του.

Αντίστοιχα, οι ερευνητές που ασχολούνται με το θέμα μπορεί χονδρικά να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: σε αυτούς που υποστηρίζουν ότι η βασική αιτία για την αύξηση της ανεργίας είναι η πτώση της ζήτησης⁴⁷ και σε αυτούς που θεωρούν ότι η πρόσφατη αύξηση της ανεργίας οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι πραγματικοί μισθοί βρίσκονται σε υψηλότερα επίπεδα από τα πρόποντα.⁴⁸

Διαμορφώνονται έτσι δύο σενάρια πολιτικής. Το πρώτο, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και αισιόδοξο, υποστηρίζει πολιτικές που θα έκλειναν το χάσμα του προϊόντος. Τουλάχιστον βραχυχρόνια θεωρείται ότι η τόνωση της ζήτησης μπορεί να διαδραματίσει κάποιο ρόλο στην άμβλυνση του φαινομένου, έστω και αν αυτή η πολιτική χρειαστεί να συμπληρωθεί με μέτρα που αποσκοπούν στην τόνωση του κέρδους (κίνητρα για επενδύσεις, επι-

47. Βλ. C. Bean, P. Layard, S. Nickell, «The Rise in Unemployment: A Multi-Country Study», *Economica*, τ. 53, 1986.

48. Βλ. J. Sachs, «Wages, Profits and Macroeconomic Adjustment: A Comparative Study», *BPEA*, τχ. 2, 1979.

δοτήσεις απασχόλησης κλπ.). Αναγνωρίζεται βέβαια ότι οι μακροχρόνιες επιπτώσεις μιας τέτοιας πολιτικής ενδέχεται να μην είναι θετικές.

Για τους υποστηρικτές αυτού του σεναρίου, η ύπαρξη χάσματος μισθών δεν σημαίνει αναγκαστικά και ότι η απασχόληση δεν θα αυξηθεί με επεκτατική πολιτική. Η κλασική ανεργία δεν είναι παρά ένα προσωρινό φαινόμενο: έστω και με αργό ρυθμό, ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης θα λειτουργήσει και οι πραγματικοί μισθοί θα μειωθούν, προς όφελος φυσικά των ρυθμών κέρδους.⁴⁹ Από την άλλη μεριά, χαμηλότεροι πραγματικοί μισθοί δεν συνεπάγονται αυτόματα και μείωση της ανεργίας. Χαμηλότεροι μισθοί ενδέχεται να οδηγήσουν σε υψηλότερα κέρδη, τα οποία ενδέχεται να επενδυθούν, και τελικά ενδέχεται οι επενδύσεις να αυξήσουν την απασχόληση. Αυτή η ακολουθία δεν είναι προφανής.

Αντίθετα με τα παραπάνω, ένα δεύτερο σενάριο υποστηρίζει ότι οι επεκτατικές πολιτικές είναι καλές όταν επηρεάζουν μόνο το επίπεδο της απασχόλησης. Αυτό όμως αποδεικνύεται ανέφικτο πρακτικά και έτσι οι πολιτικές αυτές εργάζονται τελικά για τον πληθωρισμό. Για τους υποστηρικτές της κλασικής ανεργίας, η λύση του προβλήματος βρίσκεται στην αποκατάσταση του κέρδους των επιχειρήσεων. Και αν αυτός πρέπει να είναι ο στόχος της μακροοικονομικής πολιτικής, τότε η εύλογη πολιτική θα ήταν το κλείσιμο του χάσματος των μισθών. Με τη μείωση του σχετικού κόστους της εργασίας σε σχέση με το κεφάλαιο, οι επιχειρήσεις θα στραφούν σε μεθόδους παραγωγής που χρησιμοποιούν περισσότερη εργασία. Το μέγεθος της μείωσης της ανεργίας θα εξαρτηθεί έτσι από το βαθμό υποκατάστασης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία.

Οι περισσότερες από τις εμπειρικές προσπάθειες που έγιναν τα τελευταία χρόνια κατέληξαν στο ότι ένα μεγάλο μέρος της σημερινής ανεργίας είναι κενυσιανή ανεργία. Μένει όμως να αποδειχτεί ότι οι κενυσιανές συνταγές για την καταπολέμηση του φαινομένου θα αυξήσουν το προϊόν και την απασχόληση χωρίς ταυτόχρονα να τροφοδοτήσουν και τον πληθωρισμό.

Το ποια από τις δύο θεωρίες και κατ' επέκταση το ποιο από τα δύο σενάρια ταιριάζει περισσότερο σε μια χώρα και σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο, είναι φυσικά ένα εμπειρικό πρόβλημα.

Η εμπειρική διερεύνηση όμως της κενυσιανής και της κλασικής ανεργίας είναι αδύνατη, εκτός και αν είμαστε διατεθειμένοι να δεχτούμε σοβαρότατες απλοποιήσεις. Επιπλέον, στην ελληνική περίπτωση, το πρόβλημα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από δύο παράγοντες.

Ο πρώτος είναι σχετικός με τον όγκο και την ποιότητα των διαθέσιμων στατιστικών πληροφοριών. Ένας ρεαλιστικός χειρισμός του προβλήματος προϋποθέτει την απόρριψη της υπόθεσης της ομοιογένειας των αγορών, το

49. Βλ. E. Mallinvaud (1984), *ό.π.*

διαχωρισμό στη συνέχεια σε επιμέρους αγορές τόσο εργασίας όσο και προϊόντων και την εξέταση των παραγόντων που χαρακτηρίζουν, βραχυχρόνια, την ανισορροπία στις επιμέρους αυτές αγορές. Οφείλουμε δηλαδή να κατέβουμε σε αναλυτικότερο επίπεδο, τέμνοντας τόσο τη ζήτηση (τομείς και κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας) όσο και την προσφορά (επαγγελματικές κατηγορίες και επίπεδα ειδικότητας), ενδεχομένως αφήνοντας χώρο και για τη χωρική διάσταση (γεωγραφικές περιοχές). Μια τέτοια διαδικασία απαιτεί έναν πλούτο στατιστικών στοιχείων που προς το παρόν δεν είναι διαθέσιμος.

Ανεξάρτητα όμως από τα τεχνικά προβλήματα, είναι τουλάχιστον αμφίβολο αν τα συμπεράσματα στα οποία θα κατέληγε η εμπειρική διερεύνηση θα αφορούσαν μεγάλο μέρος της ανεργίας. Στη χώρα μας είναι γενικά παραδεκτό ότι έχει διαμορφωθεί μια κατάσταση όπου συνυπάρχει υψηλή ανεργία στις αστικές περιοχές και πολύ χαμηλή ανεργία στις αγροτικές περιοχές. Στις τελευταίες αυτές περιοχές ενδέχεται να υπάρχει σημαντική υποαπασχόληση, αλλά η ανοιχτή ανεργία είναι πρακτικά ασήμαντη. Τόσο τα μοντέλα κενύσιανης ανεργίας όσο και τα αντίστοιχα της κλασικής ανεργίας δεν είναι συμβατά με την κατεύθυνση της ανεργίας σε έναν τομέα. Δεν προβλέπουν δηλαδή τη συνύπαρξη πλεονάσματος εργατών στον αστικό τομέα και έλλειψης εργατών στον αγροτικό τομέα. Ακόμη όμως και αν περιορίζαμε την ανάλυση στις αστικές περιοχές και μόνο, πάλι τα μοντέλα αυτά θα είχαν μικρότερη ερμηνευτική ικανότητα στην περίπτωση μας απ' ό,τι θα είχαν στις βιομηχανικές χώρες της Δύσης. Με την έκταση που έχει η αυτοαπασχόληση στη χώρα μας, η ερμηνευτική ικανότητα των μοντέλων περικόπτεται σημαντικά.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό πόσο δύσκολη είναι σήμερα η διαμόρφωση μέτρων μακροοικονομικής πολιτικής για μείωση της ανεργίας. Σε αυτό το στάδιο, ακόμη και το απλό ξεκαθάρισμα των επιλογών της πολιτικής θα ήταν χρήσιμο.

Η δυνατότητα των αυξημένων κρατικών δαπανών να μειώνουν την ανεργία και κατ' επέκταση τη φτώχεια, δεν αμφισβητείται σοβαρά από κανέναν. Εκεί που υπάρχει αμφισβήτηση είναι οι μακροχρόνιες επιπτώσεις μιας επεκτατικής πολιτικής πάνω στο ρυθμό πληθωρισμού. Κατά συνέπεια, μια πολιτική μείωσης της ανεργίας δεν μπορεί να αγνοήσει για πολύ την τόνωση της ζήτησης ως μέτρου καταπολέμησης της ανεργίας.

Από την άλλη μεριά, μεταβολή της διανομής του εισοδήματος προς όφελος του κεφαλαίου θα σήμαινε αύξηση της φτώχειας και τουλάχιστον βραχυχρόνια αύξηση της ανεργίας. Μεταφορά πόρων από τους εργαζομένους στους κατόχους κεφαλαίου προκειμένου να αυξηθούν τα κέρδη των επιχειρήσεων (για να μεγαλώσει η κλίμακα παραγωγής σε ένα δεύτερο στάδιο) ισοδυναμεί με συμπίεση των περιθωρίων για καταναλωτική δαπάνη ευρέων στρω-

μάτων του πληθυσμού. Κάτι τέτοιο θα είχε, μεταξύ των άλλων, αρνητική επίπτωση στο επίπεδο της ζήτησης.

Το ότι η αναγνώριση της εμπειρικής φύσης της ανεργίας και κατά συνέπεια η αναγνώριση των κατάλληλων μακροοικονομικών χειρισμών εμφανίζεται δύσκολη, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν πολιτικές και μέτρα που θα περιορίσουν την κλίμακα του προβλήματος. Η ανεργία είναι σίγουρα ένα πολύπλοκο πρόβλημα και η συζήτηση που προηγήθηκε ήταν σε μεγάλο βαθμό αφηρημένη και απλουστευτική, γιατί στην πραγματικότητα γνωρίζουμε πολύ λίγα για το πώς ρυθμίζονται οι κρίσιμες μεταβλητές (τιμές, μισθοί κλπ.) και τι αλληλεξαρτήσεις εμφανίζουν. Ωστόσο, η ανεργία επιδέχεται ανάλυση και θεραπεία, όπως άλλωστε και όλα τα προβλήματα που φανερώνουν κακή λειτουργία του οικονομικού συστήματος. Η αναγνώριση των κατάλληλων πολιτικών είναι θέμα περισσότερης έρευνας, και κυρίως θέμα προτεραιοτήτων της πολιτικής.

Ο κύριος λόγος για την αύξηση της ανεργίας ήταν η επιβράδυνση της οικονομικής μεγέθυνσης.⁵⁰ Μέχρι περίπου τα μέσα της δεκαετίας του '70, η οικονομία αναπτυσσόταν με γοργούς ρυθμούς. Από τότε όμως και μέχρι σήμερα η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε κατάσταση ύφεσης με στασιμοληθωρισμό από την οποία δεν αναμένεται γρήγορη έξοδος. Μαζί με το προϊόν, έπεσαν και τα περιθώρια του κέρδους.

Η αύξηση λοιπόν της ανεργίας αποτελεί σύμπτωμα μετάβασης της οικονομίας σε χαμηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης. Είναι επομένως αναπόσπαστο μέρος της οικονομικής κρίσης. Θα μπορούσε να είχε προβλεφθεί, και ενδεχομένως η ανεργία θα μπορούσε να είχε αυξηθεί με χαμηλότερους ρυθμούς. Εννοείται ότι κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε κάποιο κόστος. Κατά κάποιο τρόπο κρίθηκε ότι αυτό το υποθετικό κόστος ήταν πολύ μεγάλο.

7.4. Βραχυχρόνια αντιμετώπιση της ανεργίας

Όπως τονίστηκε και στην εισαγωγή, οι προτάσεις πολιτικής δεν ήταν γενικά ανάμεσα στους κύριους στόχους αυτής της εργασίας. Ωστόσο, τα μερικά αποτελέσματα της ανάλυσης των πρώτων ενοτήτων αυτής της εργασίας μπορεί να χρησιμοποιηθούν για την αξιολόγηση των μέσων που η πολιτεία έχει ήδη πάρει για τον περιορισμό της ανεργίας. Μπορούμε δηλαδή να επισκοπήσουμε την πολιτική αγοράς εργασίας υπό το φως της εμπειρικής ανάλυσης που επιχειρήθηκε.

Τα κυριότερα από τα μέτρα που πάρθηκαν για τη βραχυχρόνια καταπολέμηση της ανεργίας περιλαμβάνουν μέτρα για την ασφάλεια της απασχόλη-

⁵⁰ Από την άποψη αυτή, η ελληνική εμπειρία δεν διαφέρει πολύ από την εμπειρία των άλλων χωρών του ΟΟΣΑ.

σης, κίνητρα για τη διευκόλυνση της γεωγραφικής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού, προγράμματα εκπαίδευσης και επανεκπαίδευσης, επιδοτήσεις απασχόλησης και, τέλος, μέτρα που επιτρέπουν την αποτελεσματικότερη αναζήτηση απασχόλησης.⁵¹

Τα μέτρα (κυρίως νομοθετικά) για αυξημένη διάρκεια απασχόλησης ενδέχεται να αποδειχτούν λιγότερο αποτελεσματικά απ' όσο θα περίμενε κανείς. Σύμφωνα με τα στοιχεία που αναλύθηκαν στην εργασία αυτή, η αστάθεια της απασχόλησης δεν εμφανίζεται ως σημαντικός ερμηνευτικός παράγοντας της ανεργίας. Βέβαια μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι στην απουσία τέτοιων μέτρων, οι απολύσεις θα διόγκωναν το απόθεμα των ανέργων. Ωστόσο, σε ένα τέτοιο υποθετικό όφελος από τη λειτουργία των μέτρων θα πρέπει να αντιτάξουμε ένα υποθετικό κόστος από τη μείωση των προσλήψεων. Εφόσον ένας εργοδότης απολύει δυσκολότερα, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι θα είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικός να προσλάβει εργαζομένους. Τελικά δεν είναι βέβαιο αν τα μέτρα αυτά κάνουν περισσότερο καλό ή κακό.

Παρομοίως, τα μέτρα που αποσκοπούν σε ενίσχυση των επίσημων καναλιών πληροφόρησης για τις κενές θέσεις, ενώ είναι επιθυμητά αυτά καθ' εαυτά, δεν μπορούν να βελτιώσουν ουσιαστικά την εικόνα. Ακόμη και αν υποθεθεί ότι ένας άνεργος μπορεί γρηγορότερα να εξασφαλίσει απασχόληση μέσα από δημόσιες υπηρεσίες, παρά μέσα από συγγενείς και φίλους —κάτι που δεν είναι αυτονόητο—, ο στόχος της γρηγορότερης ενσωμάτωσης στην απασχόληση έχει νόημα όταν υπάρχουν άφθονες κενές θέσεις εργασίας. Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν στις πρώτες ενότητες ωστόσο συνέκλιναν προς μια διαφορετική διάγνωση του προβλήματος: η εκτεταμένη ανεργία εμφανίστηκε να είναι προϊόν μιας επίμονης, διαχρονικά συσσωρευμένης, υπερπροσφοράς εργασίας.

Η γεωγραφική κινητικότητα του εργατικού δυναμικού δεν εξετάστηκε στην εργασία αυτή και ως εκ τούτου δεν μπορούμε να αντλήσουμε συμπεράσματα για την αποτελεσματικότητα μιας τέτοιας πολιτικής. Εφόσον όμως η οικονομία μας εμφανίζει την ιδιομορφία να λειτουργεί με σχεδόν πλήρη απασχόληση στις αγροτικές περιοχές και με μαζική ανεργία στις αστικές, υπάρχει κάθε λόγος να υποθέσουμε ότι οι πολιτικές ενθάρρυνσης της κινητικότητας μπορούν να παίξουν ρόλο στην άμβλυνση του φαινομένου στα αστικά κέντρα. Η διαμόρφωση της κατάλληλης πολιτικής ωστόσο πρέπει να βοηθηθεί από την εμπειρική έρευνα. Η γεωγραφική κινητικότητα είναι ένα πολύ-

51. Τα περισσότερα από τα μέτρα αυτά άρχισαν να εφαρμόζονται μετά το 1982, όταν δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος της αύξησης της ανεργίας είχε ήδη επιτελεστεί. Για περισσότερα, βλ. D. Karantinos, «Poverty and Anti-Poverty Policies in Greece», *National Report for the Second European Programme to Combat Poverty*, Centre for Social Policy, University of Bath, Αγγλία 1987.

πλοκο φαινόμενο, που σίγουρα δεν έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα στο βαθμό που θα άξιζε.

Τα προγράμματα εκπαίδευσης και επανεκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, παλαιού και νέου, αποτελούν σύμφωνα με την κρατούσα αντίληψη το πλέον ελπιδοφόρο μέσο για την καταπολέμηση της ανεργίας. Η άποψη αυτή πηγάζει από τη διάγνωση του προβλήματος της ανεργίας ως προβλήματος που προκύπτει κυρίως από τη δυσαρμονία ανάμεσα στα εκπαιδευτικά εφόδια του εργατικού δυναμικού και τις ανάγκες των εργοδοτών (διαρθρωτική ανεργία).

Η εργασία μας δεν συμμαρξίζει αυτή την άποψη για την ανεργία και κατά συνέπεια πιστεύουμε ότι η συνεισφορά των εκπαιδευτικών προγραμμάτων στην καταπολέμηση της ανεργίας πιθανώς να έχει υπερεκτιμηθεί. Η χρησιμότητα των προγραμμάτων πρέπει να ιδωθεί μέσα σε άλλο πλαίσιο, πέραν αυτού για την καταπολέμηση της ανεργίας. Η μείωση της ανεργίας μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων είναι ακριβή, παίρνει χρόνο και αν η διαρθρωτική ανεργία είναι οπτική απάτη, πιθανώς να μην υπάρξει και μείωση. Αυτή η παρατήρηση έχει σοβαρές συνέπειες, αν πάρουμε υπόψη μας τα τεράστια ποσά που διατίθενται κάθε χρόνο για τη βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού των ανέργων.

Τα προγράμματα εκπαίδευσης θα μπορούσαν να βοηθήσουν ουσιαστικά μια ομάδα των ανέργων: τους νέους με χαμηλή γενική μόρφωση (διαρροές του Γυμνασίου και του Λυκείου) που τυχαίνει να είναι και ανειδίκευτοι (χωρίς συγκεκριμένα προσόντα). Αυτή η ομάδα όμως είναι μια ορισμένη ομάδα, τόσο από πλευράς μεγέθους όσο και από πλευράς συμπεριφοράς στην αγορά της εργασίας.

Το να προσπαθούμε να βελτιώσουμε το ανθρώπινο κεφάλαιο πτυχιούχων Πανεπιστημίου ισοδυναμεί, σε τελική ανάλυση, με το να προσπαθούμε να προσαρμόσουμε την προσφορά στη ζήτηση. Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, αυτή θα ήταν λανθασμένη τακτική. Εκείνο που θα έπρεπε να προσπαθήσουμε είναι η αύξηση της ζήτησης και —ταυτόχρονα ή σε δεύτερο στάδιο— η προσαρμογή της ζήτησης στην προσφορά.

Τα προγράμματα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, μέσω επιδότησης της απασχόλησης, είναι ίσως η πολιτική εκείνη που εμφανίζεται συνεπέστερη με την ανάλυση της ανεργίας που έγινε σ' αυτή την εργασία. Εδώ μειώνεται τεχνητά η τιμή της εργασίας —το κράτος αναλαμβάνει αυτό το κόστος— αλλά μόνον όταν δημιουργείται πρόσθετη απασχόληση.

Με την προϋπόθεση ότι οι θέσεις εργασίας που δημιουργούνται είναι πράγματι νέες και δεν αφορούν απλές αντικαταστάσεις, τα προγράμματα δημιουργίας απασχόλησης μπορούν να συμβάλουν στην άμβλυνση της έντασης του προβλήματος.

Τα παραπάνω μέτρα ανήκουν στην αποκαλούμενη ενεργητική πολιτική αγοράς εργασίας. Παράλληλα όμως με τακτικές που αποσκοπούν στην αύξηση της απασχόλησης ή στην αποτροπή της εκδήλωσης ανεργίας, υπάρχει και η πολιτική της ανακούφισης των ανέργων από το βάρος της ανεργίας. Πρόκειται για την παραδοσιακή πολιτική της χορήγησης επιδομάτων ανεργίας. Το πώς ακριβώς διαμορφώνεται αυτή η πολιτική εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ποια άποψη υιοθετείται για την αιτία της ανεργίας.

Εάν θεωρηθεί ότι η ανεργία υπάρχει γιατί η τιμή προσφοράς των εργαζομένων είναι πολύ υψηλή ή γιατί το εργατικό δυναμικό δεν είναι αρκετά εύκαμπτο, τότε η συνεπής πολιτική θα ήταν η καθήλωση του ύψους των επιδομάτων, η συντόμευση της διάρκειάς τους και ο περιορισμός των δικαιούχων.

Εάν όμως η ανεργία είναι ακούσια και το πρόβλημα δημιουργείται από την ανεπάρκεια των ευκαιριών απασχόλησης —όπως υποστηρίξαμε στην εργασία αυτή—, τότε η πολιτική έχει κάθε λόγο να δώσει έμφαση στο κοινωνικό και οικονομικό κόστος της ανεργίας και να επεκτείνει το υπάρχον σύστημα προστασίας από την ανεργία. Η βελτίωση των επιδομάτων ανεργίας —αύξηση του ύψους τους, επιμήκυνση της διάρκειάς τους και επέκτασή τους σε ομάδες που μέχρι τώρα ήταν ακάλυπτες— εκτός του ότι θα αποτελούσε μια έμμεση αναγνώριση της πολιτείας ότι δεν φταίνε οι άνεργοι για το γεγονός ότι είναι άνεργοι, θα τόνωνε την κατανάλωση και κατ' επέκταση τη ζήτηση.

8. ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η εργασία αυτή ασχολήθηκε με την αύξηση της ανοιχτής ανεργίας που παρατηρήθηκε κατά τα τελευταία δέκα χρόνια. Για την ανάλυση των μεταβολών στην αγορά της εργασίας βασιστήκαμε κυρίως στη δημογραφική κατάτμηση. Αυτή η μέθοδος έχει χρησιμοποιηθεί κατ' επανάληψη τόσο από την ορθόδοξη σχολή (νεοκλασικοί) όσο και από τους θεσμικούς, γιατί οι διαφορές ανάμεσα στις δημογραφικές ομάδες είναι συνήθως στατιστικά σημαντικές. Οι ιδιότητες όμως της δημογραφικής κατάτμησης είναι περισσότερο περιγραφικές παρά αναλυτικές και γι' αυτό ίσως οι διαφορές ανάμεσα στις ομάδες δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται για να ερμηνεύουν την ανεργία. Με τη δημογραφική ανάλυση μπορούμε να περιγράψουμε μια πηγή διαφοράς στους μέσους ρυθμούς ανεργίας, για παράδειγμα, ανάμεσα στις ομάδες. Δεν μπορούμε όμως να αποκαλύψουμε τις δυνάμεις που ευθύνονται για τις διαφορές αυτές, μια και οι δημογραφικές κατατμήσεις υπονοούν χαρακτηριστικά που από τη φύση τους δεν είναι αναγκαστικά δημογραφικά (π.χ. νέος στην ηλικία άνεργος είναι άνεργος χωρίς επαγγελματική εμπειρία).

Εξάλλου, χωρίς ανάλυση της ζήτησης υπάρχει πάντα ο κίνδυνος να

αποδώσουμε σε χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς μια διαφορά που στην πραγματικότητα οφείλεται στα χαρακτηριστικά της θέσης εργασίας. Για παράδειγμα, αν οι νέοι εμφανίζουν υψηλούς ρυθμούς ανακύκλωσης, ενδέχεται για το γεγονός αυτό να μη φταίει το ότι είναι νέοι, αλλά το γεγονός ότι ορισμένες θέσεις εργασίας εμφανίζουν από τη φύση τους αστάθεια απασχόλησης και ότι οι νέοι αναγκάζονται, σε αυξημένη αναλογία, να πληρώνουν τις θέσεις αυτές. Κατά συνέπεια, μία θεώρηση της αγοράς εργασίας που βασίζεται αποκλειστικά στα δημογραφικά χαρακτηριστικά δεν μπορεί να είναι πλήρης.

Με τον περιορισμό αυτό υπόψη, οι κυριότερες μεταβολές που αναγνωρίστηκαν στην αγορά της εργασίας στο διάστημα 1974-85 ήταν η μαζική είσοδος γυναικών και η μεταβολή της σύνθεσης του εργατικού δυναμικού προς όφελος των νεότερων ηλικιών. Αυτές οι μεταβολές μπορεί να ερμηνευθούν με οικονομικά κριτήρια. Αντανακλούν πρώτιστα τις προσπάθειες των νοικοκυριών για διατήρηση του μεριδίου τους στη διανομή του εισοδήματος, ενόψει ενός συνεχώς συρρικνούμενου από τον πληθωρισμό πραγματικού προϊόντος. Από αυτή την άποψη το γεγονός ότι το βάρος από την αύξηση της ανεργίας έπεσε υπέρμετρα στους νέους και στις γυναίκες, δεν είναι παράδοξο. Αυτές οι ομάδες είναι και οι πλέον ανίσχυρες κοινωνικά. Μπορεί να μην είναι βέβαιο τι ακριβώς συνέβη με τη διανομή του εισοδήματος στο διάστημα 1974-85, αλλά είναι βέβαιο ότι οι κοινωνικές διαιρέσεις και οι ανισότητες που υπήρχαν στην αγορά της εργασίας εντάθηκαν.

Παρά την όξυνση του προβλήματος, η ανεργία ποτέ δεν τέθηκε στο στόχαστρο της οικονομικής πολιτικής, με την έννοια ότι ποτέ στο διάστημα που εξετάσαμε δεν απετέλεσε στόχο προτεραιότητας. Επικράτησε η άποψη ότι η πορεία της οικονομίας πρέπει να μετρηθεί με το ρυθμό πληθωρισμού και όχι με το ρυθμό ανεργίας ή με κάποιο άλλο μέτρο εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς εργασίας.

Αυτή η αντίδραση πολιτικής, εκτός του ότι υπονοεί ότι η αύξηση της ανεργίας θα μπορούσε τελικά να είναι μικρότερη απ' όσο ήταν, σημαίνει ότι οι σχεδιαστές πολιτικής έκριναν ότι ένα μέρος της ανεργίας —το πόσο ακριβώς παραμένει αδιευκρίνιστο— είναι ανεκτό.

Πράγματι, με την αύξηση των νοικοκυριών με περισσότερους από έναν εργαζομένους και με την αυξανόμενη συμμετοχή των νέων στον πληθυσμό των ανέργων, το ατομικό και κοινωνικό κόστος από την ανεργία θεωρήθηκε ότι μειώθηκε, αν δεν εξανεμίστηκε τελείως. Εκτός και αν ο πληθυσμός των ανέργων απαρτιστεί αποκλειστικά από αρχηγούς νοικοκυριών με επαγγελματική εμπειρία, η έκταση της ανεργίας θεωρήθηκε ότι δεν πρέπει να αποτελέσει έναυσμα για ανάληψη συλλογικής δράσης. Ταυτόχρονα υπήρξε και μια στροφή στη θεώρηση της ανεργίας. Από πρόβλημα της ζήτησης, έγινε πρόβλημα της προσφοράς. Επιχειρήθηκε έτσι να ερμηνευτεί η συμπεριφορά των

ατόμων, γιατί θεωρήθηκε ότι εκεί γεννιέται το πρόβλημα. Εάν οι νέοι, και γενικότερα όλοι οι άνεργοι, δεν δέχονται θέσεις υποτιμητικής απασχόλησης, εάν αρνούνται να εισέλθουν σε επαγγέλματα που εμφανίζουν ζήτηση, εάν έχουν υπέρμετρα υψηλές προσδοκίες για την αμοιβή της εργασίας τους, τότε το ότι είναι άνεργοι αποτελεί δική τους επιλογή. Η ανεργία είναι εκούσια και το κράτος δεν έχει υποχρέωση να εξασφαλίσει απασχόληση στα άτομα αυτά.

Με τη στροφή στη θεώρηση της ανεργίας, οι στόχοι της πολιτικής άλλαξαν από την παραδοσιακή πολιτική της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας στη νέα πολιτική αλλαγής της συμπεριφοράς των ατόμων. Αλλά είναι η πορεία της οικονομίας και όχι η συμπεριφορά των ατόμων που πρώτιστα αποφασίζει το επίπεδο της ανεργίας. Η όξυνση της ανεργίας στα αστικά κέντρα στο διάστημα 1974-85 αποτελεί σύμπτωμα της μετάβασης της οικονομίας σε χαμηλότερους ρυθμούς ανόδου. Γι' αυτό και θα έπρεπε αντί να αναλύουμε τη συμπεριφορά της προσφοράς σε ατομικό επίπεδο, να επανακατευθύνουμε την έρευνα προς τη μακροανάλυση της ζήτησης.

Ίσως έχει έρθει η ώρα να ξαναθεσουμε την πλήρη απασχόληση στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής. Ακόμη και αν η επιστροφή στα επίπεδα ανεργίας των αρχών του '70 φαίνεται ανέφικτη στο ορατό μέλλον, η εμπειρία μας διδάσκει ότι καμιά τάση δεν είναι αναστρέψιμη.

Οι άνεργοι δεν διαθέτουν οργανώσεις για να υπερασπίσουν τα συμφέροντά τους, ούτε οι εργατικές ενώσεις και τα συνδικάτα μπορούν να τους βοηθήσουν ουσιαστικά. Οι ενώσεις αντιπροσωπεύουν άτομα που σε περιόδους ύφεσης φοβούνται μήπως χάσουν τη δουλειά τους. Οι εργαζόμενοι, επομένως, έχουν λόγους να βλέπουν ανταγωνιστικά τους ανέργους.

Οι άνεργοι δεν χωρούν σε κατηγορίες. Η εμπειρία τους, απλώς, υπερβαίνει τα θεωρητικά κατασκευάσματα. Καταχωρίζοντάς τους σε διαφορετικές κατά περίπτωση κατηγορίες, ή φευρίσκοντας νέες για να πλουτιστεί το λεξιλόγιο των οικονομικών, δεν απαλύεται η σκληρή πραγματικότητα της μιζέριας και της δυστυχίας. Οι άνεργοι ζητάνε αυτό που δεν πρέπει να αρνηθούμε σε κανέναν: κοινωνικά παραγωγική απασχόληση και αξιοπρεπή εισοδήματα από την εργασία τους.

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.1

Εξέλιξη της απασχόλησης και ανεργίας, αστικές και ημιαστικές περιοχές

Έτος	Πληθυσμός	Εργατικό δυναμικό	Ρυθμός συμμετοχής	Απασχολούμενοι	Λόγος απασχόλησης	Άνεργοι	Ρυθμός ανεργίας
1974	4.253,8	1.828,7	42,9	1.797,0	42,1	31,7	1,7
1975	4.448,8	1.923,4	43,2	1.873,5	42,1	50,0	2,6
1976	4.476,6	1.928,3	43,1	1.890,3	42,2	38,0	2,0
1977	4.600,1	1.983,1	43,1	1.952,1	42,4	30,9	1,6
1978	4.648,8	2.029,0	43,6	1.993,5	42,9	35,5	1,7
1979	4.762,9	2.080,2	43,7	2.042,3	42,9	37,8	1,8
1980	5.122,2	2.274,2	44,4	2.210,7	43,2	63,5	2,8
1981	5.308,5	2.420,0	45,6	2.286,2	43,1	133,8	5,5
1982	5.376,1	2.507,8	46,6	2.328,9	43,3	178,9	7,1
1983	5.338,3	2.577,8	48,3	2.315,4	43,4	262,4	10,2
1984	5.412,8	2.603,4	48,1	2.328,5	43,0	275,0	10,6
1985	5.566,3	2.672,5	48,0	2.401,0	43,1	271,4	10,2

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνες Απασχολήσεως, 1974-1980· Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1981-1985.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.2

Εξέλιξη απασχόλησης και ανεργίας ανδρών

Έτος	Πληθυσμός	Εργατικό δυναμικό	Ρυθμός συμμετοχής	Απασχολούμενοι	Λόγος απασχόλησης	Άνεργοι	Ρυθμός ανεργίας
1974	1.995,6	1.392,7	69,8	1.369,9	68,6	22,8	1,6
1975	2.085,5	1.454,1	69,7	1.417,3	68,0	36,8	2,5
1976	2.094,5	1.447,0	69,1	1.422,1	67,9	24,9	1,7
1977	2.160,2	1.485,9	68,8	1.468,5	68,0	17,3	1,2
1978	2.189,9	1.502,0	68,6	1.481,9	67,7	20,1	1,3
1979	2.240,9	1.533,6	68,4	1.513,3	67,5	20,3	1,3
1980	2.404,4	1.660,3	69,1	1.625,2	67,6	35,1	2,1
1981	2.495,1	1.725,2	69,1	1.652,7	66,2	72,6	4,2
1982	2.542,8	1.769,0	69,6	1.670,9	65,7	98,1	5,5
1983	2.512,9	1.748,5	69,6	1.622,6	64,6	125,9	7,2
1984	2.544,3	1.750,3	68,8	1.619,3	63,6	131,0	7,5
1985	2.617,6	1.772,0	67,7	1.648,3	63,0	123,7	7,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνες Απασχολήσεως, 1974-1980· Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1981-1985.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.3
Εξέλιξη απασχόλησης και ανεργίας γυναικών

Έτος	Πληθυσμός	Εργατικό δυναμικό	Ρυθμός συμμετοχής	Απασχολούμενοι	Λόγος απασχόλησης	Άνεργες	Ρυθμός ανεργίας
1974	2.268,2	436,0	19,2	427,1	18,8	8,9	2,0
1975	2.363,2	469,3	19,9	456,2	19,3	13,1	2,8
1976	2.382,1	481,4	20,2	468,2	19,7	13,2	2,7
1977	2.439,9	497,2	20,4	483,6	19,8	13,6	2,7
1978	2.458,8	526,9	21,4	511,5	20,8	15,4	2,9
1979	2.522,0	546,6	21,7	529,0	21,0	17,6	3,2
1980	2.717,7	614,0	22,6	585,5	21,5	28,4	4,6
1981	2.813,4	694,8	24,7	633,5	22,5	61,3	8,8
1982	2.833,3	738,8	26,1	658,0	23,2	80,8	10,9
1983	2.825,4	829,3	29,4	692,7	24,5	136,5	16,5
1984	2.868,5	853,2	29,7	709,1	24,7	144,1	16,9
1985	2.948,7	900,5	30,5	752,8	25,5	147,8	16,4

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνες Απασχολήσεως, 1974-1980· Έρευνες Εργατικού Δυναμικού, 1981-1985.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.4
Συγκριτικά στοιχεία 1974-85
Συμμετοχή στη διάρθρωση (%)

Ομάδες ηλικιών	Εργατικό δυναμικό		Απασχολούμενοι		Άνεργοι	
	1974	1985	1974	1985	1974	1985
Σύνολο						
14 ετών	0,3	0,2	0,3	0,2	0,4	0,3
25-29	5,5	4,3	5,4	3,1	11,0	14,9
20-24	8,3	9,7	8,0	7,8	23,1	26,0
15-29	13,4	13,5	13,3	13,1	18,0	17,5
30-44	39,8	38,9	40,1	40,3	27,7	26,2
45-64	30,5	32,0	30,7	33,9	19,4	14,9
65 +	2,2	1,5	2,2	1,6	0,4	0,2
Άνδρες						
14 ετών	0,3	0,2	0,3	0,2	0,4	0,2
15-19	4,5	3,5	4,4	2,8	9,3	12,3
20-24	5,5	7,4	5,4	6,2	14,5	23,0
25-29	12,7	12,1	12,6	11,8	17,9	16,1
30-44	41,0	39,2	41,2	40,1	32,8	27,3
45-64	33,4	35,9	33,6	37,0	24,5	20,7
65 +	2,5	1,7	2,6	1,9	0,6	0,4

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.4 (συνέχεια)

Ομάδες ηλικιών	Εργατικό δυναμικό		Απασχολούμενες		Άνεργες	
	1974	1985	1974	1985	1974	1985
Γυναίκες						
14 ετών	0,5	0,2	0,5	0,2	0,6	0,3
15-19	8,7	5,9	8,5	3,7	15,4	17,1
20-24	17,0	14,2	16,4	11,4	45,1	28,5
25-29	15,5	16,3	15,4	15,9	18,2	18,5
30-44	36,1	38,2	36,5	40,7	14,6	25,2
45-64	21,1	24,2	21,4	27,0	6,2	10,0
65 +	1,2	0,9	1,2	1,1	—	0,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Απασχολήσεως, 1974· Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1985.

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.5

*Πληθυσμός κατά κατάσταση απασχόλησης
την εβδομάδα της έρευνας και ένα χρόνο πριν*

Κατάσταση απασχόλησης κατά την εβδομάδα της έρευνας (1985)	Κατάσταση απασχόλησης ένα χρόνο πριν (1984)			
	Σύνολο	Απασχολούμενοι	Άνεργοι	Μη ενεργοί
Και τα δύο φύλα (Σύνολο)	5.566.289	2.376.898	193.295 ^α	2.996.096
Απασχολούμενοι	2.401.019	2.241.655	66.771	92.593
Άνεργοι	271.442	64.316	115.282	91.844
Μη ενεργοί	2.893.828	70.927	11.242	2.811.659
Άνδρες-Σύνολο	2.617.546	1.640.104	89.801	887.641
Απασχολούμενοι	1.648.280	1.556.914	41.016	50.350
Άνεργοι	123.662	44.354	44.764	34.544
Μη ενεργοί	845.604	38.836	4.021	802.747
Γυναίκες-Σύνολο	2.948.743	736.794	103.494	2.108.455
Απασχολούμενοι	752.739	684.741	25.755	42.243
Άνεργοι	147.780	19.962	70.518	57.300
Μη ενεργοί	2.048.224	32.091	7.221	2.008.912

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, 1985.

α. Η σημαντική υποεκτίμηση του αριθμού των ανέργων του 1984 οφείλεται σε λάθη μνήμης κατά το στάδιο της δειγματοληψίας.